

VII "Fordrejning" (Verkehrung) og tingsliggørelse af de sociale relationer. Varebytten som socialiseringsform. De indbyrdes lige-gyldige varebyttere	93
VIII Marx immanente analyse af det udfoldede kapitalistiske system overfor 'induktion' og 'deduktion' som metode. Forholdet mellem struktur og dynamik i Marx' beskrivelse af det kapitalistiske økonomiske system. Marx' kritiske teori som forandringens teori vs. den politiske økonomis uforanderlige "naturlove". De blot kvantitative forståelsesmåders ahistoricitet; borgerlig ratio	95
IX Den historiske materialisme som "en rigtig teori om de forkerte forhold". Naturvidenskabelige tænkemåder appliceret på samfundsmæssige forhold	97
X Frihed/lighed og cirkulationssfærens karaktermasker. Byttets sidste udformning i relationen kapital—arbejdskraft. Ækvi-valentbyttet som legitimerende skin	99
XI Karaktermaskernes gennemsigthed i den udfoldede kapitalisme. Produktionens fortrængning i pengene. Liberalismen og pengene som medium for magt og dannelse. Den monadiske borger sætter sin verden. Proletariatets kamp og ideologien om frihed/lighed.	101
XII Den utopiske socialismes lighedsdoktriner	106
Noter	106
<i>Peter Madsen: Litteraturvidenskab og socialvidenskab</i>	
Til ideologi-analysens socialvidenskabelige begrundelse	111
1. Socialvidenskabelige problemstillinger	112
1.1 Massekommunikationsforskning og videnssociologi	112
1.2 Empirisk og kritisk socialforskning	114
1.3 Et eksempel på subjektivt funderet begrebsdannelse: rolle-begrebet	118
1.4 Et eksempel på objektivt funderet begrebsdannelse: karaktermaske-begrebet	120
2. Humanvidenskabelige problemstillinger	123
3. Litteraturvidenskabelige problemstillinger	125
3.1 Den intellektuelle udfoldelses vilkår	126
3.2 Litteratursociologiens erkendelsesinteresse	128
3.3 Fjernsynet som materiel mystifikation	130
3.4 Klasserne og kulturen	131
Bibliografi	132
Personregister	133

Ralf Pittelkow

Samfundsteori og tekstteori

Indledende bemærkninger

Denne artikels formål er at behandle nogle grundproblemer for en marxistisk tekstvidenskab via en redegørelse for og dermed forbunden kritik af forskellige tekstvidenskabelige overvejelser, der forekommer mig at have relevans for disse problemer. Behandlingen af et så omfattende stofområde har gjort det nødvendigt at begrænse emnet til nogle grundlæggende synspunkter og tendenser og en skitsering af problemer og muligheder for det videre arbejde. Læsningen af artiklen kan således på ingen måde erstatte læsningen af de tekster, den beskæftiger sig med, eller i det hele taget en grundig beskæftigelse med de problemstillinger, der behandles i disse tekster og i artiklen selv. Men forhåbentlig kan den anvendes som en oversigt — omend en forholdsvis usystematisk sådan — og som igangsætter af den ene eller den anden art. Udover dette mere generelle formål er den tiltænkt tre funktioner i en specifik poetikssammenhæng: at bøde lidt på manglen på introduktioner til de tekster, der har været forudsætningen for poetiks arbejde (de her behandlede er selvsagt kun en del af disse), at opsummere visse af de synspunkter, som tidligere er blevet formuleret i spredte artikler i tidsskriftet, og endelig at formulere en kritik af nogle synspunkter, der har spillet en fremtrædende rolle i tidsskriftet og som fortsat spiller en vis rolle i det universitære miljø, som dets skrifter er udsprunget af. På det mere personlige plan kan artiklen betragtes som en tiltrængt selvkritik i forhold til artiklerne *Marxisme og strukturalisme* (poetik 3. årgang nr. 3, 1970), *Om litteratur som socialt fænomen* (poetik 3. årgang nr. 4, 1970) og *Strukturalisme, semiologi, produktivitet* (i 60'ernes danske kritik, ed. Schou — Munksgaard).

Teori og metode

I det følgende anvendes betegnelsen marxistisk teori. Udgangspunktet for artiklen er imidlertid mere snævert den marx'ske teoridannelse. Herved skal forstås for det første nogle generelle bestemmelser af forholdet mellem de forskellige praksisformer i en samfundstotalitet, for det andet analysen af en bestemt samfundsformation, den kapitalistiske, som den (analysen) fremstår i *Das Kapital*. Hvad denne analyse angår, må det dog præciseres, at den ikke behandler denne samfundsformations konkrete

fremtrædelsesform, men er en bestemmelse af, som det hedder, kapitalens almene begreb og dens grundformer. Som sådan er den imidlertid en nødvendig forudsætning for analyser af det konkrete fremtrædende kapitalistiske samfund, herunder også dette samfunds litterære artikulationsformer.

For litterater, der ikke er bekendt med analysen i *Grundrisse* og *Das Kapital* — d.v.s. langt de fleste — er der en nærliggende fare for at negligere det forhold, at man hos Marx udover bestemmelserne af det kapitalistiske samfunds grundsammenhænge (med dertil hørende eksemplifikationer) og enkeltstående historiske og politiske analyser "kun" finder nogle almenbegreber (produktivkræfter-produktionsforhold, basis-overbygning, klasse osv.) og helt generelle forestillinger om samfundsmæssige sammenhænge plus nogle ansatser — og kun ansatser — til analyse af andre samfundsformationer end den kapitalistiske. M.a.o. Marx har kun foretaget en virkelig analyse af det kapitalistiske samfund og den fremstår i sin sammenhængende form i *Das Kapital*. En litteratur- eller tekstvidenskab, der er baseret på en sådan negligering, og som forstår sig selv som marxistisk, vil uundgåeligt havne i abstraktioner: det som kun er de begrebsmæssige forudsætninger for en adækvat analyse, vil den gøre til analysen selv. Den vil f.eks. tro, at den har leveret en samfundsanalyse ved at gøre opmærksom på, at produktivkræfterne på et givet tidspunkt i deres udvikling overskrider givne produktionsforhold. For at legitimere sig videnskabeligt kan den eventuelt ydermere tage tilflugt til en anden abstraktion: den dialektiske metode i almindelighed. At tale om en dialektisk metode i almindelighed er *enten* i sig selv en kapitulation over for borgerlige videnskabsforestillinger, fordi det er ensbetydende med en betragtning af erkendelsens subjekt løsrevet fra dens objekt (et eksempel: at være dialektisk vil sige i almindelighed at være kritisk over for sine forudsætninger). Dialektikken bliver da blot en bestemt — videnskabeligt særlig udbytterig — måde at forholde sig til hvad som helst på. *Eller* det er flugten ind i ontologiserende forestillinger om virkelighedens generelt dialektiske karakter. I begge tilfælde har snakken om dialektik en totalt uforpligtende karakter i forhold til en konkret samfundsanalyse. Der er således intet i vejen for at mene, at "alt bør anskues dialektisk", eller at "alt nødvendigvis må anskues dialektisk, fordi virkeligheden er dialektisk" uden at begribe/acceptere Marx' begrebslige udledning af kapitalformen og hans analyse af kapitalens reproduktionsproces og dennes forudsætninger. Konklusion: metoden kan ikke diskuteres uafhængigt af det specifikke emne, objektets karakter bestemmer analyse- og fremstillingsformen, generelle metode-diskussioner er abstraktioner fra de krav objektet stiller.

Hermed skulle være givet en baggrund for den følgende korte redegørelse for den generelle marxistiske begrebsramme for analyse af forskellige samfundsformationer.

Basis-overbygning

I det bekendte forord til *Zur Kritik der politischen Ökonomie* angiver Marx grundforestillingen i den materialistiske historieopfattelse:

"Det almindelige resultat, som jeg kom til, og som, da det først var vundet, tjente som ledetråd for mit studium, kan kort formuleres således: I den samfundsmæssige produktion af deres liv træder menneskene ind i bestemte, nødvendige af deres vilje uafhængige forhold, produktionsforhold, som svarer til et bestemt udviklingstrin af deres materielle produktivkræfter. Indbegrebet af disse produktionsforhold danner samfundets økonomiske struktur, den reale basis, på hvilken der rejser sig en juridisk og politisk overbygning, og til hvilken der svarer bestemte samfundsmæssige bevidsthedsformer. Den måde, som det materielle liv produceres på, betinger den sociale, politiske og åndelige livsproces overhovedet." (Marx 1970, p. 164–65. Jeg har foretaget en enkelt ændring i oversættelsen fra 'produktionsrelationer' til 'produktionsforhold').

At ordet "betinges" i sidste sætning ikke skal forstås på den måde, at produktionsforholdene simpelt hen er årsag og den nævnte overbygning¹ virkning, er givet på baggrund af Marx' skrifter. Lige så givet er det, at man ikke som modvægt mod en sådan økonomistisk årsag-virkning forestilling blot kan tale om en vekselvirkning i forholdet mellem basis og overbygning. En almindelig snak om vekselvirkning er upræcis til det intetsigende, samtidig med at den tenderer mod en fornægtelse af det specifikt materialistiske i den materialistiske historieopfattelse (jvf. citatet)².

Engels forsøgte på sine gamle dage at præcisere betingelsesforholdet, en præcisering som skulle tjene til korrigerende af økonomistiske tendenser blandt unge marxister (bl.a. Franz Mehring). Følgende formuleringer findes i to breve til henholdsvis Walter Borgius (Heinz Starkenburg) og Conrad Schmidt:

"Den politiske, retslige, filosofiske, religiøse, kunstneriske osv. udvikling beror på den økonomiske. Men de reagerer alle på hinanden og på det økonomiske grundlag. Det er ikke sådan, at den økonomiske situation er *årsag*, *alene* er *aktiv* og alt andet kun passiv virkning, men der er tale om en vekselvirkning på grundlag af den økonomiske nødvendighed, som i *sidste instans* altid sætter sig igennem." (til Borgius).

"Sådan er det med alt andet tilfældigt og tilsyneladende tilfældigt i historien. Jo længere det område, som vi netop undersøger, fjerner sig fra det økonomiske og nærmer sig det rent abstrakt ideologiske, desto mere vil vi finde, at det viser tilfældigheder i sin udvikling, desto mere forløber dens kurve i zig-zag. Men tegn kurvens gennemsnitsakse, så vil

De finde, at denne akse, jo længere den betragtede periode og jo større det behandlede område er, vil nærme sig mere og mere til et parallelt forløb i forhold til den økonomiske udvikling." (til Borgius).

"Den økonomiske udviklings sluttelige overherredømme over disse områder (i.e. filosofi og litteratur, RP) er for mig en kendsgerning, men det udøves under de betingelser, det enkelte område selv dikterer: i filosofien f.eks. er der tale om forskellig slags økonomisk indvirken — der så igen for det meste virker i politisk o.s.v. forklædning — på det forhåndenværende materiale, som forgængerne har leveret. Økonomien skaber her intet a novo, men den bestemmer arten af den ændring og videredannelse, der foregår med det forefundne tankestof, og så for det meste indirekte, idet det er de politiske, juridiske og moralske reflekser, der udøver den største direkte virkning på filosofien." (til Schmidt)³.

Schmidt-citatet siger noget om, hvordan den økonomiske udvikling sætter sig igennem: overbygningsformernes udvikling tilkendes en relativ selvstændighed ("under de betingelser, det enkelte område selv dikterer") og betingetheden af den økonomiske basis siges for filosofiens vedkommende at være indirekte, formidlet af de relativt selvstændige politiske, juridiske og moralske former, der så mere direkte indvirker på filosofien. Formuleringerne mangler en del i klarhed (og klarheden bliver ikke større af, at Engels på én gang angiver overbygningsformernes relative selvstændighed og omtaler dem som "reflekser"). De markerer afstanden til økonomismen, men deres manglende præcisering af, hvordan man skal forstå den økonomiske udviklings sluttelige overherredømme ("i sidste instans" i Borgius-brevet) åbner mulighed for en abstrakt, revisionistisk snak om vekselvirkninger, (en mulighed, der forstærkes af udtrykket "vekselvirkning" i Borgius-brevet).

Bemærkning: Korsch (Korsch 1969) bemærker herom: "Offentliggørelsen af brevene, der fulgte i året 1903 (under den karakteristiske titel "Om den materialistiske historieopfattelses gyldighedsområde") midt i den nogle år før begyndte revisionisme-debat, udgjorde for deres udgiver, Eduard Bernstein, en del af hans politiske kamp mod de materialistiske og revolutionære træk i det daværende socialdemokratiske parti." (note 12, p. 194).

I Borgius-brevet findes et forsøg på præcisering, der imidlertid reelt er et teoretisk tilbageskridt i forhold til formuleringen i Schmidt-brevet. Den økonomiske determination kan ifølge disse formuleringer aflæses som gennemsnitlighed i forhold til overbygningsformernes tilfældige d.v.s. ikke-bestemmelige bevægelser. Disse står uforklarede og det samme gør derfor deres gennemsnitsaksens parallelitet i forhold til den økonomiske udvikling.⁴

Faktisk kan man hos Marx selv finde mere præcise angivelser af, hvordan forholdet mellem basis og overbygning kan tænkes helt generelt — omend disse angivelser kun er indirekte eller forekommer en passant i anden sammenhæng. Jeg vil først citere et par linjer fra indledningen til *Grundrisse* (Marx 19—), der ganske vist ikke drejer sig om forholdet mellem basis og overbygning, men som i sin bestemmelse af forholdet mellem de forskellige momenter i den økonomiske basis samtidig siger noget væsentligt om hvordan man kan anskue dennes betingen overbygningsformerne:

"En bestemt produktion bestemmer altså en bestemt konsumtion, distribution og bytteform og *bestemte forhold mellem disse momenter indbyrdes*. Rigtig nok bliver også produktionen i sin ensidige form på sin side bestemt af de andre momenter. Når f.eks. markedet d.v.s. bytningens sfære udvides, vokser produktionen i omfang og deles yderligere op. Med en ændring i distributionen ændres produktionen f.eks. med koncentration af kapital, forskellig distribution af befolkningen på by og land etc. Endelig bestemmer konsumtionsbehovene produktionen. Der foregår en vekselvirkning mellem de forskellige momenter. Det er tilfældet med enhver organisk helhed." (p. 20–21)⁵.

Marx taler altså ganske vist også om vekselvirkning, men det er en bestemt form for vekselvirkning, der sættes af produktionen som overgribende moment (übergreifendes Moment): produktionens form sætter et bestemt forhold mellem de andre momenter og dermed også en bestemt form for indvirken fra disse momenter side på produktionen. At produktionen er overgribende moment betyder således ikke noget i retning af, at den bestemmer de andre momenter lidt mere end de bestemmer den, eller at den først indvirker på dem og at de så bagefter virker tilbage på den. Det betyder, at produktionsformen sætter forholdet mellem momenterne i totaliteten d.v.s. sætter totalitetens karakter, uden at totalitetens momenter kan reduceres til den: "Det resultat, vi når frem til, er ikke at produktion, distribution, bytning, konsumtion er identiske, men at de alle udgør led i en totalitet." (Marx 19—, p. 20)⁶.

Denne betragtningsmåde kan ses anvendt på samfundstotaliteten i en note i *Das Kapital*:

"Så meget er klart, at middelalderen ikke kunne leve af katolicismen og den antikke verden ikke af politikken. Tværtimod *den måde, hvorpå de skaffede sig udkommet, forklarer, hvorfor politikken dér og katolicismen her spillede hovedrollen*." (Marx 1970 p. 184 — jeg fremhæver, RP)⁷.

Man kunne tilføje, at med kapitaliseringsprocessen kommer økonomien

(med kapitalen som overgribende subjekt) til at spille hovedrollen. Men produktionsmåden kan altså som overgribende moment sætte en overbygningsform som den dominerende i en given samfundsformation, d.v.s. at den kan sætte denne bestemte slags totalitet, der bestemmer de forskellige formers specifikke indhold. En overbygningsforms dominans forudsætter overbygningsformernes relative autonomi, der også — men uden at forbindes med Marx' begreb om totaliteten — optrådte i Engels-citaterne. Forestillingen om overbygningsformernes relative autonomi er forbundet med forestillingen om de forskellige formers uensartede udvikling. Således noterer Marx i indledningen til *Grundrisse* som et punkt, der skal behandles, følgende:

"Det uensartede forhold mellem den materielle produktions udvikling og f.eks. den kunstneriske. I det hele taget må fremskridtsbegrebet ikke opfattes i den sædvanlige abstraktion. Moderne kunst osv. Denne disproportion er dog ikke så vigtig og så vanskelig at forstå, som inden for selve de praktisk-sociale forhold." (Marx 19—, p. 29–30)⁸.

Den opfattelse af samfundstotaliteten, som Marx i de citerede passager giver udtryk for, er blevet kraftigt fremhævet af den franske marxist Louis Althusser. Jeg vil kort referere dennes forsøg på at udbygge Marx' forholdsvis kortfattede bestemmelser. Althusser kalder samfundstotaliteten et altid-allerede-givet komplekst struktureret hele. At samfundstotaliteten er komplekst struktureret vil for Althusser sige, at den er artikuleret som et forhold mellem modsætninger på de forskellige niveauer og inden for disse niveaues enkelte områder, idet disse modsætninger er irreduktible, ikke kan reduceres til en simpel grundmodsætning, der skulle forholde sig som essens til de øvrige som fænomener. Althusser opererer med fire samfundsmæssige praksisniveauer, det økonomiske, det politiske, det teoretiske og det ideologiske, og han skelner i forlængelse af Mao Tse-Tung mellem dels *primær modsætning* vs *sekundære modsætninger* dels en modsætnings primære og sekundære aspekt. Om forholdet mellem modsætningerne hedder det: "Med andre ord udgør hver modsætning, hver væsentlig artikulation i strukturen og det almene forhold mellem artikulationerne i dominantstrukturen lige så mange eksistensbetingelser for det komplekse hele." (Althusser 1969 p. 176) At skelne mellem primær modsætning og sekundære modsætninger er det samme som at sige, at *en modsætning dominerer de andre*: "Dominansen er ikke en ligegyldig kendsgerning, den er et essentielt faktum i selve kompleksiteten, kompleksiteten implicerer dominansen som noget, der er essentielt for den: den er indskrevet i dens struktur (.). Det betyder, at man hævder, at *enheden i den komplekse helhed består i en artikuleret dominantstruktur*." (op. cit. p. 173–74). Det siges, at den enkelte modsætning afspejler sine eksistensbetingelser: "Denne afspejling af modsætningens eksistensbetin-

gelser inden for sig selv, denne afspejling i den artikulerede dominantstruktur, der udgør enheden i den komplekse helhed i hver modsætning, er den marxistiske dialektiks dybeste træk, det jeg for nylig søgte at få hold på med begrebet "overdetermination". Begrebet "overdetermination" er taget fra Freuds "Traumdeutung" (Freud 1965). Det samme gælder begreberne "forskydning", der hos Althusser betegner omplaceringen eller rollebytningen mellem modsætninger (en ny modsætning bliver primær), og "fortætning", der betyder "modsætningernes identitet" i en virkelig enhed" eller med en anden formulering: modsætningernes sammensmeltning i et eneste brud. For Althusser som for Marx er det de økonomiske modsætninger der sætter totalitetens specifikke dominansforhold, d.v.s. den er determinerende i sidste instans.

Så vidt jeg kan se er der en tvetydighed i Althusseres bestemmelse af den ideologiske og den videnskabelige praksis: Ideologi og videnskab angiver dels erkendelsesformer, der kan indgå i forskellige institutionelt fikserbare praksisser (f.eks. et partis politik), dels selvstændige, institutionelt fikserbare praksis-niveauer. Der rejser sig forskellige vanskeligheder i bestemmelsen af disse niveauer, herunder i deres afgrænsning i forhold til hinanden, men det er vanskeligheder, som ikke bør diskuteres på det generelle plan, som denne artikel bevæger sig på. Det væsentlige for denne sammenhæng er den måde at tænke forholdet mellem økonomisk tilegnelsesform og overbygningens forskellige former, som artikuleres i Althusseres brug af begreberne overdetermination, fortætning og forskydning til fremhævelse og udbygning af Marx' generelle opfattelse af samfundstotalitetens karakter.

Bemærkning: Til illustration vil jeg anføre et eksempel på indvirken fra en dominansforskydning (fra økonomi til politik) på en ideologisk modsætnings litterære artikulation. Det drejer sig om Georgij Plechanovs kendte artikel om det franske drama og det franske maleri i det 18. årh. (Plechanov 1953). Lad mig straks anføre, at jeg hermed ikke har sagt noget om gyldigheden af Plechanovs analyse — den skal udelukkende tjene som eksemplifikation for de teoretiske overvejelser. P. angiver den såkaldte "comédie larmoyante" (det følsomme drama) som teatrets portræt af det franske borgerskab i det 18. årh. Dette borgerdrama prædikede de borgerligt-familiære dyder. Forbindelsen mellem borgerskabet og denne dramaform synes således enkel og ligetil. Imidlertid sker der det tilsyneladende uforståelige, at dette drama ret kort efter det storhedstid i midten af århundredet trådte i baggrunden til fordel for den klassiske tragedie, som det tilsyneladende var udløseren af. Borgerdramaet opstod i kølvandet på borgerskabets økonomiske fremtrængen. Den økonomiske modsætning mellem feudalisme og kapitalisme fungerede generelt ideologisk som en moralsk modsætning

mellem adlens dekadence og borgerskabets dydige livsform (for nu at tale i borgerskabets egne kategorier) og litterært som modsætningen mellem det klassiske drama og det borgerlige drama. Men borgerskabets tiltagende økonomiske magt aktualiserede i århundredets anden halvdel kampen om den politiske magt, den politiske modsætning blev dominerende. Kampen gjaldt aristokratiets afskaffelse, og det er forståeligt, siger Plechanov, "at familiefaderen (*"Le pere de famille"* – en hentydning til et drama af Diderot) med al hans borgerlige sædeligheds ubestridte ærbarhed ikke kunne tjene som mønster for den utrættelige og uforfærdet kæmpende. *Det litterære "portræt" af bourgeoisiet indgød ingen heroisme.* Men modstanderne (af regimet, RP) følte behovet for heroisme, var sig nødvendigheden af udviklingen af en statsborgerlig dyd fra tredjestands side bevidst. Hvor kunne man dengang finde forbillederne for en sådan dyd? Netop der, hvor man tidligere fandt mønsteret for den litterære smag: *i den antikke verden.*" Forskydningen fra økonomisk til politisk modsætning medfører altså ifølge Plechanov tendentielt en forskydning fra borgerligt drama til et drama efter antikt heltemønster (Saurin, Lemierre).

Den kapitalistiske totalitet

Ifølge den før citerede note fra *Das Kapitals* første kapitel satte den feudale produktionsmåde og de til den hørende produktionsforhold katolicismen (eller institutionelt: den katolske kirke) som dominerende det samfundsmæssige forhold mellem mennesker. Den feudale samfundstotalitets karakter var bestemt af den uudviklede produktionsmåde. Med kapitalismens fremtrængen ændrede produktionsmåden og dermed samfundstotaliteten radikalt karakter. I feudaltiden havde produktionsforholdene form af personlige afhængighedsforhold (magtforhold). Herredømmet over produktionsmidlerne var standsbestemt, sat og legitimeret som sådant af den juridiske og religiøse overbygning. Arbejdets produkter blev konsumeret af producenten selv, afhændet inden for det personlige magtforholds rammer (f.eks. den livegne til herremanden) eller indgik i en lokalt snævert begrænset byttesammenhæng. Kapitaliseringen sprænger disse lokale rammer og sætter varebytningen som det styrende princip for det samfundsmæssige forhold mellem mennesker. Jeg skal ikke her forsøge på at gøre rede for den komplicerede overgangsproces fra feudal til kapitalistisk samfundsformation (en blot nogenlunde præcis analyse af denne proces måtte også tage hensyn til dens meget store forskellighed i de forskellige lande), men blot kort angive de almene bestemmelser, som gives i *Grundrisse* og *Das Kapital* af den kapitalistiske samfundstotalitets specifikke karakter.

Forudsætningen for Marx' analyse er eksistensen af et kapitalistisk samfund, men i første omgang abstraherer Marx fra denne forudsætning i en fastlæggelse af de kategorier, hvorefter kapitalbegrebet kan afledes. (I det følgende tillader jeg mig at lave nogle "kortslutninger" i forhold til Marx' fremstillingsform, idet jeg indenlunde strengt følger hans begrebsafledninger). Udgangspunktet er vareudvekslingen. Forudsætningen for at to produkter udveksles som varer er, at de er kvalitativt forskellige, ellers var der ingen grund til at bytte. Men i bytteakten sættes de lig hinanden (5 kg kød = 1 par bukser). Ligheden kan ikke bestå i deres kvalitative status, for kød er ikke det samme som bukser. Der er tale om en kvantitativ lighedssætten (ækvivalering) 5 kg kød = 1 par bukser eller = 10 kg te, hvilket læses: 5 kg kød er 1 par bukser eller 10 kg te værd. Forudsætningen for en kvantitativ sammenligning er imidlertid et sammenligningsgrundlag – en fælles substans, som de to produkter rummer lige meget af. Denne substans er, sagt foreløbigt, det kvantum arbejde, der er nedlagt i produkterne. Arbejde som sådan, abstrakt arbejde er den substans, der gør sammenligningen mulig. Det i varen nedlagte kvantum abstrakt arbejde bestemmer dens *værdi* eller *bytteværdi*. Bestemmelsen af denne har ikke noget med varens materielle fremtrædelsesform, dens *brugsværdi*, at gøre. Gennem bytningen sættes de forskellige *konkrete* privatarbejder og deres produkter i forhold til hinanden som værdi d.v.s. som *abstrakt* arbejde. Værdisubstansen får sin almene sociale fremtrædelsesform i pengene, hvis sociale funktion det er at fungere som almen værdimåler (almen ækvivalent), som cirkulationsmiddel – i disse to former optræder de uselvstændigt, henholdsvis ideelt og forbigående – og endelig selvstændigt som penge (som skat, betalingsmiddel og verdenspenge). Som nævnt er det først i det kapitalistiske samfund, at vareudvekslingen får status som generel formidler af det samfundsmæssige stofskifte. De lokale skranker nedbrydes, d.v.s. at arbejdet får universel karakter i den forstand, at dets produkt via markedet i princippet kan sættes i forhold til alle andre produkter. Producenternes alsidige afhængighed af hinanden lader enkeltarbejdet fremtræde som moment i et samfundsmæssigt totalarbejde i bytningen på markedet.

Det er i den tilsyneladende tilfældige fordeling af dette totalarbejde, at *værdien* sætter sig igennem som regulerende størrelse. For kort at angive, hvorledes dette foregår, inddrager jeg begrebet kapital, som jeg imidlertid først bestemmer nærmere nedenfor.

Ifølge *værdiloven* vil varens pris (som Marx også kalder dens markeds-værdi) svinge omkring dens værdi (som også kaldes den reelle værdi). Den værdi, der er tale om, er en gennemsnitsstørrelse, som ikke bestemmes af det faktiske kvantum arbejde, der er nedlagt i en given vare, men af det *samfundsmæssigt nødvendige* kvantum arbejde til produktion af denne vare. Begrebet 'kvantum samfundsmæssigt nødvendigt arbejde' angiver den

inden for en bestemt produktionsgren gennemsnitlige arbejdstid. Priserne svinger — alt andet lige — omkring denne værdi afhængigt af det *samfundsmæssige behov*, der er m.h.t. mængden af det arbejde, der investeres i den givne produktionsgren. Er der i forhold til dette behov investeret for lidt arbejde i denne produktionsgren, vil priserne — fortsat: alt andet lige — ligge over værdien som følge af, at den faktisk producerede værdimængde (det faktisk nedlagte arbejde) er mindre end den (det), der 'sættes' af behovet — og vice versa. I en produktionsgren, hvor den producerede værdi (det investerede arbejde) er for lille i forhold til det samfundsmæssige behov, vil dette være udgangspunkt for, at der overføres kapital til denne produktionsgren (fordi priserne her er høje i forhold til værdien d.v.s. i forhold til det investerede gennemsnitsarbejde), hvilket igen vil bevirke, at værdimængden øges og priserne derfor falder (det er altså udbud-efterspørgselsforholdet, der spiller ind). Jeg skal ikke her komme ind på, hvilke faktorer der afgørende modificerer denne prisernes svingning omkring værdien. At der er en stadig inkongruens mellem priser og værdi, således at værdien kun sætter sig igennem som gennemsnit, siger imidlertid noget væsentligt om det kapitalistiske system:

"Muligheden af kvantitativ inkongruens mellem pris og værdistørrelse eller af prisens afvigen fra værdistørrelsen, ligger altså i prisformen selv. Dette er ingen mangel ved denne, men gør den tværtimod til adækvat form for en produktionsmåde, hvor reglen kun kan sætte sig igennem som regelløshedens blindtvirkende gennemsnitslov." (Marx 1969 p. 117, 1970, p. 206)⁹.

Det er afgørende, at totalarbejdet har form af *privatarbejder*. Vel sker der en social fordeling af dette totalarbejde, men det er fordeling, der ikke foretages ved de associerede producenters fælles planlægning, men reguleres vis markedet. Produktionen er ikke umiddelbart almen. Den enkelte producents forhold til totalarbejdet (d.v.s. de andres arbejde) sættes i form af abstrakt arbejde, der udkrystalliseres i produktets værdi. Denne værdi *fremtræder tingsligt*, idet den ene vares værdi udtrykkes i den andens brugsværdi, f.eks. udtrykkes 5 kg kods værdi i (eller ved) 1 par bukser ("brugsværdien bliver til fremtrædelsesform for sin modsætning, værdien", Marx 1969 p. 70). De samfundsmæssige relationer mellem privatarbejderne fremstår "som det de er, d.v.s. ikke som umiddelbare samfundsmæssige relationer mellem personer i selve deres arbejder, men snarere som tingslige forhold mellem personer og samfundsmæssige forhold mellem ting" (op. cit. p. 87). I denne specifikke fremtrædelsesform for arbejdets samfundsmæssige indhold, får dette indhold for personerne karakter af "samfundsmæssige *naturegenskaber*" ved *tingene*. Det er dette forhold, Marx kalder *vare-fetichismen*. Formuleret sammenfattende: vare-fetichismen er den umiddelbare bevidsthedsmæssige repro-

duktion af det samfundsmæssige arbejdes tingslige fremtræden i den simple værdiform (f.eks. 5 kg kød = 1 par bukser). Fetichismen er altså ikke en tilfældig illusion, den "klæber ved" den tingslige fremtrædelsesform, men begriber altså ikke denne som fremtrædelsesform for et specifikt samfundsmæssigt indhold. Vare-fetichismen er som nævnt forbundet med den simple værdiform: "Da vareformen er den borgerlige produktions mest almene og uudviklede form. . . . synes dens fetichkarakter endnu relativt let at gennemskue. Ved mere konkrete former forsvinder selv dette skin af enkelhed." (op. cit. p. 97). Med mere konkrete former tænker Marx i første omgang på *pengeformen*, i hvilken en enkelt vare — guldet — er blevet det *almene værdiudtryk* (almen ækvivalent): "Pengefetichens gåde er således kun varefetichens gåde, som er blevet synlig og øjenforblændende." (op. cit. p. 108). At gåden er blevet synlig, betyder at den er blevet forbundet med en bestemt vare. Af samme grund er den blevet øjenforblændende, idet den værdiudtrykkende vare nu ikke længere fremtræder som tilfældigt værdispejl. Værdien fremstår nu som en specifik egenskab ved den bestemte vare: guldet, jvf.: "En vare synes ikke først at blive penge, fordi de andre varer alsidigt fremstiller deres værdier i den, men omvendt, de synes at fremstille deres værdier i den, fordi den er penge." (op. cit. p. 107).

Det tingsligt formidlede forhold mellem enkeltarbejderne på markedet (i cirkulationen) reguleres som nævnt ikke af producenternes enkeltviljer eller deres forenede vilje, men bag om ryggen på dem. Varerne synes derfor at føre deres eget liv i cirkulationen:

"Lige så vel som denne bevægelse (i.e. Cirkulationens, RP) helhed fremtræder som samfundsmæssig proces, og lige så vel som denne bevægelses enkelte momenter udgår fra individernes bevidste viljer og særlige formål, lige så vel fremtræder processens totalitet som en objektiv sammenhæng, der opstår naturgroet (naturwüchsig); som ganske vist udspringer af de bevidste individers indvirken på hinanden, men hverken ligger i deres bevidsthed eller bliver subsumeret under dem som helhed. Deres egen stød mod hinanden producerer for dem en over dem stående, *fremmed* samfundsmæssig magt; deres vekselvirkning antager karakter af en for dem uafhængig proces og et af dem uafhængigt herredømme. Cirkulationen er også, fordi den er en totalitet i den samfundsmæssige proces, den *Tørste* form, hvori ikke kun som f.eks. i pengestykket eller i bytteværdien det samfundsmæssige forhold, men selve den samfundsmæssige bevægelses helhed fremtræder som noget af individerne uafhængigt. Det samfundsmæssige forhold mellem individerne som selvstændiggjort magt over individerne, den være sig nu forestillet som naturmagt, tilfældighed eller i en hvilken som helst anden form, er et nødvendigt resultat af, at udgangspunktet ikke er det

Fri samfundsmæssige individ. Cirkulationen som første totalitet blandt de økonomiske kategorier er velegnet til at anskueliggøre dette." (Marx 19— p. 111)¹⁰.

Cirkulationens bevægelser er imidlertid fremtrædelsesformer for kapitalens bevægelser. For at begribe cirkulationen konkret (d.v.s. i dens objektive sammenhæng i et kapitalistisk samfund) må kapitalforholdet begribes. For en kort omtale af dette, vil jeg springe nogle led i Marx' fremstilling over og starte med det spørgsmål, han stiller sig i 4. kapitel af *Das Kapital*, nemlig: hvorledes kan det gå til, at der udelukkende byttes værdi-ækvivalenter, samtidig med at der er tale om en værdiforøgelse formidlet af bytningen? Marx når via dette spørgsmål frem til at bestemme *arbejdskraften* som en vare med den særlige karakter, at den ikke blot kan indgå i et ækvivalentbytte, men at realiseringen af dens brugsværdi er ensbetydende med en værdiskabelsesproces. Arbejdskraftsælgeren (lønarbejderen) sælger dispositionsretten over sin arbejdskraft for et bestemt tidsrum til arbejdskraftkøberen (kapitalejeren), som anvender denne arbejdskraft til ikke blot at reproducere dens egen værdi (det ville der ikke være meget grin ved for kapitalisten), men derudover en *merværdi*. Eftersom de penge, som arbejderen får for sin arbejdskraft, svarer til det kvantum samfundsmæssigt nødvendige arbejde, der skal til for at producere den (idet man dog må huske, at der er tale om en gennemsnitsstørrelse), og eftersom arbejderen producerer en værdi udover den, der ækvivalerer med hendes/hans arbejdskrafts værdi, vil det sige at arbejderen leverer et kvantum ikke betalt arbejde.

Produktets værdi og dermed dets merværdi realiseres i bytningen på markedet for atter at omsættes i arbejdskraft og arbejdsinstrumenter, råstoffer, bygninger m.m. En del af det ikke-betalte arbejde, arbejderen har leveret, omsættes således i produktionsinstrumenter, der fremtræder som kapitalens fremmede magt i forhold til hende/ham, og i arbejdskraft, der skaber ny merværdi, der atter realiseres osv. Arbejdsprocessen er et middel for værdiforøgelsen. Den "sig forøgende (sich verwertender) og sig realiserende værdi" er kapitalen i dens forskellige skikkelser: "Kapitalen er ikke noget enkelt forhold, men en *proces*, i hvis forskellige momenter den hele tiden er kapital."

Når Marx bruger udtryk som "sig forøgende og sig realiserende værdi" er det for at illustrere det forhold, at arbejdsprocessen, som følge af det levende arbejdes indordning under kapitalen, fremtræder som dennes selvforøgelse, som værdiavlende værdi (dette forhold er mest markeret i forbindelse med lånekapitalen, hvor penge synes direkte at avle penge — hvis de får tid nok til det):

"I varen fremtræder et socialt forhold som et *tingsligt forhold*, i penge som en *ting*, men i kapitalen som processerende bytteværdi (P — V —

P") er tingsliggørelsen drevet endnu videre, thi de sociale forhold antager nu form af bytteværdiens *selvvalorisering*, af *ting som skaber ting*. *Kapitalfetichismen*, der er bevidsthedens opfattelse af denne (reale) tingsliggørelse, udspringer altså af den endnu tingsligt bestemte kapital, — af kapitalen som en bytteværdi, der forøger sig selv" (Lundkvist 1972, p. 129 — den sidste fremhævelse er min, RP. P — V — P' betyder: penge — vare — flere penge).

I cirkulationssfæren byttes der mellem ækvivalenter. De byttende fremstår her som frie og lige individer — frie til at bytte, lige i bytningen: "Lighed og frihed er altså ikke kun respekteret i den udveksling, der beror på bytteværdi, men udvekslingen af bytteværdier er den produktive reale basis for al lighed og frihed." (Marx 19—, p. 156)¹². De samfundsmæssige individer er altså frie og lige *som byttende personer* d.v.s. som personer, hvis vilje "har til huse i varene". Det er m.a.o. den personificerede vares frihed og lighed, der er tale om. Men cirkulationen er som angivet kun et moment i kapitalens kredsløb, der forudsætter kapitalen som produktionsforhold. Og dette produktionsforhold sætter ikke *frie og lige individer*, men den ene *klases udbytning* af den anden, produktionsmiddelejernes udbytning af dem, der er tvunget til at sælge deres arbejdskraft.

Det økonomiske kredsløb er kapitalens kredsløb — i den forstand kan kapitalen betegnes som overordnet samfundsmæssigt subjekt. Dette subjekt er et resultat af menneskers samfundsmæssige praksis, men som sådant underordner det denne praksis under sine krav. Dette forhold omtaler Marx som "Verkehrung" (omvending). Bestemmelsen af de former, som kapital-subjektet antager er en forudsætning for bestemmelsen af de forskellige overbygningsfænomener og dermed af det kapitalistiske samfund som konkret totalitet.

Når det i forordet til *Zur Kritik* (Marx 1970) hedder: "Det er ikke menneskenes bevidsthed, som bestemmer deres væren, men omvendt deres samfundsmæssige væren, som bestemmer deres bevidsthed" kan det betragtes som et udsagn, der specielt gælder samfundsformationer, hvor de samfundsmæssige processer (det samfundsmæssige stofskifte) ikke er resultat af de forenede individers bevidste planlægning, men sætter sig igennem bag om ryggen på dem. Dette forhold får sin afgørende betydning i det kapitalistiske samfund, hvor naturbeherskelsen er omfattende, men samtidig finder sted i en form, der subsumerer enkeltindividerne under det abstrakt almenes (værdiens) bevægelser. Disse bevægelser sætter individerne som bærere af bestemte økonomiske karaktermasker (kapitalejer-lønarbejder, køber-sælger osv.). Disse karaktermasker sætter sig — formidlet af andre momenter — igennem i de forskellige overbygningsformer. For at begribe dem og den måde, de formidles på, må man begribe den totalitet, der sætter dem. Ovenstående skulle give nogle grundbestemmelser af denne

totalitet, der er yderst nødtørftige, men som skulle være tilstrækkelig baggrund for den følgende behandling af forskellige problemstillinger i forbindelse med de økonomiske karaktermaskers formidlede fremtræden i tekster og her i særdeleshed i litteraturen.

Ideologi

I afsnittet om arbejdslønnen i *Das Kapital* skriver Marx:

"I øvrigt gælder om fremtrædelsesformen "arbejdets værdi og pris" eller "arbejds løn", til forskel fra det væsentlige forhold, som fremtræder, nemlig arbejdskraftens værdi og pris, det samme som gælder om alle fremtrædelsesformer og deres skjulte baggrund. Fremtrædelsesformerne reproduceres umiddelbart spontant som gængse tankeformer, mens det væsentlige forhold først må afdækkes af videnskaben." (Marx 1969, p. 564).

Der optræder her en skelnen mellem to former for bevidsthedspraksis: 1. videnskaben, som begriber de væsentlige forhold 2. "gængse tankeformer", hvori fremtrædelsesformerne reproducerer sig umiddelbart spontant. I det foregående afsnit er givet en kortfattet bestemmelse af sådanne gængse tankeformer: fetichismen og forestillingen om menneskenes sociale frihed og lighed. Man kan betegne disse som kapitalismens bevidsthedsmæssige grundformer, den første opfattende kapitalprocessen som tingenes naturlige bevægelser, og den anden opfattende tingenes (bytteværdiernes) frie og lige bevægelighed som menneskers frihed og lighed. Det er rimeligt (som det gøres i Lundkvist 1972) at sige, at mens den feticherende bevidsthed kun opfatter den tingslige fremtrædelsesform og ikke de sociale væsensforhold, den er fremtrædelseform for, opfatter forestillingen om menneskenes frihed og lighed end ikke den tingslige fremtrædelsesform, idet den personliggøres. Man kan sige, at denne forestilling standser op ved det allermest umiddelbart fremtrædende: de handlende personer, uden at betragte dem som bærere af tingenes egenskaber (fetichisme) eller som personifikationer af økonomiske kategorier (videnskab). Det forekommer imidlertid knap så rimeligt (som det også gøres i Lundkvist 1972) på den baggrund at betegne denne bevidsthedsmæssige grundform som absolut falsk. Forholdet er lidt mere komplekst. Jeg skal her blot pege på et afgørende moment i den sammenhæng: De til den feudale produktionsmåde svarende personrelationer havde karakter af personlige "Herrschafts- und Knechtschaftsverhältnisse". Disse forhold fremtræder som led i Guds evigtgyldige orden. I en kapitalistisk samfundsformation er person-mystifikationen en anden, fordi personrelationerne er af en anden art. Frigørelsen

fra de feudale herre-træl forhold indebærer de samfundsmæssige relationers tingslige formidling, deres fremtræden som tingenes egenliv, men samtidig en bestemmelse af individet, der rummer en dobbelthed, som er pointen i denne sammenhæng. De feudale personlige magtforhold fremtræder som det på forhånd givne, udgangspunktet, der sætter det enkelte individ som på forhånd placeret led i det guddommeligt hierarki, mens de som personlige magtrelationer oplevede produktionsforhold under kapitalismen – for så vidt de betragtes inden for rammerne af friheds-/lighedsforestillingen – tænkes som et forhold mellem de i princippet frie og lige individer, som fremtræder som det samfundsmæssige udgangspunkt. Denne måde at tænke personforholdene på kan indebære (eller indebærer, når det gøres konsekvent), at udbytningen ikke tænkes som en tingenes selvavling (værdiens værdiskaben), altså et naturligt forhold, men som et menneskeskabt magtforhold, der i sig rummer forandringens mulighed og dens ønskelighed for så vidt som de oplevede magtforhold opleves som undertrykkelse af individet.

Mystifikationen i friheds-/lighedsforestillingen er naturligvis hermed ikke forsvundet. Men hvad jeg ønsker at fastholde er det forhold, at persontænkningen, i modsætning til fetichismen, er en form, hvori de samfundsmæssige naturlove kan tænkes som menneskeskabte og foranderlige. Men altså en mystificeret form: udbytningen tænkes som personlig undertrykkelse og den historiske forandring som resultat af de gode viljers virke. (Den nævnte dobbelthed er således afgørende for en bestemmelse af den antiautoritære bevægelse, en bestemmelse, der naturligvis ikke kan løsrides fra denne bevægelses sociale rekruteringsgrundlag) (jvf. i øvrigt det følgende afsnit: *Lenin som ideologikritiker*, hvor brydningen mellem de to måder at tænke de personlige relationer på omtales).

Bemærkning: Jeg vil i det følgende anvende udtrykket *ideologiske grundformer* omfattende både fetichismen og friheds-/lighedsforestillingen. Dette ud fra den betragtning, at konkret forekommende forestillingsmønstre – eller betydningsmønstre (se nedenfor) – i reglen vil kunne bestemmes som en specifik konstellation af de to former og forskellige af dem afledte former. I betragtning af, at jeg i det foregående har markeret dem som forskellige former, skulle det ikke give anledning til tilsløring af relevante forskelle.

I forlængelse af de givne bestemmelser af de ideologiske grundformer må det understreges, at disse grundformer og de af dem afledte former altid formidles klassespecifikt (og klassefraktions- og lagspecifikt). F.eks. har oplevelsen af varenes, pengenes, kapitalens egenliv ikke samme karakter hos småborgeren og hos industriarbejderen. Disse klasse- og lagspecifikke former bestemmes i deres specificitet ikke simpelt af placeringen i eller i forhold til kapitalakumulationsprocessen, de er overdeterminerede af de

forskellige momenter (herunder ikke mindst de politiske modsætninger) i den "artikulerede dominantstruktur" (Althusser).

Som udgangspunkt for en mere præcis bestemmelse af disse forhold forekommer det påkrævet at operere med et bredere begreb end det, Marx anvendte i karakteristikken af den politiske økonomi, i stedet for 'tankeformer' at tale om 'betydningsformer', idet disse sidste ikke blot omfatter de i gængs forstand sproglige betydninger, men også andre former for betydende adfærd (generelt: handlemåder, reaktionsmåder, holdninger). For en begribelse af de klassespecifikke træk i den således bestemte umiddelbare reproduktion synes det således utilstrækkeligt blot at operere med kategorien bevidsthed — omend der tales om en *falsk* sådan. Snarere må reproduktionen bestemmes som fremtrædelsesformernes formidling i et specifikt socialtypisk forhold mellem psykiske instanser (id, ego, super-ego), en socialtypisk driftsstrukturering.

Det er imidlertid nødvendigt at foretage en skelnen mellem den umiddelbare, "levede" forholden sig til fremtrædelsesformerne på den ene side og de som verdensanskuelse eller analyse mere eller mindre systematisk formulerede "gængse tankeformer". Forholdet mellem disse to former for ideologisk reproduktion angiver forholdet mellem en klasse og dens ideologiske repræsentanter. Om dette forhold skriver Marx i *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (Marx 1966 p. 59 og 1970 p. 174):

"Lige så lidt må man tro, at de demokratiske repræsentanter alle sammen er shopkeepers eller sværmer for dem. De kan ifølge dannelse eller individuel stilling være himmelvidt fjernet fra dem. Det, som gør dem til repræsentanter for småborgerskabet, er, at de i deres tankeverden ikke overskrider de grænser, som shopkeeperen heller aldrig i livet kommer ud over, at de derfor teoretisk drives mod de samme opgaver og mål, som denne praktisk drives mod af sine materielle interesser og sin samfundsmæssige stilling. Dette er overhovedet det forhold en klasses politiske og litterære repræsentanter står i til den klasse, de repræsenterer."¹³

I citatet tales der om materielle interesser. Man kan sige, at en *ideologisk formation* er karakteriseret ved et specifikt forhold mellem klassens materielle interesser, den "levede", ikke-systematiserede reproduktion af fremtrædelsesformerne og endelig den som analyse eller verdensanskuelse formulerede reproduktion. Der kan på forskellig måde være tale om uoverensstemmelser mellem disse tre momenter: en klasses adfærd kan være i uoverensstemmelse med dens objektive interesser eller en klasses ideologiske repræsentation kan være i uoverensstemmelse med klassens holdning og/eller interesser.

Indholdet i den så hyppigt citerede bemærkning om, at den herskende klasses tanker er de herskende tanker, kan præciseres på baggrund af det

ovenfor sagte. Det er for snævert simpelt hen at se baggrunden for denne ideologiske dominans i den private ejendomsret til diverse massemedier, eller evt. suppleret med sådanne massemediers afhængighed af kapitalen i øvrigt (annoncering m.m.). Dette er ensbetydende med at se bort fra bevidstheds- (eller altså betydnings-) objektet. De fremtrædelsesformer, der reproducerer sig umiddelbart spontant, er kapitalforholdets fremtrædelsesformer (eller totalitetens fremtrædelsesformer, hvor kapitalen er overgribende subjekt). Det, der ikke begribes ved den umiddelbare reproduktion af fremtrædelsesformerne, og som derfor antager karakter af noget givet, naturligt eller af at være resultat af en ren viljesakt, er i sidste instans kapitalforholdet, der reproducerer den fundamentale modsætning mellem lønarbejde og kapital. Når den herskende klasses tanker er de herskende tanker, er det altså fundamentalt fordi de fremtrædelsesformer, der umiddelbart reproduceres, er fremtrædelsesformer for produktionsforhold, der sætter den herskende klasse som herskende.

De nævnte ideologiske grundformer er karakteristiske for en historisk specifik produktionsmåde. Man må imidlertid fastholde det, Marx kaldte det uensartede forhold mellem produktionsmådens og de ideologiske formers udvikling, og i sammenhæng hermed fastholde, at en given produktionsmåde ikke optræder som den eneste, men som den dominerende i en given samfundsformation, og således regne med muligheden af ideologiske rester fra en anden produktionsmåde i en kapitalistisk samfundsformation.

Fastholder man imidlertid forestillingen om de ideologiske formers relative autonomi, kan det umiddelbart synes misvisende at tale om ideologisk *reproduktion* af kapitalforholdets fremtrædelsesformer. 'Reproduktion' angiver imidlertid det fællestræk ved de forskellige ideologiske former, at de udelukkende forholder sig til den samfundsmæssige virkeligheds *fremtrædelsesformer* og ikke begriber dem som totalitetens fremtrædelsesformer. Dette sker imidlertid på forskellig vis inden for forskellige institutionelle sammenhænge og med forskellig effekt, — det er her en relativ autonomi kommer ind i billedet (jvf. i øvrigt, hvad der blev sagt om den relative autonomis specifikke karakter, betinget af samfundsformationens specifikke karakter, i afsnittet *Basis-overbygning*).

Det her fastlagte ideologibegreb er pr. definition et *kritisk begreb*, idet det definerer ideologien ved dens begrænsning (en begrænsning som ideologien ikke selv angiver — tværtimod fremstår den som universel gyldig). Dette fremgår klart af Marx' behandling af den politiske økonomi, der er en fremstilling og på samme tid en kritik. Til det, der er sagt om de ideologiske former og kritikken af dem, skal føjes, at en konkret ideologikritik også er en analyse af de forskellige institutioner (forlag, skole, fjernsyn osv.), gennem hvilke de ideologiske former formidles. Sådanne analyser forudsætter imidlertid, at de samfundsmæssige væsens-

forhold og de heraf udspringende ideologiske grundformer er begrebet (jvf. i øvrigt afsnittene *Litteraturens formidling* og *Positivistisk litteratursociologi*).

Anvender man ideologibegrebet som kritisk begreb i den forstand, der her kort er gjort rede for, skulle det være klart, at litterære tekster ikke slet og ret kan bestemmes som ideologiske former. En litterær tekst kan rumme en adækvat indsigt i væsentlige samfundsmæssige sammenhænge. I den forstand kan man tale om litteraturen som teoretisk artikulation, om en litteraturens videnskabelighed. Man må imidlertid ikke negligere det forhold, at adækvat indsigt kan fremtræde på forskellig måde. De problemstillinger, der fungerer i litterære værker, optræder i reglen som allerede givne svar, hvilket tilslører svarets produktionsproces. Eksempelvis kan en sammenhæng mellem placering inden for en social struktur og bestemte seksuelle artikulationer fremtræde i værket uden at grundlaget for at etablere en sådan sammenhæng angives.^{13a} Det turde være indlysende, at denne problemets indkapsling i svaret også optræder i litterære tekster, hvor sammenhænge artikuleres i mystificeret (ideologisk) form eller som blot i en eller anden forstand underforståede – og det er immervæk langt de fleste. (Om dette afsnits emne se også – udover Lundkvist 1972 – Thing 1973).

Lenin som ideologikritiker

Skellet mellem videnskab og ideologi er som det fremgår af det foregående afsnit ikke et skel mellem sandhed og usandhed slet og ret. Ideologiske former kan rumme en reel erkendelse, men det er en erkendelse, der har antaget mystificeret form, fordi den ikke begriber sit objekt som (moment i) en historisk bestemt samfundsmæssig totalitet. Et litterært eksempel på en sådan mystificeret erkendelse gives i Lenins små artikler om Tolstói (Lenin 1970, p. 28–33 og p. 48–62). Artiklerne er skrevet i perioden 1908–1910, altså efter den fejlslagne revolution i 1905 og før revolutionen i 1917. Lenins ærinde er at gøre opmærksom på den reelle erkendelse af modsætningerne i det russiske samfund og samtidig de begrænsninger i denne erkendelse og de deraf følgende misvisende retningslinjer for handlen (eller rettere: netop ikke-handlen til fordel for religiøs moralisme), der findes i Tolstói s værker. Artiklerne former sig således dels som et forsøg på at afsløre og imødegå de reaktionære og de liberalt-borgerlige kræfters tagen Tolstói s værker til indtægt, idet de fortrænger det revolutionære moment i dem, dels som en angivelse af dette revolutionære moments anvendelighed for den revolutionære bevægelse og samtidig en angivelse af begrænsningerne i denne anvendelighed.

Lenin ser dobbeltheden hos Tolstói som udtryk for eller afspejling af bøndernes ideologi i perioden *efter* livegenskabets ophævelse i 1861 og *før* revolutionen i 1905 eller måske snarere før læren blev draget af denne revolution, altså i den "post-reformistiske, men præ-revolutionære" periode. Bøndernes ideologi og Tolstói s værker er igen et udtryk for eller en afspejling af det russiske samfunds komplekse og modsætningsfyldte situation. Denne situation, der udspringer af modsætningen mellem produktivkræfternes udvikling og de feudale produktionsforhold og den deraf følgende nedbrydning af disse produktionsforhold, er præget af det komplekse forhold mellem fire klasser: landadel, bønder, borgerskab og by-proletariat. På landet er der tale om en modsætning mellem adel og bønder, i byen om en modsætning mellem borgerskab og proletariat. Samtidig er der tale om en modsætning mellem adel og borgerskab (mellem den gamle og den ny herskende klasse), en modsætning, der sætter borgerskab og bønder som allierede. Men med kapitaliseringsprocessen tegner sig en modsætning mellem borgerskab og bønder som følge af den kapitalistiske udbytning af bønderne, en modsætning, der lægger op til en alliance mellem bønder og by-proletarer. Det er denne alliance, det revolutionære moment i Tolstói s værker – erkendelsen af undertrykkelsen både fra gamle og den ny herskende classes side – viser hen mod. Samtidig er disse værkers manglende erkendelse af en vej ud af undertrykkelsen funderet i en historisk nødvendig manglende erkendelse af by-proletariatet som den klasse, "der alene er i stand til at ødelægge den gamle verden, som Tolstói hadede" og dermed en manglende erkendelse af mulighederne i en alliance mellem bønder og by-proletarer. 1905-revolutionen er endnu præget af bøndernes alliance med borgerskabet, Lenin kalder den derfor "en bonde-borgerlig revolution" ("a peasant bourgeois revolution"). Derfor bliver den ikke ført igennem, bønderne er blot med til at rydde vejen for borgerskabet som den ny udbytterklasse. Dette får Lenin til også at karakterisere Tolstói s værker som afspejling af revolutionen, hvilket mere præcist vil sige afspejling af dens begrænsninger eller af det begrænsende moment i den. Den lære, der skal drages af revolutionen, er således, at bønderne har interesser fælles med proletariatet i kampen mod kapitalismen og resterne af feudalismen. Det er i denne situation, at Lenin kan sige, at den religiøse moralisme hos Tolstói peger bagud, mens protesten mod udbytningen peger fremad. Der er altså i Lenins analyse tale om et historisk specifikt forhold mellem erkendelse og fordrejning – sagt med en formulering af Engels: "enhver kamp mod feudalismen måtte iføre sig en religiøs forklædning".

Lenin analyserer således den ideologiske dobbelthed af erkendelse og fordrejelse i Tolstói s værker på baggrund af en analyse af grundmomenterne i den komplekse samfundstotalitet, som disse værker er på én gang erkendelse og fordrejning af. Hans ideologikritik er funderet i en forståelse

af de samfundsmæssige væsenssammenhænge. Dette kommer for så vidt til udtryk i hans egen dobbelttydige anvendelse af afspejlingsmetaforen. Tolstojs værker afspejler bøndernes ideologi og de afspejler den totalitet, som denne ideologi er et moment i: dels den russiske samfundstotalitet og dels revolutionen i 1905. I det første tilfælde angiver metaforen, at grundmomenterne i bøndernes ideologi også findes i Tolstojs værker, i det andet, at ideologien som sat af eller i en bestemt totalitet, hvis momenter er dens specifikke eksistensbetingelser, viser hen til disse eksistensbetingelser. Det er denne sidste anvendelse, man finder hos Althusser, når han taler om "afspejling af modsætningens eksistensbetingelser inden for sig selv." (Om Tolstoi-artiklerne se i øvrigt Macherey 1970 og Madsen 1970).

Lukács som ideologikritiker

"Den konkrete totalitet er altså virkelighedens fundamentale kategori. Men det korrekte i denne opfattelse viser sig først, når vi sætter det reelle, materielle substrat for vor metode, det kapitalistiske samfund (med dets iboende antagonisme mellem produktivkræfter og produktionsforhold) i centrum for vor opmærksomhed"

skrev Georg Lukács i 1919 (Lukács 1968, p. 50). Denne "opmærksomhed" på den kapitalistiske samfundstotalitet gør sig gældende i hans skrifter om litteratur. Ligesom det er tilfældet hos Marx i forhold til økonomiske, filosofiske og andre skrifter og, som vist, i Lenins ideologikritik, er denne totalitetsbetragtning udgangspunktet for hans ideologikritik af litterære værker. Det er denne ideologikritik, og ikke de direkte politiske og æstetisk-teoretiske skrifter, jeg i det følgende vil behandle (hvilke værker, det mere præcist drejer sig om her, fremgår af bibliografien).

Indledningsvis må det understreges, at det kritiske moment under ingen omstændigheder kan udskilles af Lukács behandlinger af litteratur, og at det ikke er en fritsvævende kriticisme ("man bør forholde sig kritisk til verden!"), men altså en kritik, der ser sig som funderet i Marx' analyse af de væsentlige samfundsmæssige sammenhænge.

Lukács' grundlæggende krav til litteraturen er *realisme*. Hvad dette ord begrebsmæssigt indebærer, får man en fornemmelse af gennem følgende citat:

"Enhver betydelig realist bearbejder — også med abstraktionens midler — sit oplevelsesstof for at nå frem til den objektive virkeligheds lovmæssigheder, til den samfundsmæssige virkeligheds dybereliggende, skjulte, formidlede, ikke umiddelbart iagttagelige sammenhænge. Da disse sammenhænge ikke ligger umiddelbart ved overfladen, da de

manifesteres sammenflettet, uensartet, kun som tendens, opstår der for den betydelige realist et uhyre stort kunstnerisk og verdensanskuelsesmæssigt arbejde: nemlig for det første den tankemæssige opdagelse og den kunstneriske formning af disse sammenhænge, for det andet, og uadskilleligt herfra, den kunstneriske tildækning af de ved abstraktion etablerede sammenhænge [...]. Det er den kunstneriske enhed af væsen (Wesen) og fremtrædelsesform (Erscheinung). Jo mangfoldigere, rigere, mere sammenflettet, "mere listig" (Lenin) den er, jo stærkere den griber livets levende modsigelse, den levende enhed i modsigelsen mellem de samfundsmæssige bestemmelsers rigdom og enhed, desto større og dybere bliver realismen." (Lukács 1938, p. 70)¹⁴

Den kunstneriske enhed af væsen og fremtrædelsesform afspejler den samfundsmæssige totalitets væsen og fremtrædelsesform. Men hvor de sociale væsenssammenhænge i samfundslivet manifesterer sig uklart, fuldt af modsigelser, må den kunstneriske bearbejdning af denne uklart fremtrædende realitet være af en sådan art, at mangfoldigheden "lader det samfundsmæssige væsen skinne igennem" (ibid.). Det er dette, der menes med den kunstneriske *enhed* af væsen og fremtrædelsesform. Denne enhed — den sande realisme — etableres via *typen*:

"I gestaltningen må individet, den individuelle 'skæbne' som sådan, fremstå som typisk d.v.s. rumme de klassemæssige træk som individuelle. Den digteriske gestaltnings konkrete helheder tåler kun individer og individuelle skæbner, der i deres levende vekselvirkning belyser, supplerer, fuldstændiggør og forståeliggør hinanden, hvis individuelle forbundethed med hinanden gør helheden typisk." (Lukács 1932, p. 40–41)¹⁵. "Det geniale i Balzacs evne til at finde på og finde frem består netop i at udvælge og bevæge personerne på en måde, så det til hver en tid netop er den person, der er i centrum for handlingen, som har de individuelle egenskaber, der er bedst egnet til på mest mangfoldig vis at belyse den på det tidspunkt afgørende side af samfundsprocessen i klar sammenhæng med processen som helhed." (Lukács 1935, p. 134).

Bemærkning: At Lukács i sine litteraturbetragtninger er kraftigt påvirket af Hegels *Æstetik* er velkendt. Da jeg imidlertid ikke har læst Hegels *Æstetik*, kan jeg ikke gøre blot nogenlunde præcist rede for påvirkningsforholdet. Jeg vil imidlertid her og i nogle følgende bemærkninger give en antydning af dette påvirkningsforhold gennem nogle citater, dels fra Lukács' egen introduktion til Hegels *Æstetik* (Lukács 1951) og dels fra en artikel af Thomas W. H. Metscher: *Hegel und die philosophische Grundlegung der Kunstsoziologie*. Anføringen af disse løsrevne citater rummer imidlertid den fare, at man går hen og tror, at Lukács' æstetiske betragtninger (hans litteraturbegreb) simpelt

hen er hegeliansk. Lad det derfor straks være understreget, at Lukács selv i den nævnte introduktion kraftigt understreger Hegels begrænsninger. Formålet med de følgende citater er altså ikke at antyde et sammenfald af anskuelser, men at gøre opmærksom på at centrale kategorier og forestillinger hos Lukács er baseret på Hegels æstetik. Nok engang: løsrevne citater er ikke ensbetydende med en *analyse* af påvirkningsforholdet.

1. M.h.t. forholdet mellem væsen og fremtrædelsesform skriver Lukács om Hegel: "Det æstetiske egenart ser Hegel nu i det forhold, at væsnet selv fremtræder adækvat i fremtrædelsesformen, at denne sammenhæng på det æstetiske område ikke er af begrebslig natur, men er givet umiddelbart for vore sanser, at, for at bruge Hegels udtryk, væsnet skinner igennem via fremtrædelsesformen. Hegel har således anet meget vigtige momenter i æstetikens egenart." (p. 124). 2. I forbindelse med Lukács' karakteristik af Balzacs persongestaltning kan nævnes et Hegel-citat fra Metschers artikel: "I kunstværket optræder der ikke andet end det, som har en væsentlig forbindelse til indholdet og udtrykker det." (Metscher 1971, p. 23).

De objektive samfundsmæssige lovmæssigheder fremtræder formidlet af individuelle livsforløb, eller anderledes formuleret: i det litterære værk må de samfundsmæssige væsenssammenhænge fremtræde i det individuelle livsforløbs *form*. Lukács kan således kritisere forfatteren Ernst Ottwalt for, at han vil "fremstille det objektive rent objektivt, det indholdsmæssige rent indholdsmæssigt uden dialektisk vekselvirkning med de subjektive og formelle faktorer og kan derfor hverken begribe det objektive eller det indholdsmæssige og bringe det til adækvat udtryk." (Lukács 1932, p. 39).

Bemærkning: Metscher: "Hegels kunstopfattelse er, som han selv siger, konsekvent *antropomorfistisk*. Kunstens centrum er mennesket i dets levende individualitet og sansbare tilstedeværelse: som samfundsmæssigt væsen og subjekt for praksis." (p. 20).

På baggrund af realismebegrebet foretager Lukács en ideologikritik af litterære værker, hvor den kunstneriske enhed af væsen og fremtrædelsesform" er brudt, d.v.s. hvor den konkrete samfundsmæssige totalitet ikke afspejles i sin udvikling i kraft af det dialektiske forhold mellem subjektive og objektive faktorer, mellem de samfundsmæssige former og menneskenes indgriben i disse. I sådanne værker er samfundets overflade ikke analytisk gennemskuet d.v.s. ikke erkendt som et bestemt væsens fremtrædelsesform. Et sådant værk forfalder enten til subjektivismen i form af beskrivelser af den samfundsmæssige overflade som statisk opfattet omverden evt. med stor eksakthed, der imidlertid på grund af det forsnævrede udgangspunkt bliver til dekoration i stedet for analyse. Denne subjektivismen finder Lukács

i naturalismen — et begreb, der er ret så omfattende i hans udgave. Eller det forfalder til subjektivismen, idet det udtrykker følelser og tanker (i sidste instans forfatterens) uden at udlede dem af bestemte objektive sammenhænge, eller idet det har karakter af formeksperiment, der er løsrevet fra indholdet, vel at mærke indhold forstået som afbildning af den samfundsmæssige realitet. Subjektivisme legitimeres for Lukács ikke ved, at den antager form af revolutionær politisk meningstilkendegivelse (se nedenfor om tendens og partiskhed). Ifølge Lukács kan det ikke — ud fra en dialektisk betragtningsmåde — undre at de to holdninger ofte findes sammen, eftersom det er karakteristisk for dem, at de opererer med en adskillelse mellem en i sig selv hvilende omverden, et miljø, på den ene side og individets handlinger, tanker, følelser, der ikke udledes af denne omverden og ikke opfattes som gribende ind i den, men som stillet over for den, på den anden. Det er med udgangspunkt i disse almene kategorier: realisme, naturalisme, ekspressionisme, formalisme at Lukács foretager sine historiske analyser af litterære værker. I meget sammentrængt og derfor stærkt skematisk form vil jeg nævne de faser, Lukács i reglen opererer med i analysen af kapitalistiske samfundsformationers litteratur. Når det er sagt, at min fremstilling er meget skematisk, må det imidlertid samtidig tilføjes, at Lukács selv opererer med meget generelle historiske bestemmelser og med en historicistisk (se bemærkning) betragtningsmåde på litteraturen (med udsagn af typen: realismen måtte med historisk nødvendighed forfalde hos Flaubert).

Bemærkning: Med "historicistisk betragtningsmåde" menes en betragtningsmåde, der reducerer litterære værkers indhold til indholdet i deres generelle historiske mulighedsbetingelser.

Som opstigende klasse har borgerskabet ifølge Lukács endnu "råd til" at se den historiske udvikling som modsigelsesfyldt proces i øjnene — omend i en delvis mystificeret form. Filosofisk får denne betragtningsmåde sit mest omfattende udtryk hos Hegel. Den kapitalistiske etableringsfase rummer samtidig vide muligheder for handling for det enkelte borgerlige individ, den har en vis dramatisk storhed. Det er denne dramatiske storhed og dens samfundsmæssige fundament, der kommer til udtryk i f.eks. Balzacs værker, der tjener som mønster for Lukács' realismebegreb (ligesom det også er tilfældet hos Marx og Engels). Tiden "efter revolutionen i 1848, efter juniopstanden og i særdeleshed efter Pariserkommunen" kalder Lukács for den apologetiske (i.e. forsvarende) periode. Denne betegnelse angiver borgerskabets ideologiske karakteristika: historieopfattelsen ændres fra erkendelse af den modsætningsfyldte udvikling til naturalisering af det kapitalistiske samfund og dermed af dets magtforhold. Denne ændring er et ideologisk våben i kampen mod det proletariat, der har manifesteret sig som sådan (for sig) på den politiske arena og dermed utvetydigt gjort

opmærksom på eksistensen af de klasse modsætninger, som kapitalen som overgribende subjekt producerer og reproducerer. Den ideologiske naturalisering af det kapitalistiske samfund er en fortrængning af disse modsætninger som historisk satte og historieskabende. For forfattere med borgerlig baggrund (det er så godt som alle), for hvem proletariatet endnu ikke fremtræder som mulig ideologisk basis, fremtræder den sociale virkelighed, formidlet, af den borgerlige ideologi, derfor som uforanderlig. Denne opfattelse kan optræde i den direkte apologetisk skikkelse: det givne er det gode. Men i den bedste del af litteraturen artikuleres den som en modstilling af en stivnet omverden, der hverken praktisk eller bevidsthedsmæssigt kan gennemtrænges, på den ene side og et afmægtigt individ, der ikke kan komme til udfoldelse inden for denne samfundsmæssige sammenhæng, og hvis protest forbliver individuel, fordi den ikke ser en tilknytningsmulighed i samfundets objektive og subjektive modsætninger. Denne holdning finder Lukács f.eks. hos Flaubert (først og fremmest *Madame Bovary*). Hos naturalisterne (i sædvanlig forstand) degenererer realismen, der dog findes, omend med de nævnte begrænsninger, hos Flaubert, til ren overfladiskhed.

Bemærkning: Lukács' skel mellem disse to faser har visse ligheder med Hegels skelnen mellem den heroiske tidsalder og den moderne tidsalder. Ganske vist er den førstnævnte forbundet med en feudal samfundsorden hos Hegel, men herom skriver Metscher: "Ud fra handlingsteoriens formelle bestemmelser fremstår begrebet om det frit handlende subjekt, der i teorien om verdenstilstanden refereres til den feudale tilstand, nemlig i en ganske anden socialhistorisk referenceramme. Den synes nemlig ikke at være orienteret efter en feudalistisk model, men snarere efter den nyere tids – eller i det mindste det tidlig-borgerlige – arbejdsgiver-subjekt, den frit konkurrerende borger." (p. 56). Til den heroiske tidsalder svarer den absolutte ånds fremtræden i anskuelsen (og dermed i kunsten), eller anderledes formuleret: den heroiske tidsalder er kunstens tidsalder par excellence og dens karakteristika er kunstens karakteristika par excellence. I den heroiske verden er der tale om frit handlende individer, der subsumerer omverdenen under deres viljer. Hertil svarer Hegels kunstideal, ifølge hvilket mennesket gestaltet "ikke som rent abstraktum, men som "fuldendt individualitet" og "afsluttet subjekt": som handlingens herre." (Metscher p. 41). I modsætning hertil står den moderne virkelighed (oversat: det etablerede kapitalistiske samfund): "Fordi kunsten imidlertid har fremstillingen af subjektet i dets selvstændighed og frihed (. . . .) som sin genstand, er "området for ideale gestaltninger i den nuværende virkelighed kun af meget begrænset art" Derfor ser Hegel den moderne kunsts muligheder som "det subjektive sindelags kunst, hvorved "det mere objektive

indhold" er givet i forvejen gennem de "allerede forhåndenværende faste forhold". (p. 34) (jvf. her Flaubert). Det er værd at være opmærksom på Lukács' anvendelse af den tidlig-borgerlige forfatter Balzac som mønster for realisme og Hegels opfattelse af den heroiske tidsalder som kunstidealets tidsalder.

Med udviklingen af kapitalismens indre modsætninger og dermed disse modsætningers stadigt klarere fremtræden skabes samfundsmæssige betingelser for en realistisk litteratur, der på et historisk materialistisk eller et mere begrænset kritisk borgerligt grundlag erkender de objektive modsætninger i deres historiske karakter. Det er denne situation, Lukács skriver ud fra med både de kapitalistiske og de ikke-kapitalistiske lande som reference. Betragtet i den samtidige kapitalistiske sammenhæng bliver der i hans ideologikritik med nødvendighed indbygget forestillinger om og forslag til, hvordan en realistisk litteratur på basis af denne objektive situation kan tage sig ud. Men netop i forbindelse med den samtidige litterære praksis, hvor ideologikritikken placerer sig i en litteratur-strategisk sammenhæng, træder de negative implikationer i hans litteraturbegreb, hans realismebegreb og de deraf udledte analytiske kategorier klart frem. Ideologikritikken med udgangspunkt i det marxistiske totalitetsbegreb d.v.s. et konkret totalitetsbegreb viser sig da som formalisme.

Baggrunden for denne formalisme er Lukács' begreb om kunstens væsen. Den specifikt kunstneriske afspejlingsform er foreningen af *det almene* (das Allgemeine) og *det enkelte* (das Einzelne) i *det særegne* (das Besondere), foreningen af samfundsmæssige væsenssammenhænge og individer i *typen*, eller mere præcist: den typiske handling. For at en romanperson kan være typisk må den være "en skikkelse, hvis karakterisering er afrundet", den må være bestemt ved mangesidige relationer og samtidig ved enhed i mangfoldigheden. Typen er ingen skematisk størrelse, men et fuldt udfoldet individ, "som har de individuelle egenskaber, der er bedst egnet til på mest mangfoldig vis at belyse den på det tidspunkt afgørende side af samfundsprocessen i sammenhæng med processen som helhed". Dette fuldt udfoldede individ som selve det typiskes mulighed bærer imidlertid umiskendeligt præg af den (tidlig-) borgerlige ideologiske personlighedsideal (den store personlighed). Brecht, der i 30'erne skrev flere polemiske småskrifter mod Lukács (af politiske grunde blev de ikke offentliggjort dengang), skriver herom: "Vi ved et og andet om, hvilket grundlag individkulten, som den drives i classesamfundet, beror på: Det er et historisk grundlag (. . . .). Der kan ikke indrømmes individerne meget mere plads og frem for alt ingen anden plads i bøgerne end i virkeligheden" (Brecht 1967, 19, p. 309–10). Og andetsteds: "Balzacs teknik gør ikke Henry Ford til en personlighed af Vautrins art, men, hvad der er værre, den tillader ikke at gestalte vor tids klassebevidste proletarers nye menneskelighed." (op. cit. p. 316).

Bemærkning: I Adorno 1971 III findes en ganske spændende redegørelse for Brechts egne vanskeligheder med den personificerede formidling af samfundsmæssige sammenhænge. Det er vel at mærke Adornos iagttagelser og ikke de grundsynspunkter, der ligger bag dem, jeg finder spændende.

Denne formalistiske og dermed ahistoriske betragtningsmåde kommer også til udtryk i kritikken af værker, der efter Lukács opfattelse ikke er realistiske: ved at afvise andre "afspejlingsformer" end den, der formidler væsnet via individuelle skæbner, som naturalistiske, formalistiske eller andet negativt – undertiden sammenfattet under betegnelsen dekadente (se Adorno 1971 II) – indsnævrer han den revolutionære litteraturs tekniske muligheder voldsomt. I stedet for at tale analytisk om konkrete *tekstlige* artikulationer og strategisk om, hvilke konkrete litterære produktionsmidler¹⁷, der står til rådighed for den revolutionære forfatter, taler Lukács abstrakt om det *organiske* forhold mellem form og indhold, jvf. Brecht: "Man skulle uden store forventninger høre på folk, der for gerne benytter ordet "form" som noget andet end indhold eller i forhold til indholdet eller på en anden måde, og som afskyr ordet *teknik* alt for meget."¹⁸ (Brecht 1967, 19, p. 308). Fra et andet udgangspunkt end Brechts taler også Adorno om, at Lukács "forstokket vægrer sig ved at tildele den litterære teknik dens centrale ret" (Adorno 1971 II).

Bemærkning: Den systemoverskridelse, som Adorno tillægger kunsten og dyrker, er socialt abstrakt – hvad Adorno selv er opmærksom på. Hans kunstbetragtning er funderet i en borgerlig humanisme, og hans forsvar for den litterære teknik bliver et forsvar for Litteraturen snarere end for den revolutionære strategi.

Også kravet om totalitetens afspejling i et "lukket, i sig selv afrundet" litterært værk – f.eks. udmøntet i kravet om *partiskhed* (afspejling af udviklingen af kapitalismens indre modsætninger) i stedet for *tendens* (direkte markeret politisk stillingtagen) – er formalistisk. Det abstraherer i sin fastholden af kunstens væsen fra de krav en socialt og politisk specifik sammenhæng stiller m.h.t. måde at forholde sig til samfundstotaliteten på – det er dette Ernst Ottwalt understreger i sit svar på Lukács' kritik af ham (Ottwalt 1967 – se f.eks. p. 467).

Det er givet, at Lukács insisterer på litteraturen som afspejling af samfundsmæssige væsenssammenhænge må ses i sammenhæng med en historieopfattelse, der markerer sig i forhold til voluntarismen (voluntarisme i opfattelse, der ensidigt gør den menneskelige vilje til historiens drivende kraft). Kortest kan dette angives ved følgende Marx-citat, som Lukács selv anfører.

"Arbejderklassen [...] skal ikke ved folkebeslutning indføre nogen fiks og færdig utopi. Den ved at for at arbejde sig frem til sin egen befrielse og med den til hin højere livsform som det nuværende samfund gennem sin egen økonomiske udvikling uimodståeligt stræber imod, må den, arbejderklassen, gennemgå lange kampe, en hel række historiske processer under hvilke menneskene såvel som omstændighederne bliver fuldkommen forvandlede. Den har ingen idealer, den skal virkeliggøre; den har blot at frigøre de elementer af det nye samfund, som allerede har udviklet sig i det sammenbrydende borgerlige samfunds skød." (Luk. 1932a, her citeret 1970 p. 67–68). Citatet er taget fra *Der Bürgerkrieg in Frankreich*.

Historiens bevægelse er for Lukács (og for Marx) totalitetens udviklen sine grundmodsatninger og ikke opfindsomme individers eller gruppers påhit, omend den menneskelige indgriben i form af økonomisk-politisk og ideologisk kamp er nødvendig for at føre de objektive tendenser igennem. Men Lukács' anvendelse af den materialistiske historieopfattelse på litteraturen stivner som sagt til formalisme, hvortil kommer, at også historieopfattelsen i sig selv kan tendere mod at blive formalistisk. I 30'erne, hvor de fleste af Lukács realismeartikler er skrevet, er hans stadige henvisen til den borgerlige realisme som litterær model forbundet med en bestemmelse af de grundlæggende samfundsmæssige modsætninger, som også i en vis forstand "henviser" til borgerskabet: under indtryk af fascismen og folkefrontspolitikken (som Lukács allerede fra 1928 gik ind for i den ungarske sammenhæng med sine Blumteser) formuleres den samfundsmæssige grundmodsatning ikke som den mellem proletariat og borgerskab, men som den mellem progressive kræfter (fornuften), indbefattet de progressive dele af borgerskabet og småborgerskabet, og reaktionen (ufornuften). Og denne modsætningsbestemmelse dominerer de tematiske analyser af de litterære værker: der er de humanistiske, historisk bevidste, progressive værker og de mere eller mindre apologetiske, historiefortrængende eller -forvanskende værker plus selvfølgelig forskellige blandformer. Denne opdeling af værkene er imidlertid ikke begrænset til den fascistiske epoke. Lukács binding til den humanistiske borgerlige kulturarv rækker ud over netop denne bestemte politiske situation, jvf. f.eks.: "Vort udgangspunkt er således faktisk konvergeringspunktet mellem to antiteser: antitesen mellem realisme og modernisme og antitesen mellem fred og krig." (Lukács 1963 p. 15 – teksten er skrevet i 1955).

Bemærkning: I afsnittet *Goldmanns abstraktioner* vil jeg lige strejfe en delvis anden form "humanisering" af historieopfattelsen, som findes hos den tidligere Lukács, inklusive *Geschichte und Klassenbewusstsein* (Lukács 1968) – en tendens, som dog har væsentlige lighedspunkter med den, jeg taler om ovenfor. Det ville imidlertid blive for omfattende

at komme nærmere ind på dette i denne sammenhæng. Interesserede henvises til Stedman Jones 1971.

De nævnte forhold, det ensidige afspejlingsbegreb, den manglende opmærksomhed på litterære tekster som tekster og anvendelsen af borgerligt-humanistiske kategorier i samfundsanalysen og den tematiske analyse, er med til at sætte Lukács' store begrænsninger som tekstanalytiker. Frem for alt er hans analyser præget af en manglende erkendelse af de komplekse formidlinger mellem de samfundsmæssige væsenssammenhænge og det litterære værk som tekstlig manifestation. Det er her afgørende, at psykoanalysen med dens social- og individualpsykologiske (skellet mellem disse to aspekter kan selvfølgelig ingenlunde opretholdes som et absolut skel) og specifikt tekstanalytiske anvendelsesmuligheder ikke eksisterer som anvendeligt redskab, en holdning, som Lukács som bekendt langt fra var og er ene om blandt socialister (se i øvrigt afsnittene *Sartre om Flaubert* og *Freuds tekstteoretiske overvejelser*). Lukács' betydning for en marxistisk tekstvidenskab ligger derfor – hvad de skrifter, jeg taler om, angår – ikke så meget i de konkrete analyser og de med dem forbundne litteraturteoretiske og -strategiske overvejelser, selv om det ville være forkert at afskrive alle de af ham anvendte kategorier (f.eks. distinktionen mellem tendens og partiskhed), men snarere på det mere generelle plan: i hans visen hen mod en ideologikritik funderet i en historisk materialistisk analyse af den kapitalistiske samfundstotalitet. Det skulle imidlertid fremgå af ovenstående, at der, generelt betragtet, ikke er tale om mere end en visen hen imod – de konkrete udformninger er gennemgående utilstrækkelige.

Goldmanns abstraktioner

En af de bedst kendte Lukács-elever er Lucien Goldmann. Selv om han efter eget udsagn først og fremmest står i gæld til den unge – endnu ikke marxistiske – Lukács (det drejer sig først og fremmest om dennes værk *Die Theorie des Romans*) er det relevant at sammenholde ham med Lukács som marxistisk ideologikritiker, ikke mindst fordi Goldmann selv hyppigt referer sig til Marx.

Hvor Lenin på baggrund af en analyse af grundmomenterne i den russiske samfundstotalitet behandler Tolstois værdi for den russiske revolutionære bevægelse, og hvor Lukács' ideologikritik er funderet i kravet om litterær afspejling af de objektive samfundsmæssige væsenssammenhænge, der tager Goldmanns betragtninger over og analyser af litteratur udgangspunkt i forestillingen om det store litterære værk som det, der kohærent artikulerer et såkaldt transindividuel subjekt kollektive

bevidsthed. En sådan artikulation er kendetegnende for det kunstneriske geni. Over for dette sættes den middelmådige bevidsthed (la conscience moyenne), hvis produkter er præget af, at "det lykkes de individuelle drifter at forstyrre den kollektive betydnings (signification) logik og struktur." (Goldmann 1970a, p. 109). Hvor Lenins og Lukács analyser er uadskilleligt forbundet med en forestilling om litteraturens funktion, og hvor denne funktion altid er anskuet i forhold til en given samfundstotalitets modsætninger, hedder det hos Goldmann: "Således forekommer den litterære og kunstneriske skabens vigtigste funktion os at være på det imaginære plan at artikulere den sammenhæng, som menneskene beroves i det virkelige liv." (op. cit. p. 114).

Hermed er antydnet det abstrakte i Goldmanns overvejelser: et værk er godt, når det er en kohærent artikulation af et hvilket som helst transindividuel subjekt, d.v.s. en hvilken som helst social gruppes, kollektive bevidsthed. Og litteraturens funktion er imaginært at tildele menneskene den sammenhæng, de savner i det daglige – det er den generelle og ikke den socialt specifikke funktion, der tales om.

Analytisk kan man forholde sig abstrakt til litterære værker på to måder (jeg taler her om genetiske analyser): 1. ved at bestemme deres genese ved henføring til samfundsmæssige grundsammenhænge uden at angive disses formidlende instanser 2. ved at se bort fra det, der bestemmer den samfundstotalitet, som værket indgår i, som specifik *totalitet*. Goldmann abstraherer i begge henseender. Denne karakteristisk skal nu udbygges, hvilket jeg vil gøre ved at diskutere to centrale punkter i hans skrifter: 1. bestemmelsen af det, han kalder den kulturelle skabens subjekt (le sujet de la création culturelle) 2. bestemmelsen af den kapitalistiske samfundsformations grundtræk.

Som nævnt må de store værker, ifølge Goldmann, betragtes som sammenhængende artikulationer af et transindividuel subjekt kollektive bevidsthed, som artikulationer af en verdensanskuelse (vision du monde). Det transindividuelle subjekt, hvori værkets betydningssammenhæng er funderet, vil i reglen være en klasse. Der skelnes mellem reel og mulig kollektiv bevidsthed. Den reelle kollektive bevidsthed er den bevidsthed (underforstået: om sociale sammenhænge), som rent faktisk er dominerende i en given social gruppe. Den mulige kollektive bevidsthed bestemmes som: "den maximale tilnærmelse (underforstået: til de virkelige sociale sammenhænge, RP), som gruppen *ville kunne* nå frem til uden derved at ændre natur." Det er en temmelig flertydig bestemmelse. En basis for forståelse af den kan man få ved at følge Goldmanns henvisning til Lukács' begreb "tilregnet klassebevidsthed". Lukács skriver i *Klassebevidstheden* (Klassmedvetandet – Lukács 1968, p. 99):

"Ved at stille bevidstheden i relation til samfundets totalitet opdager man de tanker og følelser, som menneskene ville have haft i en given situation, hvis de havde været i stand til fuldstændigt at opfatte den og de interesser, som udspringer af denne både hvad angår den umiddelbare handling og den totale samfundsstruktur, d.v.s. de tanker, der er i overensstemmelse med menneskenes objektive situation. Antallet af sådanne situationer er ikke i noget samfund ubegrænset. Hvor meget deres typologi end forfines gennem detailstudier, bliver resultatet dog nogle få klart fra hinanden skilte grundtyper, hvis væsentlige egenskaber bestemmes af en klassificering af menneskenes stilling inden for produktionsprocessen. Klassebevidstheden er den rationelt tilpassede reaktion, som på denne måde tilskrives (eller tilregnes) en typisk situation inden for produktionsprocessen."

Skellet mellem mulig og reel kollektiv bevidsthed er imidlertid ikke altid klart hos Goldmann (se nedenfor).

Forholdet mellem det store værk og den mulige kollektive bevidsthed bestemmes som *strukturel homologi*. Goldmann kommer i forbindelse med bestemmelsen af en sådan homologis etableringsproces ind på forholdet mellem en genetisk analyse på freudiansk grundlag og det, han kalder den genetiske strukturalisme. Den grundlæggende forskel mellem disse to måder at anskue litterære værker på ser han i deres forskellige opfattelser af, hvad der er subjektet for den kulturelle skaben. For den freudianske betragtningsmåde er, ifølge Goldmann, dette subjekt det enkelte individ med dets individuelle psykiske struktur, mens det for Goldmann er det nævnte transindividuelle subjekt.

Her må lige indskydes en bemærkning, før jeg går videre i redegørelsen: når Goldmann siger, at det kun er de store litterære værker, der kan føres direkte tilbage til den kollektive bevidsthed, kunne man mene, at videre diskussion kunne indstilles, idet man tog til efterretning, at Goldmann altså åbenbart foretrækker værker i forbindelse med hvilke en sådan homologi kan etableres. Men meget tyder på, at Goldmann simpelt hen taler om værker, hvor der er tale om en sammenhængende betydning, en meningsfuld enhed, som holder mangfoldigheden, herunder den fra "individuelle libidinose impulser" stammende, i ave. Dette udelukker i sig selv nogle værker, men gør dog, at man med rimelighed kan sige, at det er den genetiske bestemmelse af værkers enhed i det hele taget, der i sidste instans er på tale. Dette vil jeg forudsætte i det følgende, selvom Goldmann faktisk sine steder synes at bestemme emnet mere snævert.

Goldmanns diskussion af den litterære skabens subjekt er forfejlet, fordi han sætter problemet forkert. I indledningen til *Pour une sociologie du roman* (Goldmann 1964) hedder det: "En sådan struktur (i.e. en verdensanskuelse, RP) kan kun udarbejdes af en gruppe, idet individet kun

kan tildele den en meget høj grad af sammenhæng og overføre den på den imaginære skabens, den konceptuelle tankes etc. plan." (p. 42). Individ og gruppe sættes over for hinanden, således at spørgsmålet kommer til at lyde: er det fra individet eller gruppen, strukturen stammer? Spørgsmålet er irrelevant, fordi det er baseret på en absurd modstilling. Goldmann foretager her en omvending af det, han — i stort omfang med rette — mener er Freuds udgangspunkt: den ensidige opfattelse af subjektet som det enkelte individ, uden at erkende det falske i selve problemstillingen. Tilsyneladende sker der en kortslutning fra opfattelsen af sprogindlæring og dermed oplæring i evnen til teoretiske betragtninger i videste forstand som en *socialiseringsproces* (og heri følger Goldmann Freud) til den opfattelse, at en sammenhængende strukturering af verden kun kan tilskrives et kollektivt subjekt. Dette giver anledning til passage som denne:

"Denne forskel (i.e. mellem den individuelle og den transindividuelle skaben af det imaginære, RP) undrer os i øvrigt ikke, eftersom bevidstheden er snævert forbundet med det kollektive eller, om de vil, transindividuelle subjekt, mens den, i modsætning hertil, kun optræder på libido-området (dans le domaine libidinal) i det omfang libidoen, når den manifesteres hos mennesket, er nødt til at indkorporere den del af den menneskelige natur, som udgøres af et bevidst liv, idet den imidlertid forsøger at bevare sin egen struktur, idet den (libidoen) tilpasser den (bevidstheden) eller i det mindste tilpasser visse af dens elementer til sine egne behov." (Goldmann 1970a, p. 114–15).

Med andre ord: mens det individuelle subjekt må trækkes med sin libido, antastes det transindividuelle subjekt i sin sammenhængsskaben ikke af denne. Goldmann synes helt at se bort fra socialtypiske driftsartikulationers betydning for det transindividuelle subjekt (hvordan ville han f.eks. analysere fascismen?) og han røber en manglende viden om de måder, som de sociale strukturers altid eksisterende formidling gennem socialtypiske og individuelt specifikke driftsartikulationer manifesterer sig på i teksten. Han afviser ingeniørlunde formidlingen af den kollektive bevidsthed via de individuelle driftsartikulationer, men disse sidste betragtes udelukkende som trussel mod betydningens sammenhæng. Hvad han burde vide er 1. At en litterær tekst udmærket kan være et sammenhængende betydningsunivers uden at denne sammenhæng direkte kan føres tilbage til et transindividuel subjekt. M.a.o.: de sammenhænge, individet tænker verden i, kan ganske vist henføres til en socialiseringsproces, men for det enkelte individs vedkommende er det en proces, der indebærer en *specifik formidling* af den mulige kollektive bevidsthed og altså i sidste instans af en given classes objektive situation (i den occidentale verden sættes denne specificitet ikke mindst af den bestemte *families* karakteristika). Hos

Goldmann reduceres f.eks. familierelationernes betydning til brugen af dem som forklaring på, hvorfor dette individ var så genialt, at det kunne artikulere en sammenhængende verdensanskuelse i sine værker. 2. Dette hænger sammen med hans manglende erkendelse af en tekstlig sammenhæng som en *fortætning* (se afsnittet *Freuds tekstteoretiske overvejelser* for en nærmere bestemmelse af dette begreb) af flere forskellige betydningsammenhænge. Lad mig nævne et eksempel til illustration: Goldmann ville ikke kunne se, at det tilsyneladende uskyldige forløb i romanen *Robinson Crusoe* er en fortættet artikulation af (mindst) to underforståede forløb: et økonomisk, der artikulerer småborgerskabets og småkapitalisternes forhold til den blomstrende engelske handelskapitalisme, og et seksuelt: en ødipussituation, dens manglende afvikling i en socialiseringsproces med indlæring af beherskelse, en regression til de orale og anale driftsorganiseringer og deres reaktionsdannelser, og endelig socialiseringsprocessen, indlæringen i den individuelle og sociale (de er uadskillelige) beherskelse. Endelig: sammenhængen mellem disse to forløb i romanen (formidlet af overfladeforløbet) og i samfundet.

Bemærkning: Pladsen tillader ikke her en uddybning og begrundelse af denne karakteristik. Ej heller en nærmere redegørelse for de nævnte begreber (f.eks. driftsorganisering). Til trods for dette håber jeg eksemplet giver en anelse om, hvad der menes med ovenstående kritik af Goldmann. M.h.t. *Robinson Crusoe* arbejder jeg i øjeblikket på en analyse af romanen, som inddrager de nævnte forhold.

Disse mangler i Goldmanns tekstopfattelse indebærer en negligering af det komplekse forhold mellem forskellige betydningsammenhænge – evt. verdensanskuelser – i en tekst, der fremstår som umiddelbart sammenhængende.

Dette fremgår af omtalen af den sovjetiske litteraturforsker Michail Bachtin (som Goldmann kun kender i Julia Kristevas formidling) i slutningen af artiklen *The sociology of literature: status and problems of method* (Goldmann 1967 og på fransk 1970). Bachtin har ofret modsætningen mellem ideologisk enhed og ideologisk flerhed i litterære værker stor opmærksomhed (se Gemzøe 1971). Goldmann omtaler ham på følgende karakteristiske måde: "Til slut vil vi, for at konkludere denne introducerende artikel, gerne omtale en mulighed, som vi endnu ikke har udforsket, men som vi har været opmærksom på i nogen tid, ved som udgangspunkt at tage Julia Kristevas behandling af Bachtin." Man bemærker udtryk som "til slut", konkludere (latin: claudere = lukke) og "udvide" (i.e. det allerede sagte i en lukkende bevægelse). Goldmann erkender i denne sammenhæng, at han næsten udelukkende har beskæftiget sig med værkernes enhed eller sammenhæng. Derfor må Bachtin/Kristevas overvejelser, ifølge ham, betragtes som et værdifuldt supplement, idet

de beskæftiger sig med de værkaspekter, der i den klassiske opfattelse af æstetisk værdi angives som rigdom og mangfoldighed. Goldmann kan nu konkludere, eller lukke af, med den konstatering, at næsten alle store litterære værker har en delvis kritisk funktion for så vidt som de, ved at skabe et rigt og mangfoldigt univers af individuelle karakterer og særegne situationer – et univers, der er organiseret i kraft af en strukturs og en verdensanskuelser kohærens – bringes til at inkarnere også de holdninger, de fordømmer." Der er ved analysen af dette aspekt tale om at fremdrage alle de antagonistiske elementer i værket, som den strukturerede verdensanskuelse må overvinde og organisere." Antagonismen, den ideologiske flerhed, får status som perifer mangfoldighed, brogethed i modsætning til verdensanskuelseren som værkets centrale enhed. Man kan igen indskrænke sig til at tage til efterretning, at det altså er sådanne værker, Goldmann anser for "store" (hvilket i sig selv kunne være emne for en analyse). Men som nævnt glides der fra talen om en værkets enhed i form af én verdensanskuelse til tale om værkets betydningsmæssige enhed i det hele taget. Og det gør sagen til et spørgsmål om teoretisk og analytisk utilstrækkelighed og ikke slet og ret til et spørgsmål om æstetisk vurdering.

De abstrakte homologibestemmelser af værket kobles sammen med en misvisende opfattelse af den kapitalistiske samfundstotalitet i indledningen til *Pour une sociologie du roman*. I denne indledning etableres en homologi mellem romanens udviklingsformer betragtes i tre faser: 1. den problematiske helts søgen efter autentiske værdier i et degraderet samfund – en søgen, der uundgåeligt bliver præget af denne degradering. (Eks. Stendhal: *Le rouge et le noir*). 2. forsøget på at finde et kollektivt værdifundament – et forsøg, som må mislykkes (eks. Malraux' romaner) 3. erkendelsen af afmagten, subjektets fravær og fraværet af enhver udvikling (eks. Kafkas romaner) og samfundets udvikling også betragtet i tre faser 1. liberalismen 2. overgangen til monopolkapitalismen 3. monopolkapitalismen.

Homologien funderes i begrebsparret *autentisk vs degraderet*, som kobles på Marx' beskrivelse af vareudvekslingen i det kapitalistiske samfund. Marx' kategori brugsværdi angiver for Goldmann det autentiske forhold til ting og mennesker, mens bytteværdi angiver det degraderede forhold til samme. Eftersom det kapitalistiske samfund er præget af bytteværdikategorien, står det skralt til med de autentiske værdier. Selv proletariatet, der ifølge Marx, ifølge Goldmann, er bærer af disse værdier, er blevet opslugt af den almindelige uegentlighed (og hvordan skulle det kunne være anderledes: proletariatet producerer jo bytteværdier). Denne uegentlighed betegner Goldmann med Marx' udtryk *varefetichisme* og med Lukács *tingsliggørelse*. Kun enkelte individer undslipper – specielt i den liberalistiske fase – delvis denne almindelige uegentlighed: de skabende, kunstnere, videnskabsfolk m.m., selvom også disse uundgåeligt bliver inficerede.

Det skulle fremgå af afsnittet *Den kapitalistiske totalitet*, at der hos Goldmann finder en afgørende forskydning af den Marx'ske problematik sted. Blot nogle understregende bemærkninger i denne sammenhæng: Marx' kategorier bytteværdi og brugsværdi er *økonomiske formbestemmelser*. Dette tilsløres fuldstændig, når der humanistisk tales om *menneskelige værdier*. Når Marx taler om bytteværdien som formidler af det samfundsmæssige stofskifte, taler han om en bestemt måde at fordele det samfundsmæssige totalarbejde på, og ikke om en sig indsnigende uegentlighed. Når han i den sammenhæng taler om varefetichisme er også dette en økonomisk formbestemmelse og ikke en vag talen om det inautentiske i at man ikke kan gå direkte til tingene, der dog i sidste instans er sagen. Jvf. i den forbindelse Goldmann: "Selvfølgelig fortsætter brugsværdierne med at eksistere og de styrer endog, i sidste instans, det økonomiske livs helhed, men deres indvirken antager en *implicit karakter nøjagtig ligesom de autentiske værdiers indvirken i romanerne*." Udtrykket "nøjagtig ligesom" er temmelig afslørende. Goldmann skrider her fra romanernes indirekte humanistiske protest til den økonomiske formbestemmelse, brugsværdien, der ikke sådan lader sig knægte, men vedbliver med inderst inde, dybest nede at styre de økonomiske bevægelser. Det er selvfølgelig rigtigt, at kapitalens kredsløb forudsætter, at nogle mennesker mener at kunne bruge varerne og derfor køber dem. Men de bestemte brugsværdier sætter ikke sig selv, de sættes heller ikke af dem, der faktisk aftager dem — disse kan netop aftage eller afvise de givne produkter (under kraftig påvirkning af salgsapparatet), eller af de forenede, bevidst planlæggende individer i det hele taget, men en underordnede kapitalen som processerende bytteværdi. Brugsværdien er et middel i kapitalens kredsløb. At tale om, at brugsværdien i sidste instans styrer det økonomiske liv, er en tilsløring af dette forhold.

Denne humanistiske forplumring af Marx' bestemmelser bliver direkte teoretisk og politisk katastrofal i forbindelse med behandlingen af de klassemodsætninger, som ifølge Marx reproducere i og med kapitalens reproduktion. Disse objektive modsætninger udviskes totalt, fordi Goldmann forvansker de økonomiske formbestemmelser, der karakteriserer en bestemt tilegnelsesform som konkret totalitet, til abstrakt humanistiske kategorier. Det kapitalistiske samfunds grundmodsætninger bliver derfor ikke dem mellem produktivkræfter og produktionsforhold og mellem kapital og lønarbejde, eller kapitalistklasse og lønarbejderklasse, men den mellem de degraderede værdier (i form af bytteværdi) og de autentiske værdier (i form af brugsværdi), eller m.h.t. modsætningens bærere: mellem dem, der indgår i bytteværdiens produktion og realisering og dem, hvis produktion ikke er totalt inficeret af bytteværdien (litterater, filosoffer m.m.). Det kan man kalde samfundsanalyse for de intellektuelle mellem-lag.

Bemærkning: Den tekst, der omtales her, er skrevet i begyndelsen af tresserne, d.v.s. på et tidspunkt med almindelig økonomisk fremgang i den kapitalistiske verden, hvor de kapitalistiske samfunds overflade så forholdsvis rolig ud. Dette gav anledning til megen tale om arbejderklassens integration i det bestående samfund, en tale der også førtes af folk, der forstod sig selv som marxister eller marxistisk influerede. Herbert Marcuse er nok den bedst kendte blandt disse.

Konsekvent nok mener Goldmann ikke, at der findes et fundament i en kollektiv bevidsthed for de fritstående problematiske individers protest. End ikke en *mulig* kollektiv bevidsthed findes der ifølge Goldmann som fundament, hvorved han — uden at tilkendegive det — kapper forbindelsen til Lukács' tilregnede klassebevidsthed. For at det ikke skal være løgn begrundes dette i en fuldkommen forvanskning af Marx' redegørelse for den samfundsmæssige værens bestemmelse af bevidstheden:

"Denne analyse, som Marx betragtede som en af sine vigtigste opdagelser, tilkendegav faktisk, at den kollektive bevidsthed i de samfund, der producerer for markedet (d.v.s. i de samfund, hvor den økonomiske aktivitet dominerer) efterhånden mister enhver aktiv realitet og tenderer mod at blive en simpel refleks af det økonomiske liv og grænsende til at forsvinde" (op. cit. p. 45)²⁰.

Nej, det understregede Marx' analyse aldeles ikke. Derimod påpegede den, hvorledes det samfundsmæssige stofskifte foregår bag om ryggen på de handlende individer. Men netop dette stofskifte med dette karakteristikon producerer de objektive betingelser for en proletarisk klassebevidsthed. Et samfund, der som helhed betragtet er præget af irrationalitet, manglende fælles planlægning, er ikke, som Goldmann tror, dermed et samfund, hvor totalitetens karakter umuliggør en erkendelse af denne karakter. Tværtimod: den sætter i kraft af sine specifikke totalitetstræk først muligheden af at erkende samfundstotaliteten som totalitet, totalarbejdet som totalarbejde, og uadskilleligt herfra totalitetens specifikke form, den specifikke form for fordeling af totalarbejdet.

Den reelle erkendelse, der trods alt gemmer sig i Goldmanns betragtninger begrænser sig til en påvisning af den umiddelbare (ideologiske) reproduktion af kapitalforholdets fremtræden. Denne påvisning er naturligvis et vigtigt moment i en ideologikritisk analyse, men den kritiske 'dimension' i Marx' forstand sættes først af en begribelse af de samfundsmæssige væsensforhold og den (objektivt) mulige proletariske kollektive bevidsthed, som disse forhold sætter. Goldmanns betragtningsskema fjerner den i fremstillingen af bevidsthedsreflekserne indbyggede kritiks *forankring i de virkelige modsætninger*. Modsætningen sættes — endnu engang — slet og ret som et forhold mellem det samfundsmæssigt marginale

erkendelsessubjekts bevidsthed og den tingsliggjorte samfundsmæssighed.

Beskrivelsen af den refleksagtige bevidsthed, almengøres i overensstemmelse med Lukács begreb tingsliggørelse (Lukács 1968) (i det hele taget synes den goldmanske problemstilling, med dens fokusering på modsætningen mellem det autentiske og det degraderede, at ligge betydeligt tættere på den tidlige Lukács end på Marx, specielt på *Geschichte und Klassenbewusstseins* forsøg på at forene en tysk idealistisk tradition med den historiske materialisme – se herom Stedman Jones 1971) Ved tingsliggørelse forstår Lukács kort sagt, den menneskelige praksis' indordning under den specifikke form for rationalitet, der fungerer i et kapitalistisk samfund. Denne rationalitet indebærer en praktisk og teoretisk reduktion af mennesket til et kalkulerbart og manipulerbart objekt. Bestemmelsen af rationaliteten i forhold til den tilregnede proletariske bevidsthed om de samfundsmæssige væsenssammenhænge, om totaliteten, forekommer på afgørende punkter problematisk (se Stedman Jones 1971). I denne sammenhæng skal det imidlertid blot fastholdes, at rationaliteten for Lukács er sat af og i den almene irrationalitet, den er et moment ved denne, som ikke kan forhindre dens (irrationalitetens) udfoldelse og dermed de indbyggede modsætningers fremtræden. Ud fra denne betragtning er det falsk at absolutere tingsliggørelsen som bevidsthedsfænomen i analysen af det kapitalistiske samfund, hvilket Goldmann gør.

Benjamin om perceptionsformen

Der er m.h.t. tekstopfattelse og analyseform ret store forskelle mellem Goldmann og Walter Benjamin; men deres behandlinger af litteraturen har i det mindste et – negativt bestemt – fællestræk; de refererer sig begge til den marx'ske teoridannelse og begges faktiske anvendelse af denne er mangelfuld, forvirrende eller decideret forvanskende. Dette kan dog – specielt for Benjamins vedkommende – ikke siges at berøve deres skrifter enhver interesse.

I sine essays om Baudelaire, samlet under titlen *Charles Baudelaire – ein Lyriker im Zeitalter des Hochkapitalismus* (Benjamin 1969) skriver Benjamin om Baudelaire's forhold til kapitalismens udvikling i Frankrig, der for alvor satte ind i løbet af første halvdel af det 19. årh. Forfatteren bliver afhængig af markedets bevægelser, af det abstrakte publikum, hvilket på én gang betyder mulighed for forøgelse af læserskaren (dog ikke i noget synderligt omfang for en lyrik af Baudelaire's art) og underordning under dennes krav (smag) formidlet af markedet. Ifølge Benjamin finder man hos Baudelaire på én gang et udtryk for, en begyndende erkendelse af og en flugt fra denne udvikling.

Hos Baudelaire kan digteren antage flanørens skikkelse. Flanøren er en person, der bevæger sig rundt i mængden, og som forholder sig iagttagende

eller indfølelse til den og beruser sig i den. Han (for det er en han) er tilsyneladende suveræn i sin bevægen rundt og indfølelsen sig i mængdens mennesker. Men det er, siger Benjamin, kun tilsyneladende: mængden er nemlig samtidig det publikum, som digteren via markedsinstansen er afhængig af. Digteren skal sælge sig selv til mængden (som publikum), hans situation er varens. "Denne særegenhed er ham ikke bevidst", skriver Benjamin, "Men den virker ikke mindre på ham af den grund (. . .) Den rus, som den flanerende overgiver sig til, er den af kundestrømmen ombruste vares". Benjamin underbygger denne påstand ved at sammenholde digteren og den prostituerede. Baudelaire taler selv om sjælens hellige prostitution, når sjælen giver sig hen til den ukendte, der passerer forbi. Den indforståede omtale af prostituerede i flere af *Les Fleurs du Mal's* digte udspringer af denne lighed i digterens og den prostitueredes situation.

Andre steder hos Baudelaire er digteren en fægtende, kæmpende i forhold til omverdenen, der konkret fremstår som den upersonligt jagende og skubbende mængde. Der er her tale om en anden *perceptionsform* end flanørens. Flanøren kan endnu selv bestemme tempoet, han har tid og plads til iagttagelsen af mængden, som ikke har karakter af trussel. Den fægtende skikkelses *perceptionsform* kalder Benjamin *chockoplevelsen*, der etableres ved bevidsthedens forarbejdning – og dermed "afdæmpning" – af chockimpulserne fra storbylivets voldsomme, hurtigt skiftende bevægelser. Ved at forarbejde disse impulser til oplevelser forhindrer bevidstheden – der er i stadigt beredskab – at de (impulserne) "overrumpler" det psykiske apparat og får traumatiske konsekvenser. Også flanørens forhold til storbyen kan betegnes med ordet oplevelse (således angives den seksuelle relations chock-prægede karakter i digtet *A une passante*), men den har de nævnte særtræk, som imidlertid trues af udviklingen. Ved at sammenholde flanøren i Paris med den *Manden i mængden* som i en novelle af Edgar Allan Poe går rundt i London (der m.h.t. industrialisering og storbypræg var mere fremskreden end Baudelaire's Paris), angiver Benjamin, hvad der skulle blive den parisiske flanørs skæbne: som menneske i mængden at være i stadigt chockberedskab, reagere afindividualiseret refleksagtigt på bevægelserne i mængden. Og Benjamin gør opmærksom på, at der hos Baudelaire (jvf. den fægtende) var en anelse om denne udvikling.

Oplevelsen hvis hjemsted ifølge Benjamin er *bevidstheden*, sættes – med referencer til Baudelaire's værker – over for den *ubevidste erfaring* og *erindring*. Det ville føre for langt i denne sammenhæng at forsøge en bestemmelse af erfarings- og erindringsbegrebets anvendelse hos Benjamin (se herom Holmgaard 1972, som jeg i det hele taget støtter mig meget på) udover dette, at mens oplevelsen er baseret på åndsnarvær, på fragmentariske indtryk, der bærer øjeblikkets præg, er erfaringen forbundet med tidens dybde, med sammenhæng, fravær i nærværet (fortid i nutid, det

væsentlige i det forbigående) og det særlige. Blandt genstande, herunder kunstværker, skelnes der mellem dem, der er forlenet med aura (i deres særegenhed rummer og fremkalder de erindringens dybde) og dem, der ikke er det (uden tidslig, erfaringsmæssig dybde — de er flade og ikke-enestående). Auraoplevelsen, erindringen, erfaringen er den tabte dimension, den gyldne fortid i Baudelaires univers.

I sin beskrivelse af disse perceptionsformer, oplevelsen i storbylivets nutid og den erfaringsinvolverende, der har trange kår i Baudelaires nutid (og vores), og deres indgåen i Baudelaires tekster efterlader Benjamin nogen tvivl om sin egen beskrivelses forhold til disse kategorier som historiske fænomener. Hans referencer er først og fremmest Bergson og Proust, og selv om disse kritiseres for manglende historisk bevidsthed, overskrider Benjamin i sin beskrivelse faktisk ikke det kategoriale mønster, som Proust bevæger sig inden for, og som findes manifesteret hos Baudelaire. Herved trækkes den metafysiske historieopfattelse, som er forbundet med dette kategoriale mønster, modsætningen mellem den gode, harmoniske fortid, hvor perceptionen var forbundet med erindringen/erfaringen og den disharmoniske nutid med dens fragmentariske indtryk, der ikke kan integreres i erfaringen, med ind i Benjamins opfattelse af sit emne. Resultatet bliver en manglende bestemmelse af samfundet (Frankrig under det andet kejserdømme) som konkret historisk totalitet. Benjamins samfunds- og litteraturopfattelse kan således ikke kaldes marxistisk, snarere må den siges at være baseret på visse marxistiske impulser (se også herom Holmgaard 1972).

Dette kommer også til udtryk i forsøget på at klassebestemme de forskellige centrale skikkelser og perceptionsformer i Baudelaires tekster. Det angives, at digter-flanøren tilhører et småborgerskab, der er på vej mod proletariseringen, uden at dette klart er gået op for ham. Og det angives, at "manden i mængden" tilhører en senere fase i industrialiseringen og storbyens udvikling. Men forbindelsen mellem gadelivets udvikling og småborgerskabets proletarisering står hen i det uvisse. Ydermere sammenlignes "manden i mængden" med industriarbejderen ved maskinen uden at denne sammenligning indgår i en konkret samfundsanalyse.

Når jeg til trods for disse åbenlyse og store mangler anfører Benjamin i denne sammenhæng er det frem for alt på grund af hans angivelse af perceptionsformen som en formidlende instans ved bestemmelsen af litteraturens forhold til den økonomiske tilegnelsesform. Dette punkt fortjener afgjort stor opmærksomhed i en marxistisk litteraturbetragtning. Det samme gælder hans påpejning af, at de materielle produktivkræfter i deres udvikling også indvirker på, ideologiproduktionen som *produktionsmidler i denne produktion* — de tekniske forudsætninger for mangfoldiggørelse af bøger, det tekniske apparat i forbindelse med filmproduktion er eksempler (jvf. Benjamin 1969a og b). I denne sammenhæng sættes også

spørgsmålet om forfatterens placering ikke blot i forhold til, men i de givne produktionsforhold som de fremtræder i forbindelse med den litterære produktion (jvf. Benjamin 1969b). Men netop fastlæggelsen af produktivkræfternes — herunder de ikke-materielle — og dermed oplevelsesformernes betingethed af og udvikling under bestemte produktionsforhold er altså mangelfuld, sine steder manglende hos Benjamin. I den forstand tænker også han abstrakt. (Se i øvrigt om Benjamin Madsen 1971).

Perceptionsformen — et analyseeksempel

Jeg har selv foretaget en analyse af Knud Sønderbys roman *Midt i en jazztid*, der i lighed med Benjamins Baudelaire-studier fokuserer på perceptionsformen, omend her i en noget anden forstand. Jeg beskæftiger mig med den æstetiserende beskuelse, som præger romanens univers. Æstetiseringen er forbundet med, hvad jeg har kaldt seksualmarkedets tilsyneladende lighed og frihed, som præger personrelationerne. Som en sådan markeds-æstetik fungerer den som et forsøg på overvindelse af modsætningen mellem den problematiske socialitet (kultur) — problematisk fordi den sætter *skel* — og den uproblematiske natur (den egentlige væren). I romanens bestemmelse af dette overvindelsesforsøgs karakter spiller det kønsspecifikke en væsentlig rolle — perspektivet er en mandlig bevidstheds. Modsætningens overvindelse kan imidlertid ikke gennemføres: æstetikken er altid allerede præget af de sociale skel. Det er dette spændingsforhold mellem problematisk socialitet, naturtilstanden som utopi og de æstetiserede seksualrelationer, der sætter romanens problematik, som den fremstår af min analyse. Jeg har forsøgt at præcisere denne problematik med henvisning til de to tempi i objektvalget (i henholdsvis den præ-ødipale fase/ødipussituationen og pubertetsfasen), som beskrives i Freuds *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*.

På den baggrund har jeg draget forbindelseslinjer mellem æstetiseringen af personrelationerne i romanen og den vareæstetik, der fungerer i forbindelse med det egentlige marked (idet jeg i øvrigt også har forsøgt at afgrænse rækkevidden af en parallelisering til det egentlige marked). Denne forbindelse bestemmes historisk ved en henvisning til den danske kapitalismes udvikling i 20'erne: øgede investeringer, øget produktion, øget konkurrence og øget omløbshastighed. Videre har jeg forsøgt at indkredse de seksuelle artikulationer, der er forbundet med vareæstetikken, og sætte disse i forbindelse med den øgede offentlige lystighed i 20'erne og forskellige socialiseringsinstansers, ikke mindst modfetichernes og de hermed forbundne reklamers, tiltagende betydning. Endelig har jeg behandlet det klassebestemte i romanens forholden sig til disse samtidsfænomener (herunder lighederne mellem forfatterens/studentens og småborgerskabets forhold til samfundsmæssigheden).

Denne analyse rejste uundgåeligt en række af den marxistisk-freudian-ske tekstanalyses generelle problemer: Den historiske fastlæggelse af forholdet mellem de forskellige økonomiske former, de af dem satte klasserelationer og de socialtypiske (herunder ikke mindst kønsspecifikke) seksualartikulationer (der er her et kæmpehul i alle historiebøger. Og de få seksualhistorier, der findes, er helt utilstrækkelige i deres redegørelse for socio-økonomiske forhold). Desuden forholdet mellem disse generelle bestemmelser og deres individuelle formidling med værket som resultat. Ikke mindst dette sidste giver anledning til problemer, alene af den grund, at man i reglen mangler det mest nødtørftige kendskab til en forfatters udvikling d.v.s. til den konkrete sociale udformning af de forskellige driftsfaser og deres indbyrdes forhold hos hende/ham.

På grund af usikkerhedsmomenterne i forbindelse med en genetisk bestemmelse vil en konkret analyse forme sig som en kombination af genetisk "tilnærmelse" og en "funktionel" bestemmelse (angivelse af tekstens forholdene sig til visse komplekst strukturerede eksistensbetingelser). Den rent "funktionelle" bestemmelse markerer den genetiske analyses foreløbige standsen, hvilket kan illustreres med to af Sønderbys romaner: for så vidt man kan foretage den nævnte historiske bestemmelse af en form for æstetiserede personrelationer, kan *Midt i en jazztid* og *To mennesker mødes* siges at fungere på forskellig måde i forhold til dette sociale fænomen. Tilbage står en genetisk bestemmelse af dette forhold.

Sartre om Flaubert:

Det mest omfattende forsøg jeg kender på en genetisk bestemmelse af litteraturen, konsekvent inddragende den individuelle formidling af de generelle sociale træk, er Sartres store, endnu ikke fuldendte værk om Flaubert, *L'Idiot de la Famille*. Sartre forsøger her at inddrage det, han kalder Flauberts "levede dybde" i en bestemmelse af hans værker. Fremgangsmåden har karakter af en såkaldt progressiv-regressiv bevægelse. Den regressive del, eller analysen, finder frem til de momenter på forskellige tidsplaner, i forskellige sammenhænge, der indgår i Flauberts liv. Deres indbyrdes ordning og deres betydning for de produkter, der foreligger som kendsgerninger (de litterære værker) afdækkes først ved den progressive bevægelse, syntesen. Denne bevægelse følger bevægelsen i Flauberts liv, forstået som en stadig overskridelse af givne situationer, en overskridelse, der samler momenterne i udgangssituationen til et mulighedsfelt, og som på én gang ophæver udgangssituationen og "hæver" grundmomenterne i den "med op" i den ny situation. Sartre skriver: "Af denne grund udvikler et liv sig i spiraler, det kommer altid tilbage til de samme punkter, men på forskellige niveauer af integration og kompleksi-

tet." (Sartre 1969). Overskridelsen har karakter af et formålsrettet udkast. Og det er ved den medlevende bestemmelse af sådanne udkast at analysens forløb bindes sammen. Denne medleven er selvsagt ikke andet end beskrivelsen af forholdet mellem en række tekster d.v.s. det givne materiale. Sammenhængen i materialet etableres altså i kraft af udkastet (projektet), den formodede intentionaltet i videste forstand. At denne formålsbaserede medleven rummer store usikkerhedsmomenter, der endog bliver betydelig større i forbindelse med forfatterskaber, hvor materialet er mindre righoldigt end det er tilfældet i forbindelse med Flaubert, er indlysende. Den litterære analysesituation har den væsentlige mangel i forhold til den psykoanalytiske, at objektet og tekstmaterialet til belysning af det foreligger i en fastlagt form, som objekt. Samtalen – det afgørende moment i psykoanalysen – ligger, i det mindste i den psykoanalytiske udformning, uden for den litterære tekstanalyses muligheder. Sammenknytningen af et forløb, som det Sartre optegner, vil derfor i visse tilfælde nærme sig det rene gætteri. Gennemgående forekommer Sartres bestemmelser af de flaubertske overskridelsers spiralbevægelser dog ganske rimelige. Hvormed ikke er sagt, at de på indlysende måde fremstår som de eneste muligheder.

Selv om Sartres begreber undertiden er noget flydende – specielt forekommer deres forhold til den freudianske psykoanalyse utilstrækkeligt fastlagt – og selv om de to bind i høj grad negligerer den konkrete tekstanalyse, er Flaubert-biografien i sit forsøg på en sammenføjning af et omfattende materiale i en stadigt udvidende og præciserende bevægelse af stor værdi som referencepunkt for en marxistisk tekstvidenskab, der også søger at indkorporere psykoanalysen.

Litteraturens formidling:

Sartres bestræbelser på at bestemme formidlingerne i forholdet mellem de samfundsmæssige grundsammenhænge og det litterære værk går også i en anden retning (eller for den sags skyld: i den anden retning): bestemmelsen af de formidlende instanser i forbindelse med værkets læsning. Han skriver herom:

"Flaubert afskyede realismen og sagde det igen og igen hele sit liv; det eneste, han brød sig om, var kunstens absolutte renhed; *hvorfor* har man lige fra begyndelsen bestemt, at det var Flaubert, som var realist, og hvorfor har man hos ham sat pris på *denne realisme* d.v.s. denne beundringsværdige, forfalskede bekendelse, denne maskerede lyrisme, denne underforståede metafysik [...] Vi må så spørge os, *hvilken art realisme* dette publikum forlangte, eller, om man vil, *hvilken art litteratur* det forlangte under dette navn og hvorfor det krævede det [...] samtidig kaster hans værk nyt lys over epoken; det sætter os i

stand til at stille historien et nyt spørgsmål: hvordan måtte denne epoke være for at kræve *denne* bog og for deri løgnagtigt at finde sit eget billede? Vi er her ved kernepunktet i den historiske handling eller i det, som jeg gerne vil kalde misforståelsen." (Sartre 1969, p. 118).

Sartre berører her problemer, der er af afgørende betydning for en marxistisk tekstvidenskab: spørgsmålene om hvilket publikum værket er skrevet for, hvilket publikum det faktisk har haft i samtiden og senere, hvordan dette publikum læste bogen, og hvordan denne læsning kan bestemmes i forbindelse med en analyse af de forskellige institutioner, gennem hvilke litteraturen er blevet formidlet, forlag, biblioteker, boglader, aviser, tidsskrifter osv.

Generelt betragtet er det klart, at bytteværdien som generel formidler af det samfundsmæssige stofskifte i et kapitalistisk samfund også fungerer som den almindelige formidler af bogvaren. Det litterære værk kan således siges at være determineret af kapitalens kredsløb i to henseender: dels som vare i dette kredsløb, dels som betydningsunivers, der forholder sig betydende til det (kredsløbet). Værkets formidling via markedet er ensbetydende med dets produktion for en offentlighed, til hvilken der er knyttet organer for offentlig mening (radio, fjernsyn, aviser, tidsskrifter). Denne offentlighed er ubestemt i samme forstand som enhver vares købere er det. At henvende sig til offentligheden er at henvende sig til i princippet alle, men i realiteten til en gruppe mennesker, der i et vist omfang kan fastlægges på forhånd. Til trods for dette sidste umuliggør formidlingen via markedet imidlertid en kommunikation, der er præcist rettet mod en bestemt gruppe mennesker med en bestemt social placering og med henblik på en bestemt, organiseret social praksis. Heller ikke i forbindelse med tekster som bogvarer og betydningsuniverser er der tale om de associerede producenters bevidste planlægning. Disse forhold er mig bekendt i meget begrænset omfang behandlet i den marxistiske litteraturvidenskab. Derimod nok i et vist omfang hos mere eller mindre marxistisk inspirerede folk (et hjemligt eksempel er Sven Møller Kristensen med *Digteren og samfundet*). Det er imidlertid af meget stor betydning, at de bliver taget op til teoretisk, analytisk og materialeindsamlende behandling på marxistisk grundlag.

En væsentlig grund til at de nævnte områder i så begrænset omfang har været genstand for marxistisk behandling må nok søges i, at de fleste af de nævnte områder er blevet opfattet som uadskilleligt forbundet med den positivistiske litteratursociologi, som netop her har fundet sit videnskabelige aflukke. Afvisningen af positivismen bør imidlertid ikke blive en afvisning af empirien på disse områder. Men ligesom Marx' økonomiske analyser tog udgangspunkt i en kritik af den borgerlige økonomi, må en

marxistisk beskæftigelse med de nævnte spørgsmål indbefatte en kritik af den positivistiske litteratursociologi. Nedenstående er et yderst beskedent bidrag til en sådan kritik, med udgangspunkt i den tyske positivist Hans Norbert Fügens værk *Hauptrichtungen der Literatursoziologie*.

Positivistisk litteratursociologi

Fügen skelner her mellem "sociallitterær metode", der udforsker "den historiske virkelighedssammenhæng mellem litteratur og socialitet i dens indvirkning på enkelttræk (!) i litteraturen" og "litteratursociologi", der beskæftiger sig med det litterære forstået som "mellemmenneskelig handle". Den første angrebsmåde tilhører ifølge Fügen litteraturhistorien og er analytisk individualiserende, den anden tilhører sociologien og er analytisk typologiserende. Grundforholdet i den såkaldte litterære mellemmenneskelige handle er forholdet forfatter-læser. Vel at mærke ikke forholdet værk-læser: en social bestemmelse af værket som betydningsstrukturering overskrider Fügens og andre positivistiske litteratursociologers videnskabeligheds rammer, hvorfor det litterært-sociale grundforhold heller ikke kan bestemmes som læserens forholden sig til det litterære objekt. I stedet taler denne meget *objektive* videnskab om de implicerede *subjekters* intentioner, adfærds- eller rolleforventninger o.lign., ligesom det litterære værks placering i den sociale sammenhæng bliver til forfattersubjektets umiddelbart iagttagelige sociale placering (social gruppe, generation, geografisk tilhørsforhold). Det kan på den baggrund ikke overraske, at litteraturens sociale effekt i denne meget *objektive* videnskab registreres i form af en henholden sig til det uvidenskabelige læser-subjekts mening om sagen. Mere empirisk kan det jo ikke blive: virkeligheden taler selv. Hvilket ikke betyder at forskeren mister kontrollen. Så længe han/hun holder sig til det nære, løber socialiteten ikke af med analysen: "Det giver en ganske anden grad af informativ kraft, hvis man i stedet for et vagt karakteriseret samfund tager udgangspunkt i en entydigt fikseret social institution, hvis indflydelse på en litterær institution kan påvises uden tvivl." (Fügen 1968). Spørgsmålet er, groft sagt, ikke, hvordan den såkaldte litterære institution fungerer i et givet komplekst struktureret socialt hele, men hvordan man med sikkerhed kan påvise en sammenhæng – den være sig så ligegyldig den være vil. Den afgrænsning af videnskabeligheden, som fungerer hos Fügen og hos andre litteratursociologer (Silbermann, Escarpit som få blandt mange mulige eksempler), overlader det til ideologiformationer at forholde sig til den sociale totalitets væsenssammenhænge d.v.s. at den legitimerer ideologiformationernes tilsløring af disse sammenhænge. Det anses således heller ikke for at være denne videnskabeligheds opgave at reflektere over den kapital, der som samfunds-

mæssigt subjekt anvender samme videnskabelighed som socialteknisk manipulationsmiddel.

I forbindelse med de to ovennævnte punkter, den positivistiske subjektivism og fikseringen til metodens "informative kraft" med en tilsvarende seen bort fra det udforskedes objektive væsenssammenhænge, må henvises til Adorno:

"De empiriske metoder, hvis tiltrækningskraft udspringer af deres krav på objektivitet, foretrækker paradoksalt nok det subjektive, hvilket kan forklares med deres oprindelse i markedsforskningen, nemlig, bortset fra statistiske data af censustypen, såsom køn, alder, stilling i familien, indkomst, uddannelse og lignende, meninger, indstillinger til nød adfærdsmåder hos subjekter (...). Generelt er den empiriske socialforsknings objektivitet metodens og ikke det udforskedes." (Adorno 1970, p. 84)²¹.

Karakteristisk nok bliver de typologiseringer, Fügen faktisk foretager i *Hauptrichtungen* af forfatterens sociale rolle, i sidste instans ensbetydende med en seen bort fra specifikke historiske sammenhænge, hvilket da også er hans erklærede hensigt. I det omfang han trods alt føler sig forpligtet til en slags historisk bestemmelse af den sociale totalitet, bliver det en blanding af slørede bestemmelser af den sociale totalitet og rendyrket voluntarisme (altså, den opfattelse, at historisk-sociale processer er resultatet af menneskers fri vilje, at den menneskelige praksis er konsekvensen af frit trufne beslutninger). På den ene side anerkender han tilsyneladende et begreb som "borgerskabet" som sociologisk bestemmelse. På den anden side bestemmer han forskellige sociale totaliteter ved betegnelser som "stabilt-lukket" (alias feudalsamfund), "mobilt-åbent" (alias det tidlig-kapitalistiske samfund) og "mobilt-nivelleret" (alias det monopolkapitalistiske samfund). Med udgangspunkt i en sådan pseudo-typologisering (pseudo-, fordi den ikke er baseret på konkrete formbestemmelser) kan han fastslå: "I det borgerlige samfund er der imidlertid i stedet for individuelle bindinger trådt ved første øjekast ikke gennemskuelige sekundære systemer, hvis anonymitet ikke nedsætter deres indskrænkende kraft i forhold til individet. Disse formationer bevirker i den borgerlige socialadfærd en forskydning af vægten fra friheds- til lighedsmomentet." (!!) (Jeg vil indskrænke mig til at henvise til afsnittet *Den kapitalistiske totalitet*). Og andetsteds tager han som sagt tilflugt til en voluntaristisk forklaring af udviklingen i forfatterens sociale rolle. Om forfatterens tiltagende isolation i det kapitalistiske samfund hedder det: "Idet en afgørende del af litteraturen og de forfattere, der producerede den, fastholdt den én gang overtagne funktion, fordi de ikke kunne og ville ophøre med den, kom de i modsætning til det borgerlige samfund og dette til dem." (Jeg fremhæver, RP). Generelt kunne man på baggrund af denne

forklaring betragte historien som et forhold mellem gode og slette viljer (naturligvis forbundet med forskellige former for kunnen), hvilket der kunne komme sjove, men ikke særligt brugbare ting ud af.

Det ville utvivlsomt være forkert ud fra alle Fügen's synspunkter at generalisere til samtlige litteratursociologer med mere eller mindre samme udgangspunkt (f.eks. er bestemmelsen af forholdet forfatter-læser ikke så primitivt seende bort fra dets økonomiske betingethed hos Escarpit som hos Fügen). Men jeg vil dog mene, at man hvad angår denne form for litteratursociologi generelt kan konkludere, at den mangler et adækvat tekstbegreb, et adækvat begreb om samfundstotaliteten og et adækvat begreb om den tekstlige praksis som et moment i samfundstotaliteten (det sidste er strengt taget indbefattet i de to første bedømmelser). Dens forsøg på at legitimere dette forhold ved kunstige institutionelle/faglige opdelinger a la litteraturhistorie vs litteratursociologi gør naturligvis ikke sagen bedre. (Dette afsnit har støttet sig meget på Warneken 1971).

Semiotikken

Det er et gennemgående træk ved de skrifter, der har været diskuteret i det foregående (af Lenin, Lukács, Goldmann, Benjamin, Sartre, for slet ikke at tale om Fügen), at de mangler præcise forestillinger om de samfundsmæssige forholds specifikt *tekstlige* fremtrædelsesformer. Her yder semiotikken en betydningsfuld hjælp i form af bestemmelser af de generelle betingelser for betydningsproduktion og -aflæsning og af de generelle principper for strukturering af tekster.

Bemærkning: Lad mig for en ordens skyld understrege, at det er semiotikken i min tilegnelse og dermed i mit perspektiv for anvendelse, der optræder her. Semiotikken som sådan er mange ting.

Det er fra semiotisk hold blevet understreget, at læsningen af en tekst ikke arter sig som en i sig selv hvilende fornufts tildelen et givet afgrænset tekstobjekt en mening, endsige da som fornuftens "graven" den egentlige mening "op" af teksten. Læsningen af en tekst former sig som et møde mellem forskellige tekstlige og andre betydningssammenhænge: Teksten (den foreliggende) er et kompleks af betydningssammenhænge, der dog ofte fremstår som én sammenhæng (se herom nedenfor). Disse betydningssammenhænge er resultatet af bestemte samfundsmæssige (herunder tekstlige) produktionsbetingelser, produktivkræfter og prod. forhold (se note 17). Med samfundsmæssige tænkes ikke blot på de generelle økonomiske og ideologiske formbestemmelser, men også på disses socialtypiske og individuelt specifikke formning af drifterne. Ligeledes er læsningen et resultat af specifikke samfundsmæssige (herunder igen

tekstlige) produktionsbetingelser, produktivkræfter og produktionsforhold. Dette være sagt helt generelt. De specifikke produktionsbetingelser, produktivkræfter og produktionsforhold i forbindelse med en given litterær produktion og aflæsning må naturligvis bestemmes som momenter i en konkret samfundsmæssig totalitet, hvilket den bedre del af semiotikken da også har bestræbt sig på (omend der har været en temmelig generel tendens til abstraktioner i samfundsanalysen — se nedenfor).

Lévi-Strauss og de relationelle homologier

En afgørende forudsætning for den semiotiske tekstanalyse var og er Lévi-Strauss' myteanalyser (se Lévi-Strauss 1958 og Grodal 1971 og 1972). Disse påpeger et grundprincip i den mytiske form for betydningsartikulation: den taxonomiske kobling, d.v.s. kombination af størrelser fra forskellige betydningsfelter i form af ækvivaleringer, såsom:

$$\frac{\text{himmel}}{\text{jord}} \cong \frac{\text{ånd}}{\text{materie}} \cong \frac{\text{fortrængning af seksualitet}}{\text{seksualitet}} \cong \frac{\text{godhed}}{\text{ondskab}}$$

læst som: himmel svarer til jord som ånd til materie som fortrængning af seksualitet til seksualitet osv. Ækvivalensen, eller måske bedre: homologien er en ækvivalens/homologi mellem relationer og ikke mellem de enkelte betydningslementer.

Dette grundlæggende struktureringsprincip for myterne har vist sig også at spille en central rolle i forbindelse med litterære tekster, hvilket selvsagt har sat sig præg på de semiotiske tekstanalyser. Genetiske analyser på semiotisk grundlag har således i reglen formet sig som en generaliseret anvendelse af den taxonomiske kobling, således at man sætter tekst-"immanente" og tekst-"transcendente" koblinger i forhold til hinanden med henblik på en bestemmelse af den tekstlige produktion. Fikseringen til de relationelle homologier rummer imidlertid faren for en upræcis bestemmelse af den givne tekstproduktions betingelser — en fare, der ofte ikke er undgået i de faktiske analyser. Eksempelvis kan forholdet mellem økonomi og seksualitet udelukkende være bestemt ved relationel homologi, hvilket faktisk er temmelig utilstrækkeligt for ikke at sige decideret forvanskende (den franske semiotiker Jean-Joseph Goux' såkaldte numismatik — se Holmgaard 1970 — har i den forbindelse spillet en vis rolle). Denne manglende præcisering kan også gøre sig gældende i forbindelse med bestemmelsen af tekstens taxonomiske koblinger, men selvfølgelig behøver homologiseringen i forbindelse med teksten ikke at være upræcis, fordi

den er det i forbindelse med de tekst-"transcendente" størrelser — homologiseringsprincippet indgår som nævnt netop som et centralt moment i betydningsproduktionens produktivkræfter.

Freuds tekstteoretiske overvejelser

En anden væsentlig forudsætning for semiotikken — en forudsætning, som relativt homologiseres betydning for tekstanalysen — er Freuds overvejelser over tekstproduktionen. Det drejer sig frem for alt om "Traumdeutung" (Freud 1965), hvor det er produktionen af den fremtrædende eller manifeste drømmetekst, det drejer sig om, det såkaldte *drømmearbejde*. Freud skelner mellem det *manifeste* drømmeindhold og det ved tydning udvundne *latente* drømmeindhold også kaldet drømmetanker. Drømmearbejdet er da det arbejde, der foregår med drømmetanker med den manifeste drøm som resultat. Dette arbejde, hvis funktion det er at omgå den psykiske censurs fortrængning af drømmetanker, har to fundamentale karakteristika: *forskydning* og *fortætning*. I forskydningen "narres" censurinstansen ved at driftsinvesteringen flyttes fra et element, som er uacceptabelt for censuren, til et andet element, der har en udtryks- og/eller betydningslighed med det første element, og som kan passere censuren og manifestere sig i drømmen. Hvad der her gælder drømmen, gælder også litteraturen. Grodal (Grodal 1971) nævner følgende eksempel på forskydning, taget fra H. C. Andersens *Den lille havfrue*: "Den lille havfrue har en "fiskehale" = "fiskeunderkrop" = "dyrisk underkrop" (hvor dyrisk = driftsmæssig seksuel) = "seksuel underkrop". Fiskehalen repræsenterer altså en metaforisk forskydning af et driftstegn." (p. 50). Forskydningsmekanismen kan imidlertid ikke i sig selv forklare det forhold, at den manifeste drøm er meget kortfattet set i forhold til drømmetankernes mangfoldighed. Flere drømmetanker kan fremtræde i kraft af et element i det manifeste drømmeindhold. Dette element optræder da som et knudepunkt for flere elementer i den latente drøm, eller omvendt formuleret: et element i drømmeindholdet er repræsenteret flerfoldigt i drømmetanker. Dette element siges da at være *overdetermineret*. Omvendt vil i øvrigt samme drømmetanke være manifesteret flere gange i den manifeste drøm, således at der altså ikke er tale om et simpelt repræsentationsforhold mellem det enkelte element i drømmeindholdet og nogle elementer i drømmetanker. Freud konkluderer derfor: "Hvilken drøm jeg end underkaster en sådan dissociering, finder jeg altid de samme grundsætninger bekræftet: at drømmelementerne dannes af drømmetankernes hele masse, og at enhver af dem viser sig at være flerfoldigt determineret i relation til drømmetanker." (Freud 1965, p. 236).

Et andet vigtigt moment må nævnes: "Vi har allerede måttet anføre, at man i grunden aldrig er sikker på at have tydet en drøm fuldstændigt; selv når forklaringen synes at være tilfredsstillende og uden lakuner, er det dog altid muligt, at endnu en mening giver sig udtryk gennem den samme drøm. *Fortætningskvotienten* er altså — strengt taget — ubestemmelig." (op. cit. p. 232).

Begreberne forskydning, fortætning og overdetermination giver mulighed for at tænke tekstens måde at artikulere forskellige betydningssammenhænge på, deres måde at bringe disse sammenhænge sammen på. Kriteriet for denne "sammenbringen" er som nævnt indholds- og udtryksligheder. De latente elementer, der bringes sammen, kan imidlertid groft sagt forholde sig på to måder til hinanden. 1. De kan indgå i en bestemt betydningssammenhæng indbyrdes d.v.s. at deres i sig selv eksisterende betydningssammenhæng re-præsenteres i det overdeterminerede element. 2. Deres sammenbringning kan være tilfældig i den forstand, at den kun er tilvejebragt i kraft af deres respektive ligheder eller sammenhæng med det manifeste drømmeelement uden at de betydningsmomenter, der sætter deres respektive lighed/sammenhæng med det manifeste element, samtidig sætter en indbyrdes lighed/sammenhæng. Dette forhold antydes i Freuds bemærkning om, at fortætningskvotienten er ubestemmelig — et element eller en kombination af elementer er knudepunkt for en række drømmetanker, hvoraf nogle har noget med hinanden at gøre, andre ikke, udover netop det at de er bragt sammen i knudepunktet. (Se i øvrigt om dette forhold Røder 1972). Denne sidste heterogenitet (manglende enhed) eller heterologi (manglende overensstemmelse) i forholdet mellem de fortættede størrelser er dog aldrig absolut. I sidste instans må de antages at kunne tænkes i sammenhæng, men denne sammenhæng kan være i den grad formidlet, at den ikke fremstår for den litterære analyse. I forbindelse med en konkret analyse kan det være svært at afgøre, om en given fortætning kan siges at etablere en tematisk sammenhæng mellem de fortættede elementer. Så vidt jeg kan se, er der fire referencemuligheder for en sådan afgørelse: 1. en fastlæggelse af sammenhængens placering i værkets mere omfattende sammenhænge 2. en fastlæggelse af sammenhængens individuelle relevans, en vigtig reference vil her selvsagt være den øvrige del af et forfatterskab 3. psykoanalysens genrelle erfaringer m.h.t. en sådan sammenhængs signifikans (eventuelle karakter 4. en fastlæggelse af sammenhængens sociale (socialtypiske) signifikans eller ikke-signifikans. Omvendt kan disse referencer gøre det muligt overhovedet at være opmærksom på, at der er tale om en fortætning i teksten. Det skulle altså være indlysende, at et kendskab til de under punkterne nævnte forhold ideelt set er en forudsætning for den tekstanalytiske praksis.

Som eksempel på en signifikant fortætning kan jeg tage en enkelt passage fra *Robinson Crusoe*, der kan gengives således: Robinson lægger de

penge, han har bjerget i land på øen fra det forliste skib, ind i sin hule. Psykoanalysen belærer os om, at penge i reglen optræder som symbol for fæces (ekskrementer). Robinson omtaler dem faktisk, efter at han er forlist, som "snavs" og "væmmelige". Den sejlads, som førte til hans forlis, stempler han som uformuftig d.v.s. givende los for hans tilbøjeligheder, hvilket igen, på baggrund af romanen i øvrigt, vil sige givende los for partialdrifterne, de infantile driftsstruktureringer. Sejladsen var et risikabelt foretagende med det formål at tjene penge. Forliset viser altså, at Robinson ikke har behersket mekanismerne for tilegnelse af penge. Fastholder vi pengene som et symbol for fæces, er hans sejlads altså (bl.a.) et analt driftseventyr karakteriseret ved lysten ved et ikke-behersket forhold til fæces, kort sagt: lysten ved defækation. Forliset er da umuliggørelsen af, oversat: repressionen mod denne lysttilfredsstillelse. Og placeringen af guldet, som Robinson betegner som værende uden værdi i den givne situation, i hulen er reaktionen på repressionen: tilbageholdelse af fæces, eftersom den manglende tilbageholdelse/beherskelse medførte straf (hulen står da for endetammen).

Samtidig betyder pengene også penge og sejladsen betyder et uoverskueligt økonomisk foretagende, hvor tilegnelsen af pengene ikke beherskes. Dette viser hen til det kapitalistiske marked, hvor pengenes bevægelser fremstår som en truende magt over den enkelte, fordi de ikke beherskes. Det fremgår af romanen, at Robinson skulle have været (socialiseret som) et eksemplar af det mindre borgerskab, hvis økonomiske hovedregel er overskuelighed i de økonomiske transaktioner. Han har imidlertid syndet mod denne regel ved at kaste sig ud i (bl.a.) økonomiske eventyr (Seksuelt synder han ved ikke at ville socialiseres (acceptere faderen som lovgiver), ved ikke at give afkald på sine lyster d.v.s. ved ikke at overskride Ødipus-situationen. Hans reaktion på faderens og moderens afvisning af hans lyster kan læses som en regression til orale og anale tilbøjeligheder). Reaktionen kommer i form af afsondring fra det menneskelige og dermed det økonomiske samkvem og henvistheden til det fornuftigt planlagte, overskuelige arbejde som vejen til socialisering d.v.s. til integration under det mindre borgerskabs sociale lov og den af den foreskrevne økonomiske samkvemsform: den begrænsede bytning med kontrakten som garant for at pengene kommer hjem.

Det at Robinson lægger sine penge ind i hulen er således et fortættet udtryk for økonomisk og seksuel beherskelse — eller rettere afholdenhed. Fortætningen kan fastlægges som betydningsmæssig signifikant med reference til samtidens puritanske mindre borgerskabs og småborgerskabs rigide seksualmoral (herunder en kraftig tabuering af fæces i modsætning til de middelalderligt katolske normer) og normerede fornuftigt planlagte, overskuelige økonomiske aktivitet. Begge normaspekter udspringer af en socio-økonomisk nødvendighed: kapitalisering, konkurrence, nødvendighe-

den af kapitalakkumulation, af hårdt arbejde, af begrænset forbrug og mere generelt af begrænset lysttilfredsstillelse, endelig muligheden for proletarisering. Hvordan denne økonomiske nødvendighed og den heraf udspringende livsform kan siges at have sat sig igennem i driftsartikulationer, skal jeg ikke komme ind på her. Det nævnte skulle være tilstrækkeligt som illustration.

Når man i litteraturvidenskaben (også den marxistiske) i den grad som det har været tilfældet har kunnet være uopmærksom på eksistensen af fortætninger hænger det givetvis sammen med, at litterære tekster i reglen, i modsætning til mange drømme, fremtræder som umiddelbart sammenhængende og meningsfyldte. Også drømme kan dog fremtræde som sammenhængende som følge af det, Freud kalder *den sekundære bearbejdning*:

"Hvad der udmærker og røber denne del af drømmearbejdet er dens tendens. Denne funktion opererer på samme måde, som digteren onskabsfuldt påstår om filosofen: med sine lapper og laser stopper den hullerne i drømmens struktur. Følgen af dens anstrengelse er, at drømmen mister skæret af absurditet og mangel på sammenhæng og nærmer sig en forståelig oplevelses forbillede. Men anstrengelsen krones ikke hver gang af det fulde held. På denne måde skabes der drømme, der for den overfladiske betragtning kan synes absolut logiske og korrekte; de udgår fra en mulig situation, viderefører den gennem konsekvente modifikationer og bringer den, omend sjældnere, til en ikke alt for urimelig afslutning. Disse drømme har været ude i den dybestgående bearbejdning fra den psykiske funktion, der ligner den vågne tænkning; de synes at have en mening, men denne mening er så langt fjernet som tænkeligt fra drømmens virkelige betydning. Analyserer man dem, så overbeviser man sig let om, at den sekundære bearbejdning af drømmen her har tumlet friest omkring med materialet og har bevaret mindst af dettes relationer. Det er drømme, der så at sige allerede er blevet tydet een gang, for vi underkaster dem tyding i vågen tilstand. I andre drømme er denne tendentiose bearbejdning kun delvis lykkedes; et stykke vej synes der at herske sammenhæng, men så bliver drømmen meningsløs eller forvirret, for måske endnu engang i sit forløb at løfte sig op til et skær af fornuft. I atter andre drømme er bearbejdningen helt mislykkedes; vi står som hjælpeløse over for en meningsløs bunke indholdsbrokker." (Freud 1965, p. 385–386).

Denne bestemmelse af forholdet mellem sammenhæng og mangel på sammenhæng kan overføres på litterære tekster, omend der, som nævnt, her er tale om en forskydning m.h.t. de respektive aspekters dominans: de fleste litterære værker fremtræder som sammenhængende forløb. Men litterære værker, der fremtræder som umiddelbart usammenhængende,

meningsløse er immervæk et velkendt fænomen. Den karakter, vore læseforventninger i reglen har – i.e. forventning om meningsfuldhed ud fra underforståede kriterier for, hvilke sammenhænge der kan opfattes som meningsfyldte sammenhænge, eller simpelt hen som sammenhænge, kan imidlertid understøtte eller erstatte tendensen i den sekundære bearbejdning:

"vor vågne (forbevidste) tænkning opfører sig over for et hvilket som helst perceptionsmateriale akkurat på samme måde som den her omtalte funktion (i.e. den sekundære bearbejdning, RP) over for drømmeindholdet. Det er naturligt for vor vågne tanke at skabe orden i et sådant materiale, etablere relationer, og at få det til at svare til vore forventninger om en forståelig sammenhæng. Vi går i så henseende snarest for langt; en taskenspillers kunster narrer os, idet de bygger på denne vor intellektuelle vane. I bestræbelsen for at sammensætte de sanseindtryk, vi modtager, til et forståeligt mønster, begår vi ofte de besynderligste vildfarelser eller forfalsker sandheden i det for os foreliggende materiale. De herfor nødvendige beviser er alt for alment bekendt til at behøve nogen nærmere redegørelse. Vi overser meningsforstyrrende trykfejl, idet vi illuderer det rigtige. Redaktøren af en meget udbredt fransk avis skal have væddet på, at han i hvert punktum i en lang artikel ville lade sætteren indskyde et "forfra" eller "bagfra" uden at en eneste af læserne ville bemærke det. Han vandt væddemålet. (. . . .) Det kan vel da ikke være nogen anden psykisk instans end vor normale tænkning, der træder hen til drømmeindholdet med krav om, at dette skal være forståeligt, underkaster det en første tyding og derved hidfører den fulde misforståelse af det." (Op. cit. p. 392–93).

Undertiden er den normale meningstillæggelse imidlertid umulig. Teksten opløses i betydningsbrokker, der ikke kan relateres. Den kan evt. kombinere denne manglende indholdssammenhæng med en udtrykssammenhæng og blive til, i ret bogstavelig forstand, det glade nonsens. Dette finder man i det såkaldte meningsløse ordspil: okker gokker gummiklokker. I den forbindelse taler Freud om en *ordlyst* (Wortlust) (Freud 1958). Denne ordlyst, som i høj grad præger barnets tidlige forhold til sproget, tilskrives "die Ersparung an psychischem Aufwand", hvilket vel må oversættes til besparelse i forbruget af psykisk energi, forstået på den måde, at den sproglige artikulation via ligheder d.v.s. via bekendtheden i udtrykket er ensbetydende med en besparelse af den energi, der tages i anvendelse for at skelne indholdsmæssigt og i forlængelse heraf skelne mellem sandt og falsk. Denne redegørelse forekommer mig at lide under manglen på relatering til en mere omfattende begrebssammenhæng (besparelsen står i det pågældende værk som en sidste forklaringsinstans uden at den sættes i relation til en bestemmelse af driftsbegrebet og

forholdet mellem de psykiske instanser). Alligevel skulle det her være tilstrækkeligt at gøre opmærksom på, at barnets socialiseringsproces indebærer en fortrængning af denne lystfølelse ved nonsens, idet udtrykslighederne indordnes under indholdssammenhængens krav. Et litterært udtryk for denne beherskelse af udtryksligheden findes i de meningsfulde rim, hvor udtrykslighederne optræder med eller forbundet med en bestemt tematisk værdi (se Grodal 1971).

En poetisk strategi

Generelt betragtet kan man således anskue teksten som et nærmere præciserbart forhold mellem tekstens rimelighed eller meningsfuldhed (Freud: "den normale tænkning") og tekstens urimelighed, meningens nedbrydning. Dette forhold har været viet stor opmærksomhed, specielt i den senere franske semiotik (Tel Quel). Her har man understreget dets relevans for en litterær – eller som det hedder: poetisk – strategi: meningens nedbrydning er en nedbrydning af den restriktive normaltænkning og dermed en manifestation af det, denne normaltænkning fortrænger. Der er her ligheder med Adornos bestemmelse af kunstens funktion: "Hvad kunsten som ikke-dømmende syntese mister i bestemtighed i detaljen, vinder den tilbage ved større retfærdighed over for det, som dommen ellers skærer væk." (Adorno 1971a, p. 175 – se i øvrigt Secher 1972). Hvad man end kan sige om relevante forskelle mellem Tel Quel-gruppen (jeg tænker først og fremmest på Julia Kristeva) og Adorno, har deres forestillinger om en poetisk strategi i det mindste det væsentlige – omend negativt bestemte – fællestræk, at de artikulerer et abstrakt opgør med en abstrakt opfattet restriktivitet (se om disse ting Madsen 1972b). Abstrakt nærmere bestemt i forhold til det kapitalistiske samfunds former med deres indbyggede objektive og subjektive modsætninger og disse bestemmelsers socialtypiske og individuelle formidling.

I Tel Quel gruppen og blandt danske semiotikere (herunder poetikredaktionen) har man forsøgt at præcisere det nævnte tekstforholds samfundsmæssige status ved hjælp af nogle drabelige homologiseringer, f.eks. mellem gullet (pengene), fallosen, faderen, sprogets mening (Goux – se Holmgaard 1970) eller mellem forholdene kapital-lønarbejde (undertiden bliver det til produktionsforhold-produktivkræfter), censurinstans-drift og mening-skrift. En historisk præcisering af og strategiske udledninger af disse homologier er det ikke blevet til, man har i reglen standset ved antydningen af de spændende muligheder, der ligger i dem. Karakteristisk nok har homologiseringen fundet sted på bekostning af de konkrete begrebsmæssige sammenhænge som kategorierne er hentet fra uden at deres ændrede begrebslige indebyrd på nogen måde er blevet præciseret. På den baggrund kan proletariats sejr i klassekampen f.eks. betegnes som id's sejr over ego:

"Men for det tredje finder renselsen sted på *handlingens teater*: lovens betingelse er jurisdiktionen, afstraffelsesritualet, heksejagten, dén rituelle vold, som kaldes justits: det politiske politi trækker sine sorte stave og opfører på gaden kapitalens kulturs store dødsdans, hvor dette sorte præsteskab selv danser Thanatos' parti, mens ofrene – heraf sentimentalismen – anskueliggør det logos- og fallos-besiddende Herskabs frygtede kastration.
(Id's sejr over Ego, *ejendomsrettens opløsning*). . . ." (Brandt 1971, p. 198).

At der kan fastlægges et forhold mellem den private ejendomsret i kapitalistisk udformning og forholdet id-ego er givet. At sætte ego lig ejendomsretten via en sproglig association er imidlertid at blokere for en sådan fastlæggelse og dermed blokere en politisk praksis, der har en sådan fastlæggelse behov (sagt i al korthed: hvis der er noget, der ikke er karakteristisk for det senkapitalistiske samfund er det jeg-styrke. Slet og ret at sige, eller blot antyde, at jeg-magtens bekæmpelse skulle være et relevant mål for en strategi er således for mig at se fejlagtigt).

Bindemidlet for disse homologiseringer har været modsætningspar som materialitet vs idealitet, produktion vs hæmning af produktion, flerhed (eller heterogenitet) vs enhed (eller homogenitet) m.m. Idealitet, hæmning af produktion og enhed betegner den givne, restriktive teoretiske og praktiske realitet, mens den revolutionære kraft knyttes til materialiteten, heterogeniteten, produktionen m.m.

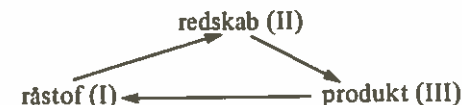
For ikke at forblive på de generelle overvejselsers plan vil jeg i det følgende gennemgå et eksempel på en analyse eller måske snarere nogle generelle overvejselser over fundamentale samfundssammenhænge, som er præget af nævnte homologitænkning. Det drejer sig om Per Aage Brandts *Historien, friheden, teksten – Noter om praksis* (Brandt 1971a). Når jeg vælger netop dette eksempel, er det dels fordi artiklen, så vidt jeg kan skønne, har haft en vis indflydelse, dels fordi den (og i øvrigt Brandts andre skrifter) er en af de umiddelbart mest medrivende formuleringer af den samfunds- og teksttænkning, der er tale om, som jeg kender til. Det må imidlertid understreges, at kritikken af Brandts artikel samtidig er kritikken af nogle forestillinger, som har været ret dominerende i poetiks artikler i det hele taget.

Jeg vil på forhånd gøre opmærksom på, at denne gennemgang er ret vanskeligt tilgængelig: Brandts skrivemåde gør det temmelig vanskeligt at citere og kommentere uden at sammenhængen går tabt for læseren, hvortil kommer, at der i den pågældende artikel er forudsat en række begreber bekendt, som næppe er det for ret mange læsere, og som det ville være alt for omfattende at redegøre for i denne sammenhæng.

Brandts noter om praksis

Brandt starter med at pege på tre betydninger af begrebet historie 1. "værens væremåde i almindelighed" 2. en videnskab 3. noget, der kan fortælles. Denne tredeling angiver samtidig, hvad man vel nærmest må kalde tre aspekter ved historien: historie 1 er væremåden, historie 2 den erkendelsesmæssige aktivitet og historie 3 den erkendte historie. Historie 2 opfattes som den instans, der ved hjælp af bestemte redskaber bearbejder historie 1 med historie 3 som resultat, idet historie 3-produkterne atter fungerer som redskaber for forandring. Den historiske transformation opfattes som en erkendelsesproces, hvilket rejser problemet om den materielle produktions forhold til denne erkendelsesproces. Problemet er dog hurtigt løst: man siger jo nemlig om ting, at de "fortæller historie" og ligesom historier først bliver skrevet og så læst, bliver tingene først produceret og så brugt. Tingene er m.a.o. "en slags" sproglige produkter". Denne bestemmelse gør tingene til ikke-sprog og alligevel til sprog, men kun "en slags", altså, og ikke sprog, men "sprog". Men hvis tingene er en slags "sproglige produkter" må produktionen af dem kunne bestemmes som en slags erkendelsesproces. Brandt mener, at praksis pr. definition "også er erkendelse" og dermed "også omfatter bevidsthed". Der synes her at foregå en glidning: udgangsspørgsmålet var om transformationen kunne bestemmes som erkendelse, ikke om den "også omfattede bevidsthed". Brandt får ved denne glidning reduceret praksis til erkendelse. At dette revideres senere i artiklen (uden at det angives) gør det ikke mindre signifikant: en idealistisk fokusering på bevidsthedsproduktionen er, som det skal vises, artiklens generelle tendens.

Til de tre historiske niveauer svarer tre menneskelige niveauer: mennesket som genstand for forandring (menneske 1), som forandrende (menneske 2) og som det, der kommer ud af forandringen (menneske 3 – karakteristisk nok omtalt som det fortalte menneske). Brandt insisterer på disse tredelinger. Hvis man kun opererede med to instanser, mennesket og historien, over for hinanden, ville man "ikke kunne komme længere end til nogle konventionelle og lidet dialektiske armsving: "på den ene side. . .", "på den anden side. . .". Med tredelingen formuleres på det generelle plan følgende: ved hjælp af nogle redskaber bearbejder mennesket noget givet til produkt, der atter kan fungere som redskab for en bearbejdning af noget givet til et produkt, der atter kan fungere som redskab. . . . Brandt understreger selv "det produceredes status som noget, der atter fører ind i den "væren", der var udgangspunktet" (p. 76) og "Det er denne overgang, der gør produktet i almindelighed til et redskab for forandring" (p. 76). Det kan derfor undre, at han (med henvisning til Althusser) fremstiller forholdet mellem de tre instanser i form af en trekant:

Hvad betyder pilen fra III til I? Hvordan fremstilles IIIs egenskab af redskab i forandringen af I grafisk? Den anvendelse, Brandt faktisk har af modellen synes at tale imod den formodning at den nederste pil slet og ret skal angive at III igen kan blive genstand for bearbejdning. Men hvis man ikke desto mindre valgte denne udlægning måtte der vel en ny trekant til for at angive IIIs status af redskab i forandring af I. Eller hvordan?

Den transformationsproces, Brandt tager udgangspunkt i, har en særlig karakter: den resulterer nemlig ikke i *direkte* forandringer "i den verden vi er interesseret i". Men "det er disse produkter, altså instans 3, der "styrer" forandringerne". Den beskrevne produktionsproces er altså den, der sætter de instanser, som bestemmer "forandringernes" (det vil vel i al vaghed sige de samfundsmæssige processers) karakter (Hvorfor "styrer" sættes i anførselstegn oplyses ikke). De redskaber, hvorved forandringerne styres opdeles nu i "produkter af ikke-sproglig art" (det er dem, som før blev betegnet som "en slags "sproglige produkter" ") og politiske, ideologiske og teoretiske produkter, der alle er af sproglig art. De første er produkter af en real praksis, de sidste produkter af en formal praksis. I forbindelse med bestemmelsen af disse produkter som styringsredskaber hedder det: "Når der er tale om sproglige (formale) produkter eller redskaber, er det mere nærliggende end ellers at omtale dem som "programmer" igen i generaliseret kybernetisk forstand (d.v.s. i betydningen bestemmelser af, styring af et forløb, RP). At dette er mere nærliggende forhindrer dog tilsyneladende ikke, at man godt kan betragte de ikke-sproglige produkter som programmeringsfaktorer:

"Man kan da i første omgang forestille sig, at verden, det vil sige samfundsformationen, eller, om man vil, samfundslivet – for så vidt formationen bevæger sig – på forskellig måde er *programmeret* af disse praksissers produkter, altså af "produktionens" såvel som af politiske, ideologiske og teoretiske programmer." (p. 77).

Hvad "produktionens" (hvorfor anførselstegn?) programmer nærmere vil sige, oplyses der ikke om. Det kommer imidlertid heller ikke til at betyde noget for artiklens videre forløb, idet dette former sig som en bestemmelse af de teoretiske og de ideologiske programmer. Disse programmer "styrke" og "masse" bruges til at karakterisere forskellige samfund:

"Program-massen i instans 3 er så at sige samfundsformationen "leksikon". Samfundsformationer med et stort leksikon bevæger sig på en anden måde end formationer med et lille. Det sidste har ikke de

samme muligheder for at "huske" deres bevægelser, og dermed for at bevæge sig i en bestemt retning. De første husker mere, og deres bevægelse har nødvendigvis mere karakter netop af "udvikling". Den "økonomiske udvikling" begynder med indførelsen af det skriftlige bogholderi, der som bekendt er forudsætningen for enhver kapitalisering. Hvor bogholderiet indføres, bliver aktiviteten i almindelighed en produktion: *tallene* begynder at tale, i munden på medicinmandens myter. Modsigelsen er indledt. Tallenes skrift er stærkere end ord-sproget." (p. 78).

Tallenes skrift programmerer udviklingen, mens ord-sproget programmerer hæmningen af denne. Dette bliver ligefrem til udsagnet: "Udviklingen er talskriftens praksis". Feudalsamfundet måtte vel på den baggrund betegnes som mindre talstærkt end det kapitalistiske samfund. Om dette sidste siges det:

"De industrialiserede folks virkelighed er tallenes: ethvert proletariats vigtigste politiske praksis er lønkampen. Denne talkamp er industrisamfundets egentlige, *drift*. Tallenes krav om øget produktivitet – renten som konkret funktion af kapital og tid er funderende for såvel kapitalens som den abstrakte Tids begreb, mening mulighed – er nødvendigvis et krav om stadig omstrukturering af alle de praksisser, hvoraf produktionen afhænger." (p. 78).

Bemærk at *talskriften* nu er blevet til tallene slet og ret, uden at det synes at gøre nogen forskel. Dernæst: "Tallenes krav om øget produktivitet". Der synes at være tale om en eller anden form for underforstået henvisning til Marx' beskrivelse af kapitalens reproduktionsproces, jvf. indskuddet i det citerede, som jeg i øvrigt må indrømme er uforståelig for mig (betyder rente her rente i Marx' anvendelse af ordet (Zins)? eller betyder hele sætningen noget i retning af, at profit er forudsætningen for den kapitalistiske samfundsformations fungeren?). Senere gives følgende "præcisering" af tallenes kapitalistiske karakter: "forrentningen, som forudsætter, at arbejdets merværdi repræsenteres i form af tal af *samme* slags som den forrentede kapital, er netop kapitalens eksistensbetingelse, konstituerende for dens *identitet*." (ibid.) (Hvad betyder "tal af *samme* slags"?).

Tallene er tilsyneladende udviklingens subjekt – de kræver udviklingen. Det er imidlertid, ifølge Brandt, "vigtigt at insistere på de sproglige programmers modstand". Sproget er ideologiens bærer, "i den forstand at kun det kan bære argumenterne for "mådehold", "ansvarlighed", ikke-udvikling. Om dette forhold siges videre, at det "ideologiske verbale monument (...) programmerer klassesamfundet" (p. 79). Ideologien er den instans, der sætter og fastholder en specifik tilegnelsesform i forhold

til naturen. Den fastholder "en social formation på trods af produktivitets krav". Over for denne fastholden, der bl.a. betjener sig af forestillingen om den menneskelige frihed, sætter Brandt en proletarisk praksisbevidsthed:

"Praksisbevidstheden er som sådan subversiv, idet den er den teoretiske erkendelse af, at undertrykkelsens program selv er programmeret og kan deprogrammeres; undertrykkelsens projekt befinder sig ikke i menneskets universelle sjæl, men i et arkiv, som kan "subverteres" ganske konkret. Praksisbevidstheden er bevidsthed om modsigelsen: undertrykkelsens sprogligt givne program, over for produktionens numeriske program; bevidsthed om at tallenes praksis overskrider ordenes." (p. 80).

Hvorvidt sætningen efter semikolonet skal tjene til præcisering af det forhold, at "undertrykkelsens program selv er programmeret", står mig uklart. I hvert fald oplyses det ikke, hvad der programmerer undertrykkelsens program. I forbindelse med omtalen af denne praksis-bevidsthed ændrer ordet praksis betydning, fra at være en generel bestemmelse bliver det nu mere specifikt til nedbrydning af restriktiviteten: "Begrebet praksis, som jeg foreslår det opfattet, er frigørelsens begreb" (p. 80).

På baggrund af de refererede overvejelser bestemmer Brandt nu nærmere forholdet mellem de forskellige slags praksis:

"Ved siden af den "egentlige" "produktion" er skelnet to slags formal praksis, numerisk og verbal (ændrende og standsende). Forsøger vi at adskille sådanne tre praksisser som fundamentale, ud fra forskellen i deres produkter, kan vi notere: A. praksis producerende (med) fødevarer, redskaber, mennesker som produktivkræfter og produkter: *produktion* i snæver forstand; B. praksis producerende (med) numerisk/monetær skrift – bogholderi, pengevæsen osv. – eller *økonomi* i specifik forstand; C. praksis producerende (med) verbale værdier – parlamentarik, religion, litteratur, jurisdiktion osv. – eller, måske, *logik* i specifik forstand. Men i så fald må produktion, økonomi og logik anskues i deres sammenhæng." (p. 80).

Bemærk 1. betegnelsen "numerisk/monetær skrift – bogholderi, pengevæsen osv." – temmelig heterogene størrelser bringes her sammen og forlænges med et storslået antydende "osv." 2. udtrykket "i specifik forstand" – pseudopræciseringer af denne art er der en del af i artiklen.

A, B og C "tænkes ikke blot kvalitativt forbundne, men strukturelt kobled". Dette uddybes, i første omgang m.h.t. forholdet mellem B og C, således – jeg foretrækker at citere, da en oversættelse forekommer mig vanskelig:

"Læg nemlig mærke til, at *logik* i betydningen sproglig praksis, jo er en abstraktion fra vor side. Rent konkret, om man så må sige, foregår enhver logik i kraft af en sprogproduktion, som lingvistisk tager sig ud som en skriven, enten gennem vore lydlige taleorganer eller gennem hånden og pennen osv. Sproget må *udmøntes* sådan, for overhovedet at være sprog (det må ud-trykkes). Hvis derfor skriften er sprogets forudsætning, må det i vore termer gælde, at en *logisk*, logicerende, praksis kun finder sted i kraft af en *økonomisk* praksis (. . .) Det må mere præcist gælde, at økonomiens/skriftens produkt (det skrevne, noterede), Bs instans 3, *falder sammen* med sprogets/logikens transforméren, Cs instans 2: når sproget arbejder, arbejder det i det skrevne, sproget af-læser skriften. At gøre kvantitativt rede for: at bogføre emner, er at *tælle* (økonomisk praksis) og at *nævne* (logisk praksis); den resulterende brøk har både tæller og nævner. Den totale formale aktivitet består af skrift i sproget. Foruden at producere ny skrift producerer skriften altså den sproglige produktion, således at logisk praksis må anskues som *indlejret* i den økonomiske. Den totale formale praksis er TEKSTEN." (p. 81).

På baggrund af de foretagne bestemmelser af B og C står det mig ikke ganske klart, hvad det vil sige, at en logisk praksis kun finder sted i kraft af en økonomisk praksis, og at Bs instans 3 falder sammen med sprogets/logikens transforméren, Cs instans 2. Det eksempel – bogføringen – Brandt nævner, gør mig ikke klogere. Bogføringspraksissens resultat (B 3) er det bogførte, det nedskrevne, resultatet af en tællen og nævnen. Dette skulle så falde sammen med den transformerende instans i C-praksissen. Hvad betyder det, at det i form af tal nedskrevne falder sammen med den transformerende instans i forbindelse med "parlamentarik, religion, litteratur, jurisdiktion" eller med "osv."? Det er klart, at f.eks. litterær praksis må, som det hedder, "udmøntes" i en skrift. Men B er jo ikke skrift slet og ret, men en numerisk/monetær skrift", og skriften i forbindelse med litteratur forekommer mig ikke at blive numerisk/monetær af, at man taler om "udmøntning" i den. Men måske er der tale om det monetære aspekt i denne sammenhæng: litteraturen udmøntes i, artikuleres i eller i kraft af pengene (bøger formidles af markedet). Det er dog stadig ikke noget synderligt præcist udsagn. Og hvordan med f.eks. "parlamentarik" i den sammenhæng? Min forvirring bliver ikke mindre af, at de mennesker, som på baggrund af det hidtil refererede må betegnes som bærere af C-transformationen, f.eks. jurister, præster, litterater senere bliver betegnet som *B-udøvere*, mens kapitalisten betegnes som programmør C 2. Hvad vil det så sige at kapitalistens praksis er en "praksis producerende (med) verbale værdier – parlamentarik, religion, litteratur, jurisdiktion osv. – eller, måske, *logik* i specifik forstand"? Jeg vil foreløbig lade disse

spørgsmål ligge for at gå videre med Brandts bestemmelser. Forholdet mellem C og A betragtes på samme måde som forholdet mellem B og C:

"den produktive transformation bliver mulig i kraft af *arbejdets logik*, uden hvilken modifikationen ikke rettes mod et i hvert øjeblik specifikt og "hensigtsmæssigt" mål: uden hvilken ingen *arbejdsdeling* og ingen arbejds-"syntaks" er mulig (man tænke på den logiske ordning, som gør en samlebåndsproduktion mulig). Det er TEKSTEN, der artikulerer det produktive arbejde, så at det – i modsætning til ren leg – bider mærkbart i naturen." (p. 81).

Arbejdets logik, der styrer produktionen, sættes af C 2 instansens af-læsen af B 3 instansen. Hermed dukker problemet med bestemmelsen af C 2-instansen atter op. Brandt skriver: "program B opbygger program C, som opbygger program A. Programmør B2, bureaukraten, programmerer programmør C 2, kapitalisten, som programmerer programmør A 2, arbejder." (p. 82). B-programmørerne kan ikke bare programmere løs, der er nemlig "betalt af C-bæremes kapitale tale, industrisamfundets ideo-logik" (hvordan kan man være betalt af en tale eller en ideo-logik?). Som programmører i sidste instans udgør de "klassemfundets konkret virkende magthavere, og må *tæmme* skriftens praksis, i en sådan grad, at den fastholder C-bæremes privilegium, betinget af en dæmpning af den økonomiske udvikling."

At det, Brandt kalder "bureaukraterne", planlægger produktionen under hensyntagen til de givne betingelser for profit, og at arbejderne udfører produktionen er for så vidt klart nok. Der er "betalt skrift" og "betalt arbejde". Men hvad er C-praksissen for en størrelse, d.v.s. hvordan bestemmes restriktiviteten som praksis i den givne sammenhæng? Svaret er, at den i sidste instans slet ikke bestemmes som praksis, men som "besiddelse":

"Modsigelsens kontante udtryk er den stadig mere dramatiske, spektakulære kontrast mellem en pseudopraksis komponeret af betalt skrift, besiddelse og betalt arbejde, og på den anden side en subversiv global praksis byggende på en skriven, som skriver det, der skal skrives, en ubetalt, "vild skrift", solidarisk med det drivende arbejde: *studenter* og *arbejdere* over for herrer med slaver. Gadens parlament over for kapitalens parlament, osv." (p. 82).

Bemærk: Den skrift, der er subversiv d.v.s. ikke tæmmet af kapitalen, bestemmes som "vild skrift", ubehersket skrift, og den subversive praksis angives ved udtrykket "Gadens parlament". For så vidt som disse bestemmelser overhovedet kan siges at antyde muligheder for en politisk praksis må det siges at være anarkismens (muligheder). Den teoretiske og praktiske revolutionære kamp opfattes abstrakt som frigørelse, fjernelse af

restriktioner, beherskelse "Teorien som praksis er i en vis forstand begrebet om den helt realiserede, "fuldkomne praksis, ideologien derimod begrebet om en repression af praksis, en standsende, for praksis sig udgivende pseudopraksis." (p. 83).

Formuleringen af modsætningen mellem teori og ideologi som en modsætning mellem (tal)skrift og sprog kan umiddelbart virke forbavsende. Denne formulering er forbundet med en tekstopfattelse, der først og fremmest fokuserer på forholdet mellem tekstens mangfoldighed og meningens restriktion over for og tilsløring af denne mangfoldighed (se det foregående afsnit). Sproget opfattes da som den meningsfulde begrænsning, der for at "udmøntes" må "af-læse" og dermed begrænse skriften, lægge bånd på den, søge at beherske den. Denne tekstteoretiske forestilling indgår imidlertid i en mere omfattende teoretisk sammenhæng, som jeg må afholde mig fra at gøre ordentligt rede for her. Udgangspunktet er Derridas bestemmelse af skriften som differeren (*différance*), d.v.s. forskelssætten – som sådan. I Brandts artikel bliver dette til praksis som sådan, produktivitet som sådan, udviklingen som sådan ("Udviklingen er talskriftens praksis"). I andre tekster (f.eks. hos Julia Kristeva) synes forholdet skrift-mening nærmest at svare til forholdet id-ego. Skriftbegrebet er m.a.o. en altnøgle, som i sig selv samler bestemmelser fra en række områder. Denne samling af begreber for forskellige forhold under et enkelt begrebspar udviser m.a.o. nogle skel og abstraherer fra nogle begrebssammenhænge. Diskussionen af, hvilke konsekvenser det får, må nødvendigvis blive en diskussion af skrift- og sprogbegrebernes konkrete anvendelser og ikke blot en diskussion af dem som sådan.

Hvor Marx bestemmer kapitalen som overordnet (overgribende) samfundsmæssigt subjekt, der sætter et bestemt forhold mellem samfundstotalitetens momenter (se afsnittene *Basis-overbygning* og *Den kapitalistiske totalitet*) og som gennem sin reproduktionsproces udvikler totalitetens modsætninger, herunder modsætningen mellem produktivkræfternes udvikling og de givne produktionsforhold, der sætter Brandt totaliteten som en kamp mellem de to adskilte abstrakte program-subjekter. Skriften og sproget er de instanser, der generelt former verden, herunder økonomien, herunder den kapitalistiske økonomi. Imidlertid undgår disse bestemmelser, på trods af deres manikæiske udformning, ikke en fundamental modsigelse. (Manikæisk: betragtede verden som en kamp mellem lyse og mørke magter). Det er nærmere bestemt tal-begrebet, det drejer sig om. På den ene side "kræver" tallene en øget produktion, der tales om "produktionens numeriske program". På den anden side synes tal-begrebet at være forbundet med Marx' værdibegreb (jvf. snakken om "forrentning"). Værdiforøgelsen er ganske rigtigt det drivende formål (krav) bag produktivitetens forøgelse i det kapitalistiske samfund. Her er endnu ikke nogen modsigelse. Men netop de kapitalistiske produktionsforholds sætten

bytteværdien som regulerende princip for det samfundsmæssige stofskifte udvikler sig på et tidspunkt til en hæmsko for produktivkræfternes udvikling. "Tallene" bliver m.a.o. i værdiens skikkelse ikke en fremmede, men en hæmmende faktor i forhold til produktivkræfternes udvikling, der samtidig af Brandt opfattes som talskriftens udfoldelse. Denne modsigelse manifesteres også, når han taler om økonomien som "praksis producerende (med) numerisk/monetær skrift – bogholderi, pengevæsen osv." Bureaukraterne må nemlig, fordi de er betalt af kapitalisten, tæmme denne skrift. Det revolutionære arbejde har som mål den "helt realiserede" praksis eller skrift, hvilket altså oversat vil sige, at det revolutionære arbejdes mål bl.a. er det frit sig udfoldende pengevæsen! Politisk synes modsigelsen at fremtræde i en passage, der forbavser ved sin socialdemokratisme: "ethvert proletariats vigtigste politiske praksis er lønkampen. Senere tales der om "klassekampens numeriske pres som krisemiddel". Lønkampen er imidlertid i sig selv betragtet en systemimmanent kamp. Der er pokker til forskel på at anvende den som vigtigste våben og på at sætte produktivkræfterne fri fra den kapitalistiske produktionsforms hæmninger ved en revolutionær omvæltning. Dette synes Brandt da også at vedgå, når han i en note skriver, at "lønkampen – altid forsinket – lader en symbolsk part (i.e. af merværdien, RP) flyde tilbage til arbejdskraftens bærer" (bortset fra at det er misvisende at tale om en "symbolsk part"). Man kan så sige, at der er tal og tal. Men hvor er så pointen i modstillingen af de numerisk-monetære og de verbale programmer? Modsigtelsen fremtræder karakteristisk nok de steder, hvor den generelle bestemmelse af tal-subjektet bliver til antydningen (og kun en lille sådan) af en reel økonomisk formbestemmelse.

Baggrunden for den modsigelsesprægede bestemmelse af den numeriske praksis må søges i det forhold, at Brandt tager udgangspunkt i en formel bestemmelse af forskellige former for praksis, og at han med dette formelle udgangspunkt søger at bestemme den samfundsmæssige totalitet. Tal-praksissen bestemmes formelt (d.v.s. uafhængigt af en bestemt samfundsformation) som progressivitet. Samtidig findes der en bestemt samfundsformation, hvor "tallene" (læs: bytteværdien) er det styrende princip for det samfundsmæssige stofskifte. Det sidste forhold søges så fastlagt ved den formelle bestemmelse, hvorved modsigtelsen mellem denne og bestemmelsen af den konkrete samfundsmæssige *totalitet* træder frem.

Dette formelle udgangspunkt fører Brandt ud i en (i marxistisk forstand) idealistisk samfundsopfattelse. Jeg minder her om en formulering som: "Det ideologiske verbale monument, som programmerer classesamfundet". Ifølge de brandtske bestemmelser er der fundamentalt to slags praksis: den reale d.v.s. den materielle produktion og den formale d.v.s. sproglige produktion. Noget bestemmer den materielle produktions udformning, dens logik. Og dette noget, denne formende praksis, kan selvsagt

ikke være den materielle produktion selv. Altså må det være den formale, der så er delt op i den restriktivt og den progressivt formende. Her kan man erindre sig den indledende bestemmelse af den materielle produktion som også omfattende bevidsthed. Det er klart: den materielle produktion er ikke bare materiel produktion, men formet, målrettet sådan, jvf. senere: "Det er TEKSTEN, der artikulerer det produktive arbejde". Med det givne udgangspunkt er bestemmelsen af de formale praksisser som styrende/programmerende for så vidt ganske indlysende. Men udgangspunktet er fejlagtigt. Brandt bliver karakteristisk nok usikker i mælet, når han skal beskrive de programmerende praksisser. Jeg har allerede nævnt den modsigelsesfyldte bestemmelse af det progressive program; men også i bestemmelsen af den ideologiske praksis røber usikkerheden sig. Først omtales denne (p. 80) som "parlamentarik, religion, litteratur, jurisdiktion osv.", derefter (p. 82) som "besiddelse". De første størrelser kan man umiddelbart godt gå med til at betegne som ideologiske, og den sidste kan man i en vis forstand godt gå med til at betegne som programmerende klassesamfundet. Men omvendt at betegne besiddelse som ideologisk praksis og religion, litteratur m.m. som programmerende klassesamfundet kan man dårligt gå med til. Hvad er så den ideologiske programmering af klassesamfundet?

Det er indlysende rigtigt, at der, betragtet inden for den enkelte virksomheds rammer, er "bureaukrater", som planlægger produktionen under hensyntagen til de muligheder, der afstikkes af bestemte økonomiske rammer, og at den planlagte produktion udføres af arbejdere. Det er også indlysende rigtigt, at de økonomiske rammer, der er sat for "bureaukraternes" planlægning af produktionen og dermed for produktionen selv, har noget at gøre med "besiddelse", nærmere bestemt den private tilegnelsesform. Men at den har noget at gøre med denne tilegnelsesform er ikke ensbetydende med, at den er styret af (d.v.s. bestemt i sin begrænsede form af) den enkelte kapitalists tilegnelsespraksis, selv om det umiddelbart kan tage sig sådan ud. Brandt synes her at vende tilbage til den borgerlige vulgærøkonomis og (delvis) den klassiske borgerlige økonomis fiksering til den enkelte kapitalists perspektiv. Mens man kan opstille en praksis-trekant for "bureaukraternes" praksis, hvor disse optræder som B 2, er det fuldstændig absurd at opstille en tilsvarende trekant for en logicerende, d.v.s. produktionsformende og — bestemmende og skrifthæmmende praksis med kapitalisten (eller for den sags skyld kapitalisterne) som C 2.

Bemærkning: Så vidt jeg kan se afspejler Brandts usikkerhed sig også i forholdet mellem trekantene: bureaukraten programmerer kapitalisten, som man imidlertid skulle mene også programmerer bureaukraten, for så vidt "besiddelsen" bestemmer/behersker dennes programmering. Brandt sætter imidlertid B-trekanten øverst, C-trekanten i midten og A-trekanten nederst i praksishierarkiet.

"Bureaukraternes" "skrift" d.v.s. deres planlægning begrænses ikke af kapitalistpraksissen eller af "de sproglige programmets modstand", men af den kapitalistiske samfundstotalitets økonomiske former, som ikke kan reduceres til en formel bestemmelse af en form for praksis (real, numerisk, verbal). Produktionens formning forudsætter, er bestemt af en specifik form for fordeling af det samfundsmæssige totalarbejde (hvor man kun får del i den samfundsmæssige rigdom via bytteværdien) og en specifik form for fordeling af produktionsmidlerne (etableringen af sammensætningen mellem de to former for fordeling kan beskrives konkret i forbindelse med overgangen fra feudalistisk til kapitalistisk samfundsformation). Ideologien programmerer ikke disse former, den formidler dem og legitimerer i sin formidling disse formers hæmning af produktivkræfternes udvikling og omorganisering. Det samme gør "bureaukraternes" "skrift" i deres indretten sig på (på kapitalistens vegne) og ikke programmerer totalitetens bevægelser. Disse bevægelseres form er ganske vist etableret gennem enkeltindviders målrettede, bevidsthedsomfattende, programmerende og programmerede praksisser, men de er sat og reproduceret som bestemt form bag om ryggen på individerne via deres økonomiske praksisser og ikke i kraft af en totalitetens programmering, den være sig ideologisk eller teoretisk. Produktivitetens begrænsning kan således godt bestemmes ved henvisning til "besiddelsen" d.v.s. den private tilegnelsesform. Men denne tilegnelsesform kan kun bestemmes gennem en bestemmelse af den specifikke samfundsmæssige totalitet.

Man må konkludere, at påstanden om, at ideologien programmerer klassesamfundet, vidner om en manglende begribelse af den kapitalistiske samfundstotalitets karakter. Kun et enkelt sted synes en totalitetsbetragtning at komme ind i billedet, nemlig i formuleringen "undertrykkelsens program er selv programmeret og kan deprogrammeres". Formuleringen er ikke særlig præcis, men den kan vel læses som en angivelse af, at ideologien selv formbestemmes af "noget andet". Hvis man for dette "andet" indsætter den økonomiske tilegnelsesform, tillægger man Brandt udsagnet: på den ene side programmerer tilegnelsesformen ideologien, der på den anden programmerer denne. Dette ville unægtelig, med Brandts eget udtryk, kunne betegnes som "lidet dialektiske armsving".

Brandts idealisme betyder 1. at problemerne omkring forholdet mellem revolutionær teori og økonomisk og politisk kamp fuldstændig udviskes — det hele bliver til "vild skrift" 2. at historieopfattelsen bliver — "økonomistisk" er næppe det helt rette ord — snarere "skriftistisk" ("en subversiv global praksis byggende på en skriven, som skriver det, der skal skrives"). Denne "skriftisme" kan betegnes som en meget spartansk form for objektiv idealisme. Det er nærliggende atter at anføre, hvad Marx noterede sig i indledningen til *Grundrisse*: "I det hele taget må fremskridtsbegrebet ikke opfattes i den sædvanlige abstraktion (d.v.s. uden at tage

hensyn til de forskellige niveaurs relative autonomi og indbyrdes uensartede udvikling, RP)". At der hos Brandt er tale om en usædvanlig abstraktion gør ikke denne note mindre relevant i denne sammenhæng. 3. at den revolutionære teori og praksis bestemmes abstrakt som frigørelse fra den givne restriktivitet. Hvad teorien angår, kan dette give anledning til, at overskridelsen som sådan af en bestemt ideologisk meningsfuldhed tildeles revolutionær status. Ganske vist understreger Brandt i denne artikel, at "Teoriens *objektivitet* er netop dens revolutionære effektivitet". Men hermed er ikke sagt noget om hvad Brandt opfatter som en revolutionært effektiv teoretisk praksis. Man er derfor fortsat henvist til det abstrakte frigørelsesbegreb. Hvad den revolutionære praksis angår, indebærer frigørelsesbegrebet kun en forestilling om, at produktivkræfterne befries fra de kapitalistiske hæmninger. Problemerne vedrørende *organiseringen* af den revolutionære kamp forsvinder i taleufori — som før nævnt er den eneste form for politisk praksis, der kan øjnes på baggrund af Brandts skrift, den anakistiske. Også problemerne vedrørende *fordelingen* af det samfundsmæssige totalarbejde og dermed *struktureringen* af den totale produktivkraft i et socialistisk samfund forsvinder i dyrkelsen af "udviklingen" som "talskriftens praksis" (angående disse spørgsmål kan i øvrigt henvises til Korsch 1935).

Man kan indvende, at det dog ville være for meget forlangt, at disse problemer skulle tages op i en artikel med så generelt et sigte. Svaret må være, at det at disse problemer overhovedet ikke nævnes som problemer i forbindelse med den generelle snak, indebærer at denne snak med dens indbyggede eufori i sig selv antyder en bestemt måde at forholde sig til problemerne på.

Afsluttende bemærkning

Mit udgangspunkt for kritikken af Brandt har været Marx' almene bestemmelser af den kapitalistiske tilegnelsesform. Disse almene bestemmelser er i det hele taget — skulle i hvert fald have været — en rød tråd gennem dette skrift. Hvormed er angivet, at de også må være fundamentet for en tekstvidenskab — semiotikkens vildskud er et lærerigt eksempel på konsekvenserne af manglen på dette fundament. Når dette er sagt, må det i øvrigt igen understreges, at Marx' bestemmelser er *almene*, de er en behandling af grundformer og ikke af disses fremtrædelsesformer i deres historiske specificitet. De er derfor fundamentet for en objektiv historisk viden, ikke denne viden selv. En sådan må hentes andetsteds — bl.a. i Marx' egne historiske skrifter.

På samme måde må man sige, at Marx' almenbestemmelser er fundamentet for en tekstvidenskab, ikke denne tekstvidenskab selv. En

konkret viden om tekster forudsætter en generel viden om samfundsmæssige væsenssammenhænge socialtypiske og specifikt individuelle psykiske formidling og denne formidlede socialitets tekstlige artikulationsformer. Det er her psykoanalysen og den freudiansk inspirerede semiotik kommer ind i billedet som vigtigt momemt — den traditionelle marxistiske litteraturkritik er et lærerigt eksempel på konsekvenserne af en utilstrækkelig tekstopfattelse. Imidlertid er anvendelsen af psykoanalysen forbundet med ret store problemer. For det første er Freuds grundbestemmelser og deres videreføring betydelig mere uklare og fyldt med usikre momenter end Marx', for det andet er disse bestemmelser ikke funderet i en samfundsteori, for det tredje savnes i stort omfang historisk viden om driftsstruktureringer og for det fjerde forudsætter en psykoanalyse i egentlig forstand en situation, som ikke er til stede ved læsningen af litterære værker (se afsnittene *Perceptionsmåden — et analyseeksempel og Sartre om Flaubert*). Til trods for disse problemer er det dog muligt at nå til brugbare resultater gennem anvendelsen af den freudiansk-semiotiske tekstbetragtning.

Forhåbentlig har dette skrift peget på nogle relevante problemstillinger i forbindelse med disse grundforudsætninger for en tekstvidenskab.

Ralf Pittelkow
juli 1972

Noter

1. Normalt benyttes betegnelsen overbygning også omfattende de samfundsmæssige bevidsthedsformer — dette vil også blive gjort i det følgende.
2. Se herom Korsch 1969.
3. 1. citat: Die politische, rechtliche, philosophische, religiöse, literarische, künstlerische etc. Entwicklung beruht auf der ökonomischen. Aber sie alle reagieren aufeinander und auf die ökonomische Basis. Es ist nicht, dass die ökonomische Lage Ursache, allein aktiv ist und alles andere nur passive Wirkung. Sondern es ist Wechselwirkung auf Grundlage der in letzter Instanz stets sich durchsetzenden ökonomischen Notwendigkeit.
2. citat: So mit allem andern Zufälligen und scheinbar Zufälligen in der Geschichte. Je weiter das Gebiet, das wir grade untersuchen, sich vom Ökonomischem entfernt und sich dem reinen abstrakt Ideologischen nähert, desto mehr werden wir finden, dass es in seiner Entwicklung Zufälligkeiten aufweist, desto mehr im Zickzack verläuft seine Kurve. Zeichnen Sie aber die Durchschnittsachse der Kurve, so werden Sie finden, dass, je länger die betrachtete Periode und je grösser das so behandelte Gebiet ist, dass diese Achse der Achse der ökonomischen Entwicklung um so mehr annähernd parallel läuft.
3. citat: Die schliessliche Suprematie der ökonomischen Entwicklung auch über diese Gebiete steht mir fest, aber sie findet statt innerhalb der durch das einzelne Gebiet selbst vorgeschriebnen Bedingungen: in der Philosophie z.B. durch Einwirkung ökonomischer Einflüsse (die meist wieder erst in ihrer politischen usw. Verkleidung wirken) auf das vorhandne philosophische Material, das die Vorgänger geliefert haben. Die Ökonomie schafft hier nichts a novo, sie bestimmt

aber die Art der Abänderung und Fortbildung des vorgefundenen Gedankenstoffs, und auch da meist indirekt, indem es die politischen, juristischen, moralischen Reflexe sind, die die grösste direkte Wirkung auf die Philosophie üben. Alle tre citater fra Marx/Engels 1967.

4. I (Althusser 1969) findes en udmærket kritik af sådanne synsmåder hos Engels.
5. Eine bestimmte Produktion bestimmt also bestimmte Konsumtion, Distribution, Austausch und bestimmte Verhältnisse dieser verschiedenen Momente zueinander. Allerdings wird auch die Produktion, in ihrer einseitigen Form, ihrerseits bestimmt durch die andren Momente. Zum Beispiel wenn der Markt sich ausdehnt, d.h. die Sphäre des Austauschs, wächst die Produktion dem Umfang nach und teilt sich tiefer. Mit Veränderung der Distribution ändert sich die Produktion; z.B. mit Konzentration des Kapitals, verschiedener Distribution der Bevölkerung in Stadt und Land etc. Endlich bestimmen die Konsumtionsbedürfnisse die Produktion. Es findet Wechselwirkung zwischen den verschiedenen Momenten statt. Dies der Fall bei jedem organischem Ganzen.
6. Das Resultat, wozu wir gelangen, ist nicht, dass Produktion, Distribution, Austausch, Konsumtion identisch sind, sondern dass sie alle Glieder einer Totalität bilden.
7. Marx 1969: Soviel ist klar, dass das Mittelalter nicht vom Katholizismus und die antike Welt nicht von der Politik leben konnte. Die Art und die Weise, wie sie ihr Leben gewannen, erklärt umgekehrt, warum dort die Politik, hier der Katholizismus die Hauptrolle spielte. (p. 96).
8. Das unegale Verhältnis der Entwicklung der materiellen Produktion z.B. zur künstlerischen. Überhaupt der Begriff des Fortschritts nicht in der gewöhnlichen Abstraktion zu fassen. Moderne Kunst etc. Diese Disproportion noch nicht so wichtig und schwierig zu fassen, als innerhalb praktisch-sozialer Verhältnisse selbst.
9. Die Möglichkeit quantitativer Inkongruenz zwischen Preis und Wertgrösse, oder der Abweichung des Preises von der Wertgrösse, liegt also in der Preisform selbst. Es ist dies kein Mangel dieser Form, sondern macht sie umgekehrt zur adäquaten Form einer Produktionsweise, worin sich die Regel nur als blindwirkendes Durchschnittsgesetz der Regellosigkeit durchsetzen kann.
10. Sosehr das Ganze dieser Bewegung als gesellschaftlicher Prozess erscheint und sosehr die einzelnen Momente dieser Bewegung vom bewussten Willen und besonders Zwecken der Individuen ausgehen, sosehr erscheint die Totalität des Prozesses als ein objektiver Zusammenhang, der naturwüchsig entsteht; zwar aus dem Aufeinanderwirken der bewussten Individuen hervorgeht, aber weder in ihrem Bewusstsein liegt, noch als Ganzes unter sie subsumiert wird. Ihr eignes Aufeinanderstossen produziert ihnen eine über ihnen stehende, fremde gesellschaftliche Macht; ihre Wechselwirkung als von ihnen unabhängigen Prozess und Gewalt. Die Zirkulation, weil eine Totalität des gesellschaftlichen Prozesses, ist auch die erste Form, worin nicht nur wie etwa in einem Geldstück, oder im Tauschwert, das gesellschaftliche Verhältnis als etwas von den Individuen Unabhängiges erscheint, sondern das Ganze der gesellschaftlichen Bewegung selbst. Die gesellschaftliche Beziehung der Individuen aufeinander als verselbständigte Macht über den Individuen, werde sie nun vorgestellt als Naturmacht, Zufall oder in sonst beliebiger Form, ist notwendiges Resultat dessen, dass der Ausgangspunkt nicht das Freie gesellschaftliche Individuum ist. Die Zirkulation als erste Totalität unter den ökonomischen Kategorien gut, um dies zur Anschauung zu bringen.
11. Das Kapital ist kein einfaches Verhältnis, sondern ein Prozess, in dessen verschiedenen Momenten es immer Kapital ist.
12. Gleichheit und Freiheit sind also nicht nur respektiert im Austausch, der auf Tauschwerten beruht, sondern der Austausch von Tauschwerten ist die produktive, reale Basis aller Gleichheit und Freiheit.
13. Man muss sich ebensowenig vorstellen, dass die demokratischen Repräsentanten nun alle shopkeepers oder für dieselben schwärmen. Sie können ihrer Bildung und ihrer individuellen Lage nach himmelweit von ihnen getrennt sein. Was sie zu Vertretern des Kleinbürgers macht, ist, dass sie im Kopfe nicht über die

Schranken hinauskommen, worüber jener nicht im Leben hinauskommt, dass sie daher zu denselben Aufgaben und Lösungen theoretisch getrieben werden, wohin jenen das materielle Interesse und die gesellschaftliche Lage praktisch treiben. Dies ist überhaupt das Verhältnis der politischen und literarischen Vertreter einer Klasse zu der Klasse, die sie vertreten.

- 13a. I artiklen *Samfundskritik eller sjælepleje?* poetik 4, 1971 gør Jørgen Holmgaard og jeg opmærksom på dette forhold i forbindelse med Kirks roman *Fiskerne*.
14. Jeder bedeutende Realist bearbeitet – auch mit den Mitteln der Abstraktion – seinen Erlebnisstoff, um zu den Gesetzmässigkeiten der objektiven Wirklichkeit, um zu den tiefer liegenden, verborgenen, vermittelten, unmittelbar nicht wahrnehmbaren Zusammenhängen der gesellschaftlichen Wirklichkeit zu Gelangen. Da diese Zusammenhänge nicht unmittelbar an der Oberfläche liegen, da diese Gesetzmässigkeiten sich verschlungen, ungleichmässig, bloss tendenzartig durchsetzen, entsteht für den bedeutenden Realisten eine ungeheure, ein doppelte künstlerische wie weltanschauliche Arbeit: nämlich erstens das gedankliche Aufdecken und künstlerische Gestalten dieser Zusammenhänge; zweitens aber, und unzertrennbar davon, das künstlerische Zudecken der abstrahiert erarbeiteten Zusammenhänge – die Aufhebung der Abstraktion (...). Das ist die künstlerische Einheit von Wesen und Erscheinung. Je vielfältiger, reicher, verschlungener, "schlauer" (Lenin) sie ist, je stärker sie den lebendigen Widerspruch des Lebens, die lebendige Einheit des Widerspruchs von Reichtum und Einheit der gesellschaftlichen Bestimmungen fasst, desto grösser und tiefer wird der Realismus.
15. In der Gestaltung muss das Individuum, das individuelle Schicksal als solches typisch erscheinen, d.h. die klassenmässigen Züge als individuelle enthalten. Die konkrete Gesamtheit der dichterischen Gestaltung verträgt nur Individuen und individuelle Schicksale, die in ihrer lebendigen Wechselwirkung einander beleuchten, ergänzen, vervollständigen, verständlich machen, deren individuelle Verknüpftheit miteinander das Ganze typisch macht.
16. Wir wissen einiges darüber, auf welchen Grundlagen der Kult des Individuums, wie er in der Klassengesellschaft getrieben wurde, beruht: Es sind historische Grundlagen [...]. Den Individuen kann in den Büchern nicht viel mehr Platz eingeräumt und vor allem kein anderer Platz eingeräumt werden als in der Wirklichkeit. Die Technik der Balzac macht aus Henry Ford keine Persönlichkeit von der Art des Vautrin, aber, was schlimmer ist, sie gestattet nicht, die neue Menschlichkeit des klassenbewussten Proletariats unserer Zeit zu gestalten.
17. Anvendelsen af begreber som produktion, produktionsbetingelser, produktivkræfter i forbindelse med tekster skal tjene til en markering af afstandtagen fra naive spejlingsteorier. Lad mig for en ordens skyld understrege, at termerne ganske vist er de samme som dem, der anvendes til fastlæggelse af den økonomiske tilegnelsesform, men at deres konkrete begrebslige indebyrd ikke er den samme i de to sammenhænge. Det modsatte ville være utiladelig teoretisk sløring af afgørende forskelle.
18. Man sollte ohne grosse Erwartungen Leute anhören, die zu gern das Wort "Form" benutzen als etwas anderes als Inhalt oder in Beziehung zum Inhalt oder wie immer, und das Wort "Technik" allzusehr verabscheuen.
20. Cette analyse, que Marx considérait comme une de ses découvertes les plus importantes, affirmait en effet que dans les sociétés produisant pour le marché (c'est-à-dire dans les types de société où prédomine l'activité économique), la conscience collective perd progressivement toute réalité active et tend à devenir un simple reflet de la vie économique et, à la limite, à disparaître.
21. Die empirischen Methoden, deren Attraktionskraft im Anspruch ihrer Objektivität entspringt, bevorzugen paradoxerweise, wie es ihr Ursprung in der Marktforschung erklärt, Subjektives, nämlich abgesehen von statistischen Daten des Zensustyps wie Geschlecht, Alter, Personenstand, Einkommen, Bildung und ähnlichem Meinungen, Einstellungen, allenfalls Verhaltensweisen von Subjekten. (...) Allgemein ist die Objektivität der empirischen Sozialforschung eine der Methoden, nicht des Erforschten.

Bibliografi

- Adorno, Th. W. (1970) *Soziologie und empirische Forschung i: Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie* Luchterhand.
- (1971 II + III) *Noten zur Literatur II + III*, artiklerne *Erpresste Versöhnung og Engagement*. Bibliothek Suhrkamp.
- Althusser, Louis (1969) *For Marx*. Rhodos.
- Autorenkollektiv sozialistischer Literaturwissenschaftler, Westberlin (1971) *Zum Verhältnis von Ökonomie Politik und Literatur im Klassenkampf*. Oberbaum Verlag.
- Benjamin, Walter (1969) *Charles Baudelaire. Ein Lyriker im Zeitalter des Hochkapitalismus* – Suhrkamp.
- (1969a) *Kunsten i reproduktionsteknikkens tidsalder* Kritik 12.
- (1969b) *Skribenten som producent* – Vindrosen 7, –69.
- Brandt, Per Aage (1970) *Den hvidhædede generator*. i: *60'ernes danske kritik* – Munksgaard.
- (1971) *Ødipus i Memphis*. i: *Tekstanalyser* – Munksgaard.
- (1971a) *Historien, Friheden, Teksten. Hæften for kritiske studier 1–2*, 1971.
- Brecht, Bertolt (1967, 19) *Gesammelte Werke* bd. 19 – Suhrkamp
- (1967, 20) „ „ „ bd. 20 – „
- Freud, Sigmund (1965) *Drømmetydning* – Reitzel.
- (1958) *Der Witz* – Fischer Bücherei.
- Fügen, Hans Norbert (1968) *Wege der Literatursoziologie* – Luchterh.
- (1970) *Hauptrichtungen der Literatursoziologie*. Bouvier Verl.
- Gallas, Helga (1971) *Marxistische Literaturtheorie*. Luchterhand.
- Gemzoe, Anker (1971) *Dialogen og den tragiske farce*. i: poetik 4. årg. nr. 1.
- Goldmann, Lucien (1959) *Le dieu caché* – Gallimard.
- (1964) *Pour une sociologie du roman* – Gallimard.
- (1967) *The sociology of literature*. *International Social Science Journal* 4 (på fransk i 1970).
- (1970a + b) *marxisme et sciences humaines* artiklerne: *Le sujet de la création culturelle et Conscience réelle et conscience possible*.
- (1970A) *Ideologi og litteratur i: Strukturalisme* Rhodos 1970.
- Grodal, Torben (1971) *Tematisk tekstanalyse* – poetik 4.
- (1972) *Asdiwal-sagnet*. i: *Tegn, tekst og betydning*. Borgen.
- Holmgaard, Jørgen (1970) *Introduktion til numismatikken* – poetik 4.
- (1972) *Om Walter Benjamins Baudelaire-studier* (ikke offentliggjort).
- Jones, G. Stedmann (1971) *The Marxism of the Early Lukács: an Evaluation*. i: *New Left Review*, nr. 70.
- Korsch, Karl (1935) *Om det Amerikanske Arbejderpartis nye program* (duplikat) PSA-skolingspap., VS.
- (1969) *Karl Marx* – Europäische Verlagsanstalt.
- Lenin, V.I. (1970) *On Literature and Art* – Progress Publishers, Moskva.
- Lévi-Strauss, Cl. (1958) *Anthropologie structurale* – Plon.
- Lukács, Georg (1932) *Reportage oder Gestaltung?* – Werke bd. 4 Luchterhand.
- (1932a) *Tendenz oder Parteilichkeit?* – Werke 4 også: Vindrosen 1, –70.
- (1934) *"Größe und Verfall" des Expressionismus* – Werke 4.
- (1935) *Verlorene Illusionen* – Werke 6 også: i *Kunst og kapitalisme* – Gyldendal.
- (1936) *Erzählen oder Beschreiben?* – Werke 4.
- (1936a) *Tolstoi und die Probleme des Realismus* – Werke 5.
- (1936b) *Die Leiden des jungen Werther* – Werke 7. også: Asplin: *Marxistiska Litteraturanalyser* Pan/Norstedts.
- (1938) *Es geht um den Realismus* – Werke 4.
- (1951) *Hegels Ästhetik* – Werke 10.
- (1954) *Kunst und Objektive Wahrheit* – Werke 4.
- (1962) *The Historical Novel* – Peregrine Book på tysk: Werke 6.

- (1963) *The Meaning of Cotemporary Realism* – Merlin Press, på tysk: Werke 4.
- (1968) *Historia och klassmedvetande* – Cavefors på tysk: Werke 2.
- Udgivelsesår for Werke-bindene: 2–1968, 4–1971, 5–1964, 6–1965, 7–1964, 10–1969.
- Lundkvist, Anders (1972) *Kapitalens bevidsthedsformer* – GMT.
- Macherey, Pierre (1970) *Pour une théorie de la production littéraire* Maspero.
- Madsen, Peter (1970) *Litteraturforskningens interesse*. i: *60'ernes danske kritik* – Munksgaard.
- (1971) *Semiotik og dialektik*. Munksgaard.
- (1972) *Modsigelsens poetik* – poetik 18.
- (1972) *Om 'fremmedgørelse'* i: *Tegn, tekst, betydning*. Borgen.
- Marx, Karl (19–) *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* – Europäische Verlagsanstalt.
- (1966) *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*. i: *Marx/Engels Studienausgabe*. Fisher også: *Verker i udvalg*. Pax.
- (1967) *Das Kapital* – Erster Band – Dietz, også: *Kapitalen* – Første bog – Rhodos.
- (1970) *Karl Marx* – Berlinske Filosofi Bibliotek.
- Marx/Engels (1967) *Über Kunst und Literatur* – Dietz.
- Metscher, Th. W. (1971) *Hegel und die philosophische Grundlegung der Kunstsoziologie i: Literaturwissenschaft und Sozialwissenschaften* – Metzler.
- Mittenzwei, W. (1970) *Marxismus und Realismus* – Das Argument 46.
- Ottwalt, Ernst (1967) *"Tatsachenroman" und Formexperiment i: Zur Tradition der sozialistischen Literatur in Deutschland* – Aufbau-Verlag.
- Pittelkow, R. (1972) *Narcissus og kapitalens kredsløb – analyse af "Midt i en jazztid"* – endnu ikke offentliggjort.
- Plechanov, V. (1953) *Art and Social Life* – Lawrence and Wishart London.
- Reichelt, H. (1971) *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx* – Europ. Verlagsanstalt.
- Røder, Viggo (1972) *Tekstens grænser* – poetik 18.
- Sartre, J. P. (1969) *Eksistentialisme og marxisme* – Gyldendal.
- (1971) *L'Idiot de la famille* – Gallimard.
- Secher, Claus (1972) *Kunsten og den forvaltede verden* – poetik 18.
- Thau, C. (1972) *Med-verden eller om-verden – Om den samfundsmæssige væren og den menneskelige tænkning* – poetik 19.
- Thing, Morten (1973) *Ideologier og litteratur* Kurasjes forlag (kommer i februar).
- Warneken, B. J. (1971) *Zur Kritik positivistischer Literatursoziologie* – Metzler.